

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

STARI GRAD OZALJ

Marija Papa

Mentor: dr. sc. Dubravka Botica

Zagreb, 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

STARI GRAD OZALJ OLD TOWN IN OZALJ

Marija Papa

SAŽETAK

Stari grad Ozalj smješten je na klisuri uz rijeku Kupu u gradu Ozlju. Povijest gradnje je iznimno dugotrajna, a prvi povijesni zapis o današnjoj gradnji potječe iz 1244. godine kad se Ozalj spominje kao slobodni kraljevski grad. Od tada pa nadalje grad je imao čitavu lepezu vlasnika; Bela IV, obitelj Babonić, banovi Mikac Prođavić i brojni kaštelani, slavne obitelji Frankopani i potom Zrinski, uprava Ugarske komore pa Unutrašnjoaustrijske komore, grofovi Petazzi, obitelj Perlas, grofovi Batthyány, obitelj Thurn i Taxis te družba „Braće hrvatskoga zmaja“. Stari grad Ozalj pripada centralnom poligonalnom tipu grada s nepravilnim tlocrtom te tipu gradova složenog tlocrta, proširivanog tijekom vremena. Smješten je na litici iznad rijeke u pokupskom području, stoga smo zaključili kako je istovremeno i visinski i nizinski grad. Građa je uglavnom od kamena lomljenca, s nešto drva i opeke. Obrambeni zidovi vanjske utvrde opasuju unutrašnju utvrdu sa sve četiri strane u obliku izduženog i nepravilnog ovala, osim na krajnjem istočnom dijelu. Dok su zidovi na sjevernoj, istočnoj i južnoj strani građeni u neposrednoj blizini središnje utvrde, dotle je zapadni zid sagrađen na nešto većoj udaljenosti, zbog čega se između kompleksa ulazne kule i unutrašnje utvrde oblikovalo manje dvorište. Na mjestima lomova zida podignuto je ukupno šest potkovičastih polukula. Prelaskom drvenog mosta te prolaskom kroz ulaznu kulu ulazi se u kompleks starog grada

koji se sastoji od ovih pojedinačnih dijelova unutrašnje utvrde: glavne branič-kule tj. Babonić kule, Trške kule, južnog, istočnog i sjevernog krila, kapele te palasa Zrinskih (Žitnice). Stari grad Ozalj bio je poprište kulturnog djelovanja književno-jezičnog kruga čiji su glavni akteri bili Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan i Ana Katarina Zrinski.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 85 stranica, zasad 3 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: grad, Ozalj, Frankopani, Zrinski, Žitnica

Mentor: dr. sc. Dubravka Botica, Filozofski fakultet u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Tanja Trška, dr. sc. Danko Šourek

Datum prijave rada: 15. 6. 2016.

Datum predaje rada: 15. 9. 2017.

Datum obrane rada: 4. 10. 2017.

Ocjena:

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Marija Papa, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul [Renesansa i barok] diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Stari grad Ozalj rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 24. 9. 2017.

Marija Papa

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	6
2. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O STAROM GRADU OZLJU.....	9
3. POJAM, GENEZA I ZNAČENJE GRADA.....	14
4. POVIJEST STAROG GRADA OZLJA.....	17
4.1. Ozalj u vlasništvu Družbe braće hrvatskog zmaja.....	24
5. ANALIZA GRADA.....	27
5.1. Vanjska utvrda.....	30
5.2. Unutrašnja utvrda.....	34
5.3. Palas Zrinskih (Žitnica).....	47
6. PREGLED GRADITELJSKIH FAZA.....	50
6.1. Konzervatorski radovi (1952-1967).....	53
6.2. Restauratorski radovi (1967-1998).....	54
7. STARI GRAD OZALJ U KONTEKSTU ARHITEKTURE STARIH GRADOVA I ARHITEKTURE BAROKNOG RAZDOBLJA.....	55
7.1. Tipovi i građa.....	55
7.2. Položaj.....	56
7.3. Vlasnici.....	57
7.3.1. Babonići i Frankopani.....	58
7.3.2. Obitelj Zrinski.....	63
7.3.3. Grofovi Petazzi, obitelj Perlas i Batthyány te Thurn i Taxis.....	69
7.4. Pojedini elementi grada.....	71
7.5. Legende.....	76
8. OZALJSKI KNJIŽEVNO-JEZIČNI KRUG.....	77
9. ZAKLJUČAK.....	79
10. POPIS LITERATURE.....	83

1. UVOD

Stari gradovi jedni su od simbola i znakova srednjovjekovlja, ali i kasnijih razdoblja. Potekli su iz zapadne Europe. Franački vladari prigrlili su feudalizam – oblik vlasti u kojem je vladar davao zemlju (feud) u zamjenu za vjernost i vojnu službu. Time je uspostavljen novi model vlasti koji označuje skup osobnih obveza članova vladajućeg sloja društva, međusobno ujedinjenih u određenu hijerarhiju¹. Stvoren je tako vitez-konjanik i novi stalež (plemstvo), koje je bilo u vazalnom odnosu prema kralju kako bi on u svakom trenutku po potrebi imao jaku vojsku. Prvi gradovi nastali su oko 10. stoljeća kada nakon provala barbara lokalni plemići počinju utvrđivati svoje posjede i braniti se. Istodobno su to i kuće za stanovanje i „mjesto individualne obrane novog društvenog sloja“². Po postojećim spoznajama najstarija je zidana kula *Langeais*, koju je grof od Anžua Foulques Nerra sagradio 992.g³. Bila je pravokutnog tlocrta s potpornim polustupovima. Plemićki utjecaj od 10. do 13. stoljeća sve je više rastao, a od 13. stoljeća feudalni odnosi u Hrvatskoj postaju sukladni onima u Ugarskoj (Mađarskoj). Zaista je široka rasprostranjenost starih gradova u Europi; gradili su se od Skandinavije na sjeveru, Španjolske i Portugala na jugu, Transilvanije na istoku i Škotske na zapadu. Sadrže elemente vojno-utvrdnoga graditeljstva, ali su, prije svega, stambene namjene i naravi, i to obitavališta kraljeva, vlastelina, biskupa, plemića, u svakom slučaju utjecajnih i bogatih pojedinaca i njihovih obitelji. U odsutnosti vlasnika gradovima bi upravljali kaštelani. Drago Miletić, autor *Plemićkih gradova kontinentalne Hrvatske*, termin stari grad preoblikovao je u plemićki grad, no i dalje je češći prvi termin (Stupčanica, Garić, Klokoč, Veliki Kalnik), ali i Turski grad (Voćin, Velika), Kula (Gračanica), Zrinska kula (Zrin), Gradina (Tržan, Perušić), kaštel za gradove nastale u 17. stoljeću (A. Horvat), itd⁴. Naziv *stari grad* koristili su i Gvozdanović (1969), Horvat Z. i Kruhek M (1979), Belošević (1926), a za njega sam se odlučila i ja u ovom diplomskom radu.

Poznavanje i istraživanje starih gradova pomaže boljem razumijevanju gospodarskih, kulturnih, društvenih i političkih zbivanja u vrijeme njihova nastanka i trajanja. Zanimanje za stare gradove započelo je sredinom 19. stoljeća, a prvo djelo o jednom našem plemićkom gradu objavio je 17-godišnji Ljudevit Gaj na njemačkom jeziku (*Ruševine krapinskog Starog*

¹<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19403> (pregled: 8.4.2017)

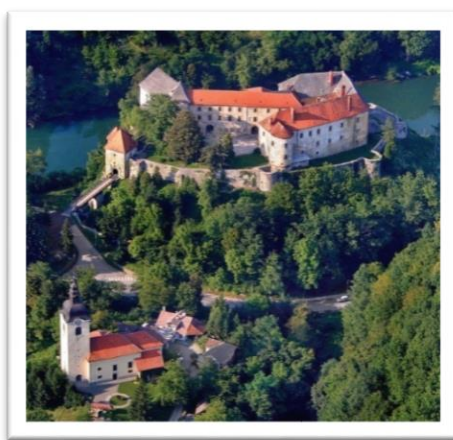
²Drago Miletić, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012:72.

³Drago Miletić, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012:73.

⁴burg, kastrum, grad, gradina, gradina-burg, stari grad, feudalni grad, tvrđi grad, feudalni tvrđi grad, srednjovjekovni grad, utvrda, vlastelinski grad, dvorac, dvor, tvrđava...

grada)⁵. Prvo opsežnije djelo napisao je Franz de Paula Julius Fras (1794-1868) na njemačkom jeziku 1835. godine: *Topografija Karlovačke vojne krajine*.

Ozalj je grad na prijelazu Kupe iz brdskog u ravničarski tok, a niknuo je između šumovitih brežuljaka i smaragdne rijeke Kupe. Leži na njenoj desnoj obali, na 166 metara apsolutne visine, dok se srednjovjekovni stari grad Ozalj nalazi na klisuri, s lijeve strane rijeke Kupe, te predstavlja simbol Ozlja i srce njegovog povijesnog razvitka. Nad njim lebdi duh zrinsko-frankopanskog kulta, koji ljudi u ovim krajevima iznimno poštuju. Stari grad Ozalj arhitektonski je zaista raznolik. Građen je i nadograđivan u različitim epohama, od kojih je svaka dala svoj potpis tom zdanju (od šestog stoljeća do danas).

(izvor: <http://kanuing-kupa.com/stari-grad-ozalj/>, 1.9.2017)

Povijest starog grada Ozlja iznimno je dugotrajna. U podrumu je pronađena neolitička nastamba Lendanske kulture koja potječe iz 3000. godine prije Krista, a pronađeni su i nalazi iz rimskog doba (3-6.stoljeće). Negdje u 6. stoljeću vjerojatno započinje gradnja kamenog starog grada, no prvi povijesni zapis o današnjoj gradnji potječe iz 1244. godine kad se Ozalj spominje kao slobodni kraljevski grad. Od tada pa nadalje grad je imao čitavu lepezu vlasnika; Bela IV, obitelj Babonić, banovi Mikac Prodavić i brojni kaštelani, obitelji Frankopani i Zrinski, uprava Ugarske komore pa Unutrašnjoaustrijske komore, grofovi Petazzi, obitelj Perlas, grofovi Batthyány, obitelj Thurn i Taxis te družba „Braće hrvatskoga zmaja“. Svaki od spomenutih vlasnika ostavili su trag na starom gradu, bilo u destrukciji ili konstrukciji, stoga pratimo mijene staroga grada od šestog, odnosno devetog stoljeća do danas.

⁵Drago Miletić, Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012:34.

Današnji izgled grada uglavnom potječe iz baroknog razdoblja, odnosno zadržan je nakon preinaka i dogradnji grofova Perlas i obitelji Batthyány, no sva prethodna razdoblja daju se iščitati iz arhitekture te dišu skupa sa sadašnjim vremenom. Prelaskom drvenog mosta ulazimo u kompleks starog grada koji se sastoji od unutrašnje i vanjske utvrde, odnosno ovih pojedinačnih dijelova: ulazne kule, manje kule s lijeve strane ulazne kule, glavne branič-kule tj. Babonić kule, južnog, istočnog i sjevernog krila (u sklopu kojeg je kapela) te palasa Zrinskih (kasnije Žitnice) kojeg su generacije Zrinskih izabrale za svoj dom. U 18. stoljeću Ozalj je obnovljen i pretvoren u barokni dvorac. R. Perlas temeljito je pregradio ruševni Stari grad, a Teodor Batthyány nadozidao je drugi kat sjevernog krila i sagradio novi barokni trakt. Nekadašnji Palas pretvoren je u skladište žita pa se od tada zove Žitnica⁶. Tlocrt starog grada Ozlja je nepravilan, a grad je građen uglavnom od kamena lomljenca.

(izvor: <http://www.poslovni.hr/poslovni-partneri/zeleno-srce-hrvatske-skriva-povijesne-tajne-288906/multimedia/p5>, 1.9.2017)

Osim po povijesti i povijesti umjetnosti, Ozalj je poznat i po književnosti. „Ozaljski književni krug“ temeljio se na jeziku ozaljskog kraja, odnosno na spoju primorske čakavštine, kajkavštine i štokavštine, a glavni su mu predstavnici bili članovi obitelji Zrinski i Frankopan.

⁶ <http://www.ozalj-tz.hr/index.php?id=8>, pregled:25.9.2017.

2. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O STAROM GRADU OZLJU

Negdje u 6. stoljeću vjerojatno započinje gradnja kamenog starog grada, no prvi povijesni zapis o današnjoj gradnji potječe iz 1244. godine kad se Ozalj spominje kao slobodni kraljevski grad. O starom ozaljskom gradu sačuvalo se dosta pisanih izvora iz razdoblja od 15. do 16. stoljeća.

Najstariji poznati crtež ozaljskoga plemićkoga grada potječe sa zemljovida Ugarske, koji je izradio 1556. godine Wolfgang Lazius.

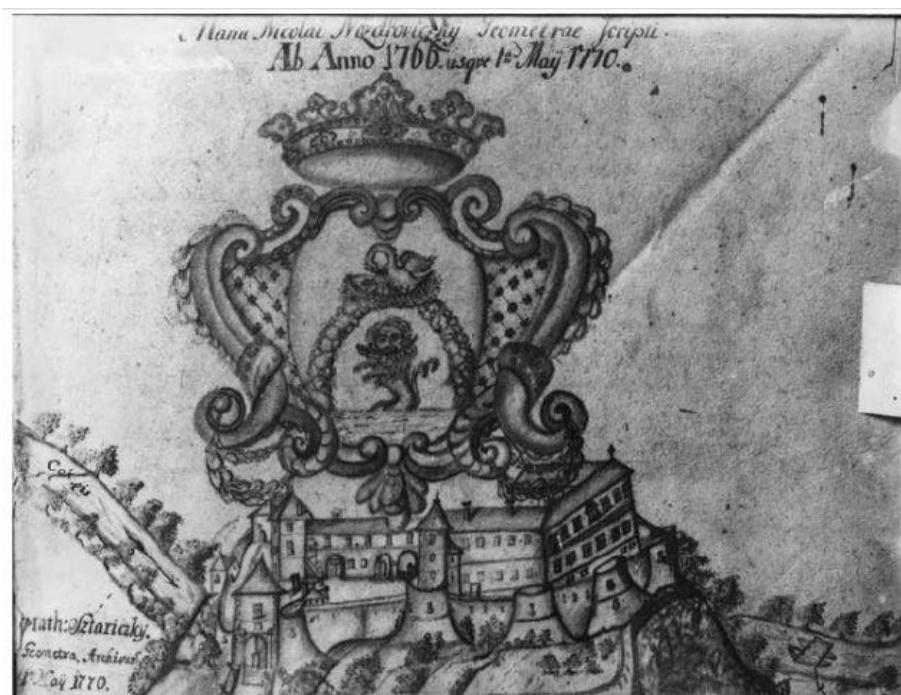

Prikaz Ozlja 1556. godine (Wolfgang Lazius)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Ovo se može smatrati stanjem plemićkoga grada polovicom 16.stoljeća, s manjim izmjenama. On je iznimno važan zato što nam nedvojbeno potvrđuje činjenicu da u doba svoga nastanka nije bio opasan vanjskim obrambenim zidom.

Znatno mlađi, ali jako bitan crtež Ozlja nalazi se na naslovnoj stranici popisa spisa ozaljske utvrde i vlastelinstva nastalih u razdoblju od 1585. do 1773. godine, danas pohranjenog u fondu Arhiv grada Ozlja Hrvatskoga držanog arhiva u Zagrebu. Riječ je o veduti Ozlja iz 1770. godine u pogledu s juga i iz ptičje perspektive.

Prikaz Ozlja 1770. godine (nepoznati autor, Ministarstvo kulture, Planoteka)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

U prvome je planu nekadašnja središnja utvrda pregrađena u baroknome stilu, čije su proporcije i raščlamba pročelja točno prikazani.

Prvi koji je pisao o Ozlju bio je "otac hrvatske historiografije" Ivan Kukuljević Sakcinski. U svome pionirskom radu o utvrdama na području ondašnje Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije detaljno je obradio povijest njegovih vlasnika od prvog spomena u 13. stoljeću pa sve do njegova doba kada se nalazio u rukama obitelji Batthyány. No, njegovoj arhitekturi posvetio je tek nekoliko rečenica opisujući ga kao četverokutnu utvrdnu na koju se naslanja palas Nikole IV. Zrinskoga. Kasnije o Ozlju piše August Šenoa u zagrebačkom *Viencu*, na temelju Kukuljevićeve knjige, no ipak nešto opširnije. Šenoa je najviše pažnje posvetio građevinama koje su podigli Zrinski. Godine 1895. o Ozlju je pisao Radoslav Lopašić u svom djelu o utvrdama na području Korduna i Karlovačkog Pokuplja – *Oko Kupe i Korane*. Emilij Laszowski dovršio je Lopašićevo djelo i pripremio ga za tisak⁷. V. Heneberg piše *Naše gradine i gradovi* 1923. godine. E. Laszowski nakon toga objavljuje djelo *Nekoliko privatkih arkiva*, prikupljene u zagrebačkom i budimpeštanskom arhivu, a 1929. godine objavljuje monografiju o Ozlju, koja je sve do naših dana najcjelovitija rasprava o Ozlju

⁷„Nije jadan Rade dospio ni da prvu knjigu, - opis gradova 'oko Kupe i Korane' – posvema dovrši, - jer ga preteče smrt. Za ovu knjigu, da uzmogne ući u štampu, trebalo je još napisati uvod i opisati gradove Ozalj, Ribnik i Švarču, a još i koješta dopuniti u rukopisu.“ E. Laszowski, „Uspomeni Radoslava Lopašića“, XXII.

uopće - *Grad Ozalj*. Naime, u njoj je prvi put bila detaljno opisana njegova arhitektura te dan prikaz građevinskog razvoja. Laszowski je o Ozlju ponovno pisao 1935. godine kada je za zagrebački *Svijet* pripremio kraći novinski tekst o njemu, ilustriran grafikama Osječanina J. Gojkovića⁸. Poznati autor je i Gjuro Szabo (1875-1943) koji je pisao o Medvedgradu, Cesargradu, Kostelgradu, Velikom i Malom Taboru, Krapini, Loboru, Oštrcu, Belec, Milengradu, Konjščini i Gatalovcu. On je 1920. godine objavio prvi tlocrt Ozlja i nakon prijašnjih uglavnom povijesnih pristupa, pristupio je Ozlju s arhitektonskog gledišta.

Početkom 70-ih godina javio se i kod povjesničara, povjesničara umjetnosti i arheologa novi interes za taj važan plemićki kompleks. Tako je 1971. godine na inicijativu časopisa *Arhitektura* Antoaneta Pasinović sastavila manji prilog o njemu te usporedila arhitekturu i povijesni razvoj Ozlja i Starog grada u Varaždinu - *Varaždin i Ozalj*. Iste godine Dragutin Feletar i Tomislav Đurić osvrću se na povijest Ozlja u sklopu obrade deset njihovih najpoznatijih utvrda i dvoraca - *Navik on živi*. Pet godina kasnije zagrebačko je društvo *Kajkavsko spravišće* čitav broj svoga časopisa *Kaj* posvetilo ozaljskome kraju, a samome plemićkom gradu čak tri članka. Prvi od njih pripremio je Martin Vajdić te u njemu dao detaljan opis Ozlja te prikaz njegove prošlosti (*Po dragome kraju*). Drugi je napisao konzervator Branko Lučić, koji je u ime Restauratorskog zavoda u Zagrebu vodio od 1967. godine konzervatorska istraživanja na Ozlju - *Ozaljski stari grad*, tu je detaljno opisao palas, obnovu i planove koji do danas još nisu zaživjeli. Posljednji članak objavili su Martin Modrušan i Milan Kruhek te u njemu dali prikaz najvažnijih arhivskih fondova o Ozlju (*Arhivski izvori*). Kruhek ponovno piše o Ozlju u svojoj monografiji o graditeljskoj baštini karlovačkog pokuplja - *Graditeljska baština*⁹.

Ozalj je privukao pažnju i arheologa, o njemu je pisao Lazo Čučković, pod čijim se vodstvom i u suradnji s Tihomilom Težak-Gregl i Brankom Stergar od 1991. godine provode sustavna arheološka istraživanja. Čučković je rezultate istraživanja u cjelosti izložio i interpretirao 2006. godine u arheološkome leksikonu Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. U međuvremenu je i Tihomila Težak Gregl objavila raspravu o prapovijesnim ostacima naselja podno srednjovjekovnog Ozlja, a u suradnji s Čučkovićem i Stergaricom priredila je katalog izložbe *Ozalj od neolita do Frankopana*; u kojem su bili objavljeni rezultati arheoloških istraživanja na Ozlju zaključno s 1994. godinom (*Ozalj od neolita*). Među posljednjima se Ozljem, odnosno njegovom arhitekturom, bavio Zorislav Horvat, koji je tijekom 90-ih i 00-ih

⁸ E. Laszowski, *Grad Ozalj u Svijet*, 1935, str. 150-151.

⁹ Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008, str. 48.

godina objavio niz članaka o srednjovjekovnoj arhitekturi i u njima obradio i pojedine građevine ili plastične detalje ozaljskoga kompleksa. Valja istaknuti i rad Branka Nadila o Ozlju (*Živopisne i romantične utvrde*), a važan je i bogato ilustriran katalog ozaljskoga muzeja, koji su za tisak pripremili Branka Stergar, Zvonimir Gerber i Ivica Lukšić (*Ozaljski kraj*)¹⁰.

Najstarija fotografija Ozlja potječe iz 1869. godine, a snimio ju je Ivan Standl.

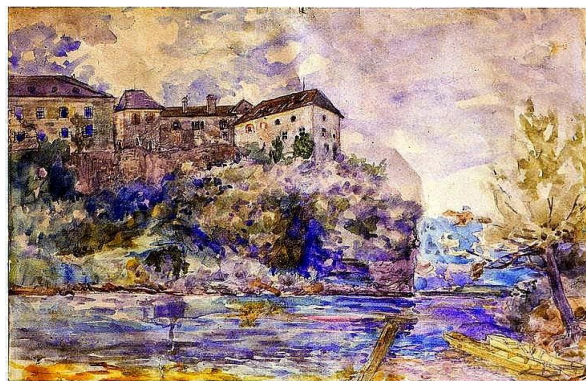
Ozalj u prikazu sa sjeverozapada 1869. godine (snimio Ivan Standl)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Posebno je vrijedna jer je jedino izvorno svjedočanstvo o izgledu zapadnoga krila porušenoga tri godine kasnije prilikom posljednjeg velikog preuređenja ozaljskog kompleksa. Na fotografiji je zanimljiv i prilazni most koji seže sve do ulazne kule, kao i danas porušeni stražarski drveni čardak, koji je ležao na zapadnome dijelu mosta nedaleko njegova spoja s kopnom.

Iznimno su važni, i to ne samo umjetnički, i akvareli poznate slikarice Slave Raškaj koji često prikazuju stari grad Ozalj, kao i druge prizore iz njenog rodnog mjesta.

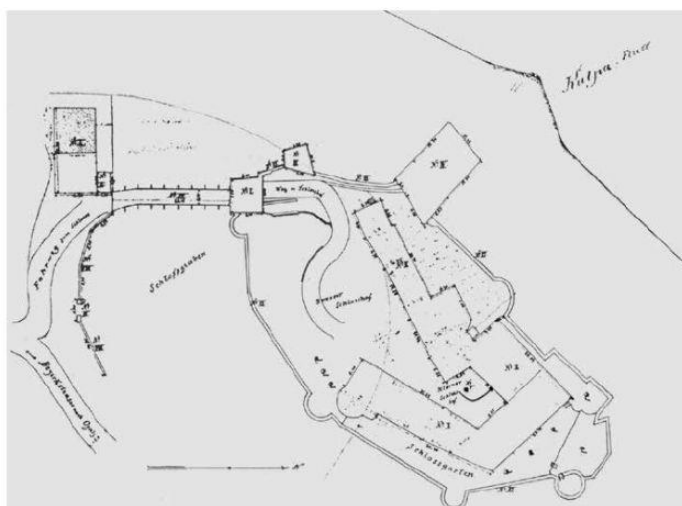
¹⁰ Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008, str. 49.

Slava Raškaj, *Stari grad Ozalj*

(izvor: <http://kaportal.rtl.hr/slava-raskaj-110>, 1.9.2017)

Važni izvori za proučavanje Ozlja bili su i katastarski planovi, primjerice ovaj koji datiramo u početak 20. stoljeća.

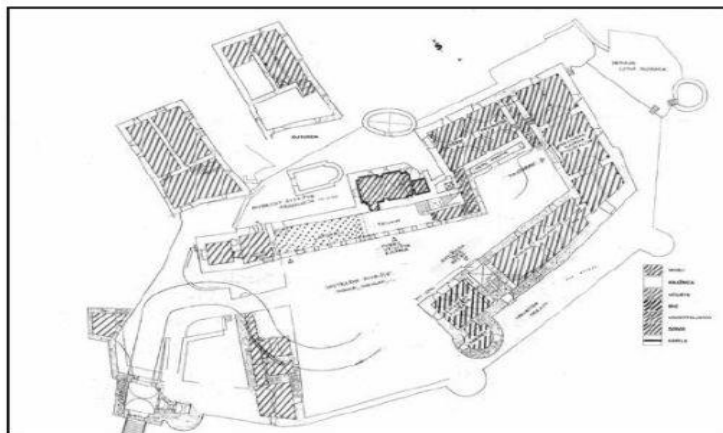
Plan Ozlja s početka XX. st. (Pasinović, *Varaždin i Ozalj*, 31)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Na ovome planu je prvi put prikazan vanjski ogradni zid, koji se proteže po vanjskome rubu obrambenoga jarka od prilaznog mosta pa približno do ostataka kapele sv. Antuna.

Od 50-ih godina nastaje i niz tlocrta Ozlja. Posebno je zanimljiv tlocrt Željka Kovačića, koji je izradio s tvrtkom Conex d.o.o. iz Zagreba i na temelju istraživanja Vinka Štrkalja za potrebe obnove muzejsko-ugostiteljskih sadržaja. Na njemu je posebno zanimljiv prikaz ostataka zapadnog krila unutrašnje utvrde, koje je danas ponovno pokriveno debelim slojem zemlje. Ima i ovdje puno nedostataka, primjerice vanjski polukružni obrambeni zid između južne i jugoistočne polukule prikazao je potpuno ravnim. Ovdje još valja istaknuti kako su

prvi put prikazani ostaci predromaničke i romaničke utvrde, otkopani pod vodstvom arheologa Laze Čučkovića.

Tlocrt Ozlja (Željko Kovačić)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

3. POJAM, GENEZA I ZNAČENJE GRADA

U Hrvatskoj enciklopediji pod natuknicom grad (burg) piše sljedeće: „grad (vlastelinski grad, zamak, burg), utvrđeno prebivalište vlastelina, redovito na teže pristupačnom položaju posjeda, namijenjeno boravku i obrani. Pojava i razvoj vlastelinskoga grada veže se uz društvene okolnosti srednjega vijeka – feudalizam; u graditeljskom smislu preuzimani su oblici i iskustvo prapovijesti i staroga vijeka.“¹¹ U ranome srednjem vijeku pravim gradovima prethodile su tzv. mote, kule podignute na umjetnoj ili prirodnoj uzvisini i uokolo zaštićene pojasom palisade ili jarkom s vodom. Visoki srednji vijek razdoblje je uspostavljanja pravih gradova; podizali su ih kralj, feudalci i crkveni redovi. U romanskim zemljama gdje je bila snažna tradicija rimskoga graditeljstva, veći broj srednjovjekovnih gradova ima pravilan raspored, obično pravokutan, s kulama na uglovima. Među glavne elemente grada pripadao je obodni obrambeni pojas, visok i snažan zid koji je bio glavno mjesto obrane. Po zidu su mogle biti raspoređene strijelnice, odnosno puškarnice različitih vrsta i oblika, kao i erkeri – izbočene kućice koje su služile vertikalnoj obrani podnožja. Na pojedinim mjestima obrambenoga pojasa, na njegovim lomovima i ugroženijim dijelovima, izgrađene su kule. Kule su u srednjem vijeku često nadvisivale susjedno žiđe i tlocrt im je bio četverokutan, a od 13. stoljeća nadalje četverokutni tlocrt kule sve se više raščlanjuje; plitke lezene prelaze u kontrafore i ugaone istake, a ovi u polukule i kule. U Engleskoj kružni tlocrti oblik istiskuje četverokut. Mijenja se i odnos kule i okolnih bedema; građevne mase se pregrupiraju prateći

¹¹<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22953> (pregled: 11.4.2017)

razvoj i pojačanje fortifikacijske arhitekture, stoga se razvija gotički stari grad. Posebno je bio zaštićen ulaz u grad. Katkad su ga obostrano štitile bočne kule, a najčešće je bio smješten u ulaznoj, snažnijoj i, s obzirom na ulaz, posebno opremljenoj kuli, koja je imala mehanizam podiznoga mosta, podiznu rešetku te erker za vertikalnu obranu ulaza. Na najvišoj točki gradskoga sklopa obično se nalazila branič-kula, koja se među ostalim građevinama isticala osobito snažnim zidom i znatnom visinom. Imala je ponajprije obrambenu namjenu, a služila je kao posljednja točka u obrani grada. Stanovanju vlastelina i njegove obitelji služio je tzv. palas, građevina većih dimenzija, opremljena reprezentativnije i komfornije od drugih gradskih građevina. U Engleskoj i Francuskoj uobičajene su bile građevine koje su spajale funkciju branič-kule i palasa (engl. *keep*, franc. *donjon*). U gradovima je bila uobičajena i kapela, a važnu je ulogu imalo i spremište vode (bunar, cisterna). Poslije, u 17. stoljeću, stari gradovi su se većinom napuštali, da bi se njihova obrambena funkcija nastavila u tvrđavi, a rezidencijalna u dvorcu. U 19. stoljeću, razdoblju romantizma i obnove zanimanja za srednji vijek, mnogi su gradovi doživjeli historicističku obnovu, koja ih je udaljila od njihova izvornog izgleda i nerijetko im smanjila spomeničku vrijednost. Važno je naglasiti kako su hrvatski stari gradovi bili manji i skromnije opremljeni od onih u zemljama zapadne i srednje Europe.

Branič-kula (Szabo) dolazi od naziva *bergfried* koji je karakterističan element plemićkih gradova njemačkog govornog područja, odakle se proširio na Češku, Slovačku, Mađarsku, Sloveniju i Hrvatsku. Moramo razlikovati *bergfried* od *wohnturma* – stambene kule i *wehrturma*, koji ima zadaću pojačanja obrane pojedinih dijelova gradskih zidina ili dijela plemićkog grada, a pogotovo ga moramo razlikovati od *donjona*, koji je značajka prije svega francuskih plemićkih gradova¹². Branič-kula nije namijenjena za stanovanje, osim u nuždi, te je slabo rastvorena otvorima. U 14. stoljeću, nakon opadanja moći plemstva, umjesto dotadašnjeg tipa plemićkog grada razvija se u ravnici na tradiciji kaštela četverokutnog tlocrta s ugaonim kulama nizinski tip grada, a također i *Wasserburg* koji, umjesto suhih jaraka, štite jarci s vodom. Gradovi u Njemačkoj i u brdovitim krajevima srednje Europe koriste povezanost obrambenog zida s prirodom te tako u šumovitim predjelima, usred vodenih tokova ili gorskih klanaca, nastaju visinski gradovi kao strateško uporište, i nizinski kao obrana od iznenadnog prepada. Talijanski plemićki gradovi, pravilne tlocrtne kompozicije, podižu se na dominantnim mjestima, ali u pristupačnom predjelu. Izumom vatrenog oružja

¹²Drago Miletić, Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012: 208.

kule se snižavaju i zaobljuju, postaju snažnije. Tlocrt grada poprima pravilne geometrijske oblike ili zadržava formu kaštela. Od renesanse nadalje upotrebljavaju se termini kaštel (koristi i Anđela Horvat) i dvorac.

Početak barokne arhitekture jest upravo u činjenici da naručitelji, slavne obitelji, napuštaju srednjovjekovne burgove i grade udobnije dvorce. Dok je srednjovjekovni burg objedinjavao funkcije stanovanja, reprezentacije i obrane, u baroku su u prvom planu stanovanje i reprezentacija, simbolički je obrana naznačena u gotovo dekorativno primijenjenim ugaonim kulama, a stvarnu funkciju obrane preuzimaju utvrde na granicama država. A. Horvat ističe novu potrebu udobnijeg stanovanja bliže posjedima. Srodan pristup može se primijeniti i u interpretaciji arhitekture samostana 17. stoljeća: zatvorene višekrilne forme slijede ranije koncepcije, dok se okviri i ritam otvora nastavljaju na tradiciju 16. stoljeća.

Na ozaljskom starom gradu možemo pratiti sve promjene u razvoju i utvrđivanju grada, od srednjeg vijeka pa do baroka, odnosno do današnjih dana. Na njemu razlikujemo vanjsku utvrdu s obrambenim zidom i kulama te unutrašnju utvrdu. Po zidovima, najviše po obrambenom, raspoređene su puškarnice i erkeri. Puškarnice su toliko rasprostranjene da se nalaze čak i u kapeli. Od svih kula na obrambenom zidu najistaknutija je ulazna kula. Nekada je ispred nje bio pokretni, a danas se nalazi drveni most. Na najvišoj točki starog grada nalazi se branič-kula, takozvana Babonić kula, a mjesto prebivališta vlastelina bilo je u palasu, kasnijoj Žitnici. U gradu se, dakle, nalazi i kapela, ali i bunar, također važni spomenuti element grada. Najviše sličnosti stari grad Ozalj ima s njemačkim gradovima i onima u srednjoj Europi, a to je prvenstveno vidljivo u korištenju povezanosti obrambenog zida s prirodom, što čini stari grad Ozalj visinskim gradom.

Krešimir Regan (2008) navodi kako je stari grad Ozalj istovremeno i visinski i nizinski (zbog pokupske sredine) stari grad. Prema podjeli Zorislava Horvata (2008)¹³ Ozalj pripada tipu plemićkih gradova složenoga tlocrta, proširivanog tijekom vremena. Srednjovjekovni Ozalj svoj je život započeo kao pogranični plemićki grad, no s vremenom se pretvorio u snažno utvrđenu rezidenciju, odnosno palaču, u kojoj palas zadržava određene obrambene značajke, no glavnu obrambenu ulogu preuzima vanjski sustav zidova, kula, obrambenih jaraka, itd.

¹³Z. Horvat, Pozicije burgova u Prostor : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol.16 No.1(35), 2008, Zagreb, str. 25-26.

Regan, u zaključnom dijelu svoga rada, proglašava Ozalj tipičnim predstavnikom plemićkih gradova tipa *Ganerbenburg*¹⁴ (viševlasnički plemićki grad).

4. POVIJEST STAROG GRADA OZLJA

Unutar zidina, kao i u okolini mjesta, nađeno je mnoštvo arheoloških nalaza koji potječu iz prapovijesti, starog Rima i srednjeg vijeka. U podrumu Starog grada pronađena je neolitička¹⁵ zemunica Lendanske kulture koja potječe iz 3000. godine prije Krista, a sve karakteristike nastambe ostale su sačuvane: ostaci podne obloge od zapečene gline, koštani alat, kuhinjsko suđe. Smještena je u prirodnom udubljenju stijene čija je nadzemna konstrukcija bila od kolaca i pletera obljepljenog blatom. Brojni prehistorijski predmeti nađeni su u pećini Vrlovki u Kamanju kraj Ozlja, kao i na samoj ozaljskoj hridi ispod temelja Žitnice (palasa Zrinskih). Pokretne nalaze možemo datirati u mlađi neolit i eneolit, odnosno prelazno razdoblje iz kamenog u metalno doba (treće tisućljeće prije naše ere). Nalazi se danas čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu i arheološko-povijesnoj zbirci Zavičajnog muzeja u Ozlju. Brojni su i nalazi iz kasnoantičkog i radosrednjovjekovnog razdoblja te razvijenog srednjeg vijeka. Iz rimskog doba (3-6. stoljeće) pronađeni su novci cara Valerijana, cara Klaudija, fragmenti rimske keramike *Terra Sigillate* te metalna oprema ratnika. Smatra se da negdje u 6. stoljeću započinje i kamena gradnja Starog grada, što nam potvrđuju mnogobrojni ostaci starih rimskih zidina. Tijekom arheoloških istraživanja sjevernog dvorišta starog grada Ozlja iznad kasnoantičkih ostataka koji upućuju „na visoko urbanizirani grad“, otkrivene su zidane strukture na temelju kojih Lazo Čučković¹⁶ (1994) zaključuje: „Kako je navedeni zid s pragom građen u dva navrata i postoji mogućnost da je ovaj donji znatno stariji i da je već u 10.stoljeću ovdje bio ulaz u grad.“

Iako ne možemo sa sigurnošću utvrditi ni godinu nastanka utvrde-dvorca, niti razlog nastanka, možemo pretpostaviti da je bilo utvrđeno s obzirom na smještaj na vrhu ozaljske stijene te da je moglo služiti za nadzor važnog prijelaza preko rijeke Kupe¹⁷. Što se tijekom narednih stoljeća događalo s njime ostaje nepoznanica, no ono što je sigurno jest to da je preko njega u

¹⁴Ganerbenburg je plemićki grad nastanjen članovima različitih obitelji ili grana jedne obitelji istodobno. Karakterizira ga unutrašnja podijeljenost na nekoliko zasebnih rezidencijalnih stambenih dijelova (palasa), međusobno ujedinjenih zajedničkim obrambenim zidovima. Najpoznatiji primjer ovoga tipa plemićkoga grada jest Burg Eltz u Njemačkoj.

¹⁵ za usporedbu, u Starom gradu u Krapini utvrđen je kontinuirani boravak čovjeka od brončanog doba koje traje od oko 2000. do 750.g.pr.Kr.

¹⁶Profesor i kustos Arheološkog odjela Gradskog muzeja Karlovac od 1980. godine.

¹⁷Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008: str 60.

kasnoantičko vrijeme sagrađena nova utvrda, koju stariji autori nazivaju Azelija¹⁸. Na temelju njezinih ostataka i pronađenog materijala pretpostavlja se da je podignuta negdje potkraj 3. ili početkom 4. stoljeća u sklopu akcije sustavnog utvrđivanja Rimskoga Carstva, a da se život u njoj odvijao sve do kraja 6. ili početka 7. stoljeća kada je osvajaju i uništavaju novopridošli Slaveni i Avari prilikom prodora prema istočnoj obali Jadrana.¹⁹ Pronađena prostorija s grijanim podom iz tog vremena svjedoči o visokoj tadašnjoj kvaliteti življenja u Ozlju. Slična građevina otkrivena je i u bizantskoj utvrdi na Žirju na Pagu.

Također možemo sigurno utvrditi da se život na ozaljskoj stijeni odvijao i nakon što je čitav ozaljski kraj, najkasnije početkom 9. stoljeća, pao pod vlast franačkog cara Karla I. Velikog i njegove vazalne kneževine Donje Panonije²⁰. O tome nam najbolje svjedoče donji dijelovi ostataka polukružnog obrambenog zida, pronađeni u sjevernom dijelu kompleksa. Budući da se gornji slojevi toga zida datiraju u 10. stoljeće, a sloj na kojemu leže njegovi temelji između 7. i 9. stoljeća, možemo pretpostaviti da donji slojevi polukružnog bedema pripadaju predromaničkoj utvrdi koju je za zaštitu jugozapadnog pristupa svojoj kneževini dao sagraditi donjopanonski knez Ljudevit (?-823). Krešimir Regan (2008) smatra da bi vrijeme gradnje donjih slojeva ozaljske predromaničke utvrde valjalo tražiti između 821. i 822. godine, kada mu je njegov saveznik i gradeški patrijarh Fortunat poslao majstore za gradnju utvrda. Tijekom 9. stoljeća ozaljska se utvrda nalazila naizmjenice pod vlašću Franaka i Bugara, da bi za vrijeme 10. i 11. stoljeća njome vladali neovisni knezovi, koji su povremeno priznavali vrhovnu vlast mađarskih ili hrvatskih vladara.

Anđela Horvat (1971) navodi da je u Hrvatskoj registrirano „preko 700 što burgova što kaštela“²¹. Jak poticaj za igradnju starih, tvrdih gradova dao je prodor Mongola u Hrvatsku 1241. godine. Pošto se stariji tip primitivno građenih gradišta sa zemljanim, drvenim ili suhozidnim bedemom pokazao pred tatarskim nasrtajima nesigurnim, podižu se burgovi na teže pristupačnim mjestima i kašteli za sjedišta posade radi zaštite gradova.

Prvi povijesni zapis o današnjoj ozaljskoj gradini potječe iz 1244. godine kad se spominje kao slobodni kraljevski grad, ispravom kojom hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. podjeljuje povlastice Pribićima, gradokmetovima podgorske utvrde, u znak zahvalnosti što su mu

¹⁸L. Čučković, Ozalj, 1994, str. 205.

¹⁹L. Čučković, Ozalj, 1994, str. 204.

²⁰Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008: str 61.

²¹Anđela Horvat, Spomenici kulture SR Hrvatske, njihova rasprostranjenost i opća valorizacija, Zagreb, 1971.g.

pomogli preoteti Ozalj od moćnog primorskog bana Stjepana II. Babonića (1243-1249)²². Od 1244. godine u posjedu je kralja Bele IV, a zatim opet obitelji Babonić²³ od 1280. godine. Oni su se kao posjednici župe goričke nastojali utvrditi na ovom strateški važnom mjestu kako bi se lakše obranili od provale njemačkog plemstva iz susjedne Kranjske koje je svoju vlast nastojalo proširiti na ovaj dio Hrvatske. Babonići su izgubili Ozalj 1325. godine u borbi s Karlom Robertom I. Anžuvincem pa su od tada njime upravljali banovi (Mikac Prodavić) i njihovi kaštelani. U jednoj povelji iz 1329. godine spominje se tako ban Mikac Prodavić koji je preselio stanovnike iz sela podno grada na otok Ključ (danas selo Trg) zbog čestih napada Teutonaca te im dodijelio privilegij slobodnog kraljevskog mjesta²⁴. Za vladavine Robertova nasljednika Ludovika I. Velikog Ozalj više nije u sastavu Goričke županije, već Zagrebačke županije, gdje će ostati sve do 1921. godine. Frankopani (Nikola IV Krčki²⁵ - od 1430. g. nosi prezime Frankopan) su vlasništvo nad Ozljem kupili još 1397. godine od kralja Sigismunda Luksemburškog za 42.000 forinti. Tako su Frankopani ušli u posjed Ozlja, a konačnu potvrdu za njega Nikola je dobio 1412. godine kada ga je zagrebački Kaptol po Sigismundovu nalogu konačno uveo u posjed toga plemićkoga grada. Utvrdu je Nikola ubrzo darovao svojoj supruzi Doroteji Gorjanski, a potom su ju naslijedili njegovi sinovi koji su zajedno gospodarili Ozljem sve do znamenitoga sastanka na Modrušu 1449. godine, kada je velika državina Nikole IV. Frankopana bila podijeljena na osam dijelova. U toj diobi Ozalj je zapao Nikolu V. i njegova sina Bartola X. Ozaljskoga²⁶. Kada je 1474. godine Bartol umro, njegova sestra Margareta ustupila je Ozalj svome stricu Stjepanu III. (II) i njegovome sinu Bernardinu Ozaljskome, rodonačelniku ozaljske grane Frankopana. Ozaljska grana obitelji Frankopan izumrla je 1577. godine sa Stjepanom IV. (III). Poznato je da su istaknuti velikaši – napose Frankopani – na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće bili često u doticaju sa sjevernotalijanskim i njemačkim vladajućim krugovima²⁷ te i u mogućnosti da usvoje nove tipove građevina. Stoga je moguće i da su i ti utjecaji ostavili traga na preinakama na tadašnjem starom gradu Ozlju.

Oko 1544. godine tadašnji gospodar Ozlja Stjepan Frankopan i njegov šurjak Nikola Šubić Zrinski sklapaju ugovor o uzajamnom nasljeđivanju posjeda i utvrda u slučaju izumiranja njihovih obitelji u muškome koljenu i udružuju svoje posjede. Na temelju ugovora Stjepan je

²²I. Kukuljević Sakcinski, „Regesta documentorum“, str. 232-233.

²³Potekli su od plemića Vodičkih i Goričkih – zapadna Slavonija (kraj 12.st). U njihovom posjedu bili su, osim Ozlja, i unski gradovi Otoka (1273), Krupa (1278), Ostrožac (1286), Lipovac (1283), Okić (1293), Samobor (1293), Medvedgrad (1303).

²⁴Klementina Juričić, Stari grad Ozalj, diplomski rad, Zagreb, 1999:3.

²⁵(o. 1360- o. 1432)

²⁶Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:62.

²⁷Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:53.

1550. godine ustupio Ozalj, uz druga imanja, svojoj sestri Katarini i njezinom mužu Nikoli Šubiću Zrinskomu²⁸. Grad je u to doba bio zaštićen opkopom i opasan zidom s pet polukula, a na zapadnom ulazu nalazio se pokretni drveni most. Budući da je potom upravu nad Stjepanovim posjedima preuzeo iz nepoznatih razloga Nikola Šubić Zrinski, ubrzo je izbio višegodišnji spor u kojem je Stjepan uživao podršku Frankopana Tržačkih. On je bio okončan tek 1550. godine nagodbom u Čakovcu, kojom su Stjepanova sestra Katarina i Nikola Šubić Zrinski dobili kao suvlasnici na upravljanje utvrde i vlastelinstva Ozalj, Dubovac, Grobnik, Bakar i Hreljin. Budući da Stjepan IV. (III) Frankopan Ozaljski nije bio zadovoljan ni s ovom nagodbom, ubrzo je izbio novi spor koji je bio okončan 1561. godine trećim po redu sporazumom kojim je Stjepan sva svoja imanja oporučno ostavio nećacima Nikoli V, Jurju IV. i Krsti Zrinskome. Kada je 1577. godine Stjepan preminuo, Zrinski su preuzeli Ozalj zajedno s drugim Stjepanovim imanjima. Protiv toga ponovno su se pobunili Frankopani Tržački što je dovelo do novog spora koji je okončan tek 1580. godine nagodbom kojom su Zrinski bili priznati kao neosporni vlasnici bivših Stjepanovih gradova, utvrda i posjeda u Hrvatskom primorju, dijelu Gorskog kotara i u Karlovačkom Pokuplju, dok su Frankopani Tržački zauzvrat stekli Novigrad na Dobri, Zvečaj, Lukovdol (danas Severin na Kupi) i Novi Vinodolski²⁹. Nakon Krstine smrti 1573. godine, braća su međusobno podijelila posjede - Juraj je upravljao iz Čakovca, a Nikola V. iz Ozlja. Godine 1566. Nikola Zrinski dao je pregraditi pravokutnu palaču (palas), a 1599. godine Juraj Zrinski³⁰ podignuo je ulaznu kulu.

Oko polovine 16. stoljeća bile su u Hrvatskoj dvije krajine: slavonska – između Drave i Kupe s koprivničkom, križevačkom i ivaničkom kapetanijom te hrvatska Vojna krajina od Kupe do mora, u kojoj su bile hrastovička, ogulinska, bihaćka i senjska kapetanija. Centar slavonske krajine bio je Varaždin, a hrvatske Karlovac³¹. Stoga ne čudi da glavne tvrđave nastaju u

²⁸Nikola IV. Šubić Zrinski (1508 – 1566), «stup i štit hrvatski, grada sigetskog glavar i prvi strah turski vijeka svoga». Ratovao je već od rane mladosti, u 21. godini istaknuo se u obrani Beča (1529. godine), a 1542. godine s 400 Hrvata spasio je Peštu od sigurne propasti. Od 1542. do 1556. godine obnašao je dužnost hrvatskoga bana. Nikola se 17. lipnja 1543. godine oženio s Katarinom Frankopan, sestrom kneza Stjepana Frankopana Ozaljskog. Legenda kaže se da se upravo u Ozlju održao veliki svadbeni pir s mnoštvom uzvanika koji je trajao 7 dana. Drugi put se oženio Evom von Rosenberg, nakon Katarinine smrti 1561. godine.

²⁹Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008: 62.

³⁰. Juraj (IV) Zrinski (1549-1603) bio je sin Nikole Šubića Zrinskog i njegove prve supruge grofice Katarine Zrinski rođ. Frankopan. Juraj Zrinski bio je prvo oženjen groficom Anom D'Arco, ali je ona ubrzo, godine 1570, umrla. U drugom braku bio je s groficom Sofijom Stubenberg. Imao je petero djece, među kojima su poznatiji sinovi Nikola VI. i Juraj V. Obnašao je dužnost hrvatsko-ugarskog kraljevskog tavernika (glavnog rizničara). Početkom sedamdesetih godina šesnaestog stoljeća Juraj Zrinski je osnovao tiskaru u Nedelišću, mjestu udaljenom nekoliko kilometara od Čakovca.

³¹Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:237.

Varaždinu, Koprivnici, Križevcima, Ivaniću, Karlovcu te Petrinji, a i u njihovim okolicama (Ozalj je u okolici Karlovca).

U 17. stoljeću, 1649. godine, stari grad Ozalj preuzima ban Petar Zrinski (1621-1671). Tada Ozalj doživljava svoje najsajnije razdoblje, postavši neslužbenom hrvatskom prijestolnicom, a u kulturnom životu „vlada“ ozaljski književno-jezični krug. Bio je središte urote moćnog hrvatskog plemstva koje je ustalo protiv centralizma i apsolutizma Habsburgovaca i koje je imalo za cilj očuvanje plemićko-staleških pozicija i državne neovisnosti Hrvatske. Bana Petra Zrinskog sam kralj naziva „štitom kršćanstva i strašilom Turaka“, a bio je glasoviti junak čiji život završava uhićenjem, suđenjem i glavosjekom 30. travnja 1671. Upravo se na taj dan u Ozlju slavi Dan grada Ozlja, u spomen na pogibiju bana Petra Zrinskog i grofa Frana Krste Frankopana, koji su u Ozlju i okolici štovani gotovo poput svetaca. U blizini Vrbovca rodio se Petar Zrinski 1621. godine, a od starog grada Vrbovca ostala je samo jedna cilindrična kula kao ostatak kaštela. Od godine 1638. Petar Zrinski boravi u Ozlju, a 1641. oženio se groficom Katarinom Zrinskom, polusestrom Frana Krste Frankopana. Njihov svadbeni pir i dom je bio u palasu Zrinskih u Ozlju. Oproštajno pismo koje je Petar napisao svojoj voljenoj Katarini prije smaknuća u Bečkom Novom Mjestu, započeto riječima *Moje drago serce...*³² jedno je od najljepših i najromantičnijih pisama toga doba, a spominje se nerijetko i dandanas.

Ozalj ostaje u posjedu obitelji Zrinski sve do tragične pogibije odrubljivanjem glava Frana Krste Frankopana i hrvatskoga bana Petra Zrinskog 30. travnja 1671. godine³³. Nakon zrinsko-frankopanske urote posjedi Zrinskih u Hrvatskoj, pa tako i Ozalj i okolna naselja, zaplijenjeni su i opljačkani pod naredbom karlovačkog generala I. J. Herbersteina, a grad Ozalj predan je na upravu dijelom Kraljevskoj ugarskoj komori, a dijelom Petrovom nećaku Adamu Zrinskom (1662-1691). Nakon što je Adam Zrinski 1691. godine tijekom bitke protiv Turaka kod Slankamena poginuo (prema povijesnim izvorima kao žrtva zavjere od strane

³²„Moje drago serce. Nimaj se žalostiti sverhu ovoga moga pisma, niti burkati. Polag Božjega dokončanja sutra o desete ore budu mene glavu sekli, i tulikajše naukupe tvojemu bratcu. Danas smo jedan od drugoga serčeno prošćenje uzeli. Zato jemljem ja sada po ovom listu i od tebe jedan vekovečni valet, Tebe proseči, ako sam te u čem zbantuval, aliti se u čemu zameril (koje ja dobro znam) i oprosti mi. Budi Bog hvaljen, ja sam k smerti dobro pripravan, niti se plašim. Ja se ufam u Boga vsemogućega, koji me je na ovom svitu ponizil, da se tulikajše mene hoće smilovati, i ja ga budem molil i prosil (komu sutra dojt ufam se), da se mi naukupe pred njegovim svetim thronušem u diki vekovečne sastanemo. Veče ništar ne znam ti pisati, niti za sina, niti za druga dokončanja našega siromaštva, ja sam vse na volju Božju ostavil. Ti se ništar ne žalosti, ar je to tak moralo biti. U Novem Mestu pred zadnjim dnevom mojega zaživljenja, 29 dan aprila meseca, o sedme ore podvečer, leta 1671. Naj te Gospodin Bog s moju kčerju Auroru Veroniku blagoslovi.

Groff Zrini Petar“ (https://hr.wikisource.org/wiki/Moje_drago_serce, pregled: 12.4.2017)

³³Prema legendi Katarina Zrinska (1625-1673) kada je čula za Petrovu smrt skočila je iz palasa Zrinskih u Kupu, no istina je da je uhapšena u Grazu kod Karmeličanki, gdje je i sahranjena u grobnici sestara dominikanki.

bečkoga dvora³⁴), Ozalj u cijelosti preuzima Kraljevska unutrašnjoaustrijska komora (sa sjedištem u Grazu), jer je Adamova udovica Marija Katarina, rođ. grofica Lamberg, pod političkim pritiskom bila primorana odreći se prava na imanja svoga pokojnoga muža u korist navedene komore. Tako su grad Ozalj i njegova okolina u potpunosti prešli u tuđinske ruke. Godine 1702. prodan je grofovima Petazzi, a godine 1725. predao ga je Karlo VI. Habsburški (1685-1740), zadnji muški potomak obitelji Habsburg, obitelji Perlas u zamjenu za posjede u Italiji. Budući da je Ozalj u međuvremenu stradao u požaru, između 1743. i 1753. godine markizov sin Franjo (radove je vodio kapetan Verneda (1743-1753) ga je obnovio i pretvorio u barokni dvorac. U godinama od 1766. do 1872. grad je u posjedu mađarske plemićke obitelji Batthyány koja ga obnavlja i proširuje. Prvi od njih, Teodor, nadozidao je drugi kat sjevernoga krila i sagradio novi barokni trakt. U Ozlju je osnovao i manufakturu platna i tzv. leonskih proizvoda, ciglanu i oranžeriju, a između ostalog, godine 1776. proglašen je zaštitnikom Rijeke.

Prikaz Ozlja 1770. godine (nepoznati autor, Ministarstvo kulture, Planoteka)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Na ovom prikazu možemo vidjeti u prvom planu nekadašnju središnju utvrdu pregrađenu u baroknome duhu, čije su proporcije i raščlamba pročelja točno prikazani. Južno i istočno krilo, kao i istočni dio sjevernog krila prikazani su dvokatno, za razliku od zapadnog dijela sjevernog krila koje je prikazano jednokatno. Dio sjevernog krila s kapelom je prikazan

³⁴Budući da je ubijen metkom u leđa, sumnja se da je na njega bio izvršen atentat jer su njegovom smrću Habsburgovci de facto postali vlasnicima gotovo polovice Banske Hrvatske, što im je omogućilo uvođenje centralizma tijekom idućih desetljeća.

pogrešno, jer je kapela u to vrijeme imala dva kata. Autor je također propustio nacrtati zapadni obrambeni zid središnje utvrde u njegovoj punoj visini i dužini, kako bi do punog izražaja došlo novouređeno sjeverno krilo. Vanjski obrambeni zid je u glavnim crtama točan, njime dominira velika dvokatna ulazna kula s prilaznim mostom, na koju se s lijeve strane naslanjaju manja kula i u produžetku stari palas Zrinskih, a s desne strane obrambeni zid flankiran četirima polukulama. Spomenute kule bile su otvorene manjim topovskim otvorima, a zidovi između imali su rupe za puškarnice. Ova veduta je vrlo važan izvor za razumijevanje procesa pretvorbe gotičko-renesansne utvrde u barokni dvorac tijekom druge polovice 18.st.³⁵

Od 1872. godine kada ga kupuje kneginja Viktorija Thurn i Taxis grad je u posjedu njemačke plemićke obitelji Thurn i Taxis. Legenda kaže da su ekstravagantni plemići Thurn *und* Taxis u svom vlasništvu imali cijelu zbirku dvoraca, no njih su zanimali samo čudesni dvorci veličanstvenih pogleda, jer su smatrali da je veličanstveni pogled upravo onaj detalj koji dvorcu daje potpunu ljepotu. Upravo iz tog razloga svojoj zbirci dodali su stari grad Ozalj. I zaista, tijekom povijesti mijenjali su se vlasnici starog grada Ozlja, ali je prekrasan pogled i danas ostao isti. Nakon završetka prvog svjetskog rata jugoslavenske vlasti smjestile su u Ozalj ruske aristokrate izbjegle iz domovine nakon Oktobarske revolucije.³⁶ Zbog privremene državne uprave te zbog sve goreg stanja starog grada kojeg Thurn i Taxisi nisu bili u mogućnosti obnoviti, iako su imali materijalnih mogućnosti i volje, posebice u očitoj nemogućnosti da knez Albert (1867–1952) preuzme zapravo svoju imovinu, on ju je 16. srpnja 1928. godine darovao Družbi „Braća hrvatskoga zmaja“. Odmah po ulasku u posjed Braća su pokrenula veliku obnovu dvorca kako bi ga spasili i dali mu novu ulogu. Jedan dio pretvorili su u hotel s restoranom, a drugi dio u zmajski muzej, arhiv i knjižnicu. Brinuli su se o dvorcu sve do 1943. godine, kada su ga zaposjele talijanske okupacijske snage i devastirale.³⁷ Dvorac je propadao sve do 1952. godine, kada je pod vodstvom prof. Tihomila Stahuljka napravljen prvi stručni pregled građevinskog stanja toga plemićkog kompleksa. Premda je nakon Drugog svjetskog rata Ozalj bio vraćen Družbi, već godine 1946. postaje „narodnim vlasništvom“, što je ubrzalo daljnje propadanje. Ono je zaustavljeno tek 1954. godine kada su pokrenuti radovi na njegovoj obnovi nakon što se urušilo krovništvo nad Žitnicom. Godine 1971. na prvom katu sjevernoga krila otvoren je Zavičajni muzej Ozlja, dok je ostatak prostora bio ustupljen na korištenje hotelsko-ugostiteljskom poduzeću „Korana“ iz Karlovca. Radovi na obnovi dvorca nastavili su se nakon Domovinskog rata, a

³⁵Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008, str. 52.

³⁶E. Laszowski, Grad Ozalj, str. 86.

³⁷M. Kevo, Povjesnica zmajске, str. 93.

zadnjih godina intenzivirala ih je Družba braće hrvatskoga zmaja, jer je stari rad opet prešao u njihovo vlasništvo. Usporedo s obnovom tekla su i arheološka istraživanja³⁸.

4.1. Ozalj u vlasništvu Družbe Braće hrvatskog zmaja³⁹

Kada su Emilij Laszowski i dr. Velimir Deželić stariji 1905. godine osnovali Družbu „Braća Hrvatskoga Zmaja“, bilo je to vrijeme kad se u Hrvatskoj posvuda njegovala uspomena na mučeničku smrt kneza Petra Zrinskog i njegova šurjaka Frana Krste Frankopana, poznata pod nazivom „Zrinsko-Frankopanski kult“. Družba je 1907. godine uredila grob Zrinskog i Frankopana na groblju u Bečkom Novigradu, a 1919. godine njihovi su zemni ostaci svečano preneseni u Hrvatsku i sahranjeni u Zagrebačkoj prvostolnici. Grad je bio osobito zapušten nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, kada su veliki posjedi u Hrvatskoj, a takvi su bili i oni knezova Thurn i Taxis, dospjeli pod „državni sekvistar“ tj. upravu Odjeljenja Ministarstva pravde Kraljevine SHS u Zagrebu, s time da se naknadno propisima i sudskim odlukama riješe vlasnički odnosi. Konačno je vlasnik grada Ozlja, Albert Maria Lamoral, knez od Thurna i Taxisa, posebnom darovnicom, izdanom u njegovom sjedištu u Regensburgu 6. srpnja 1928. godine, poklonio dvorac Ozalj s pripadajućim zemljištem Družbi, uz osobiti uvjet da „grad sa pripadajućim zemljištem imade uvijek i za sva vremena služiti hrvatskim narodnim, kulturnim i humanitarnim svrhama“. Zapušteni stari grad Ozalj Družba je obnovila, u jednom njegovom dijelu uredila restoran sa sobama za noćenje, a u drugom dijelu Zmajski muzej, arhiv i knjižnicu. Kad je nakon uspostave samostalne Republike Hrvatske naselje Ozalj 1996. godine dobio status grada, gradske vlasti Ozlja, poštujući tradiciju staru više od sedamdeset godina, proglasile su 30. travanj Danom Grada Ozlja.

U vremenu od prekida Družbina rada 1946. godine do obnove 1990. godine u starom je gradu bilo smješteno Narodno sveučilište Ozalj, sa Zavičajnim muzejom i Knjižnicom, a ugostiteljska ponuda u ono je doba bila prepuštena Poljoprivrednoj zadruzi Ozalj. Stari je grad dospio pod konzervatorsku zaštitu, a na njegovom terenu započeta su osamdesetih godina prošloga stoljeća arheološka istraživanja. Provođene su i nužne mjere građevinske sanacije zbog čega je tijekom toga razdoblja ovaj spomenik kulture nulte kategorije doživio samo manje preinake, ali je bio u kontinuiranoj uporabi, što je pridonijelo njegovom održavanju. Kulturna i prosvjetna djelatnost Narodnog sveučilišta (kasnije nazvanog Pučko otvoreno

³⁸B. Sergar-Z.Gerber-I.Lukšić, Ozaljski kraj, str. 18.

³⁹http://dbhz.hr/wordpress/?page_id=205, pregled 25.9.2017.

učilište Ivana Belostenca, danas Pučko otvoreno učilište Katarina Zrinska) osigurala je da grad ostane u dobrom stanju.

Krajem devedesetih godina prošloga stoljeća stari grad Ozalj ponovno je vraćen u Družbino vlasništvo, a otada ona razvija planove za njegovu temeljitu obnovu i za razvoj sadržaja koji dolikuju njegovoj povijesnoj ulozi. Krajem 2006. godine započeli su opsežniji radovi na njegovoj potpunoj obnovi, koja je ušla među programe zaštite na nepokretnim kulturnim dobrima Republike Hrvatske koje provodi Ministarstvo kulture. Uz aktivnu suradnju konzervatorske službe obnovljeno je i u potpunosti rekonstruirano krovište cijeloga objekta, što je važan preduvjet za njegovu dugoročnu zaštitu, a do sada je obnovljen i veći dio pročelja staroga grada.

Družba u okviru svojega tradicionalnoga „Zrinsko-frankopanskog kulta“ svakog 30. travnja u Ozlju svečano obilježava spomen na pogibiju Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana. Spomen započinje sv. Misom u župnoj crkvi sv. Vida u Ozlju, nastavlja se polaganjem vijenca kod spomen-ploče u starom gradu, a održavaju se i prigodna predavanja. Ovdje treba napomenuti da su od kraja prošloga stoljeća zmajski stolovi u Karlovcu i Čakovcu također aktivno uključeni u njegovanje zmajskoga „Zrinsko-Frankopanskog kulta“. Članovi Karlovačkog stola obnovili su 2000. godine grobno mjesto u Bečkom Novigradu gdje su bili pokopani Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan i otad svake godine pred dan 30. travnja organiziraju hodočašće tom grobnom mjestu. Čakovečki stol sudjelovao je 2001. kod osnivanja Zrinske garde Čakovec, s kojom svake godine sudjeluju u obilježavanju sjećanja na Zrinske i Frankopane, a Međimurska županija odabrala je 30. travnja za Dan županije. Navečer 30. travnja zmajsko se članstvo okuplja na komemorativnoj svečanoj sv. Misi u Zagrebačkoj katedrali za Petra Zrinskog i Frana Krstu Frankopana, uz polaganje vijenaca na njihov grob. Na sv. Misi sudjeluje i čakovečka Zrinska garda, a svečanost je popularna među građanstvom.

Novi trenutak u „Zrinsko-frankopanskom kultu“ javlja se otkako je krajem 2011. godine Hrvatski sabor donio zakon o „Spomendanu na Zrinske i Frankopane“. Njime se izrijekom određuje da se „dan pogibije Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana primjereno i dostojanstveno obilježava kao spomendan na Zrinske i Frankopane kao simbola žrtve za slobodu i pravdu hrvatskoga naroda i hrvatske domovine uz geslo – Navik on živi ki zgine pošteno“. Tim zakonom propisanim spomendanom značenje staroga grada Ozlja dobiva novu dimenziju.

U starom gradu danas je smješten Zavičajni muzej, osnovan 1971. godine, te župna crkva sv. Vida (spominje se u 14. stoljeću, barokizirana u 18. stoljeću) s grobom posljednjega hrvatskog bana Nikole Tomašića⁴⁰.

⁴⁰<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=46006>, pregled: 4.5.2017.

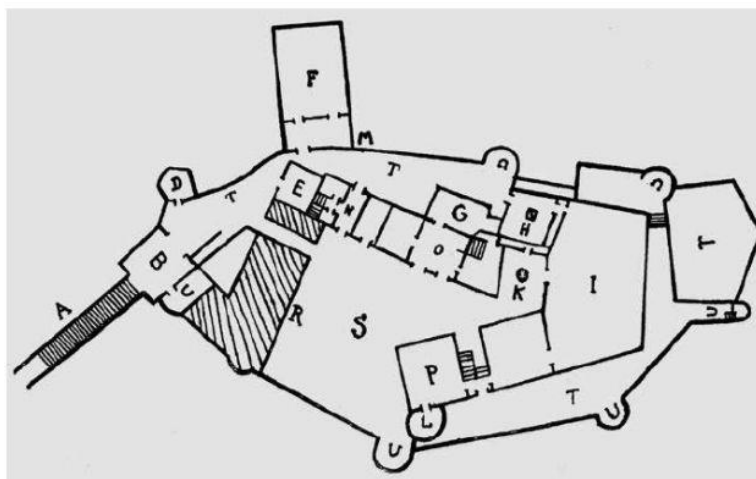
5. ANALIZA GRADA

Arhitektonska vrijednost starog grada Ozlja očituje se u slojevitosti graditeljskih faza tijekom kojih je srednjovjekovni grad pretvoren u reprezentativni barokni dvorac. Također, stari grad Ozalj jedan je od rijetkih hrvatskih starih gradova koji su još pod krovom i koji i danas “žive“. Ozaljski stari grad značajan je arhitektonski primjer srednjovjekovnog visinskog burga nad rječnom liticom koji je u 18. stoljeću pregrađen u barokni dvorac. Zbog pokupske sredine, svrstava se i među nizinske tipove gradova.

(izvor: <http://www.visitecroatia.com/hr/magazin/grad-bajka-ozalj/>, 1.9.2017)

Kompleks grada cjelina je arhitektonskih dijelova (unutrašnja utvrda) okruženih zidom sa šest polukružnih kula koje potječu iz renesanse (vanjska utvrda). Arhitektonski sklop unutar zidina sastoji se od ulazne kule, sjevernog, istočnog i južnog krila u čiji sastav ulaze kapela, sjeverna branič-kula i južna „Trška“ kula, te palača Zrinskih (Žitnica) koja je nešto izdvojena i nadvija se nad Kupu sa sjeverne strane obrambenog zida. Stijena se s jedne strane gotovo okomito spušta na Kupu, a s druge strane teren strmo pada u jarak. Dispozicija obrambenih zidova i istaknutog „prsobrana“ pokazuje maksimalno prilagođavanje topografskim uvjetima gradnje korištenjem prirodno datih obrambenih prednosti – nedostupnost, istovremena istaknutost i dominacija nad rijekom, korištenje litice kao maksimalne visinske razlike pri pokušaju pristupanja objektu.

Tlocrt Ozlja iz 1929. godine (Laszowski, Ozalj, 31)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Iz tog razloga prvenstveno, tlocrt grada je nepravilan, maksimalno prilagođen terenu na kojem je izgrađen. Od zapada prema istoku pruža se u dužinu od približno 115 m, a najveća mu je širina oko 54 m (bez Žitnice). Vanjski zidovi u obliku su izduženog i nepravilnog ovala. Grad je građen od grubo klesanog kamena klesanca te na nekim dijelovima od opeke, kojima su se zazidavali stariji otvori te ispunjavale pukotine u zidovima, nastale slijeganjem tla, potresnim djelovanjem, lošom temeljenošću itd. Izuzetak su uglovi branič-kule, kapele te pojedine građevinske cjeline unutrašnje utvrde, koje su izvedene klesanim kamenom različite veličine.

Krešimir Regan (2008) podijelio je kompleks na četiri dijela: ranosrednjovjekovnu, unutrašnju i vanjsku utvrdu te Žitnicu. Od ranosrednjovjekovne utvrde sačuvao se manji dio obrambenog zida, koji se u blagome luku pruža kroz prirodnu škarpu od branič-kule do spoja vanjskoga obrambenog zida s jugoistočnom uglom Žitnice, zatim teče usporedno sa sjevernim obrambenim zidom vanjske utvrde da bi negdje u visini sjeverozapadnoga ugla kule gradske kapele počeo blago zaokretati prema jugu u smjeru svetišta kapele. Ovaj zid je zanimljiv i jer se sastoji od dva sloja, međusobno odvojena tragovima gara i tankim crvenim slojem nastalim od visoke temperature, dakle gorenjem.⁴¹ Postanak starijeg sloja na temelju pronalaska karolinške željezne ostruge datira se u 9. stoljeće, a mlađeg sloja na temelju njegove skromne širine od tek 0.74 m u široko razdoblje između 10. i prve polovine 13. stoljeća. U sastavu ranosrednjovjekovne utvrde nalazila se i gradska kapelica, između zapadnog dijela sjevernog krila i sjevernog obrambenog zida vanjske utvrde. Riječ je o manjoj jednobrodnoj romaničkoj

⁴¹T. Težak-Gregl – L. Čučković – B. Sergar, Velika seoba, str. 10.

crkvici s polukružnom i oslikanom apsidom, čija se gradnja na temelju stilskih karakteristika datira u kralj 12. i početak 13. stoljeća.

Pogled na ostatke romaničke kapele (Težak-Gregl – Čučković – Stergar, Ozalj od neolita)

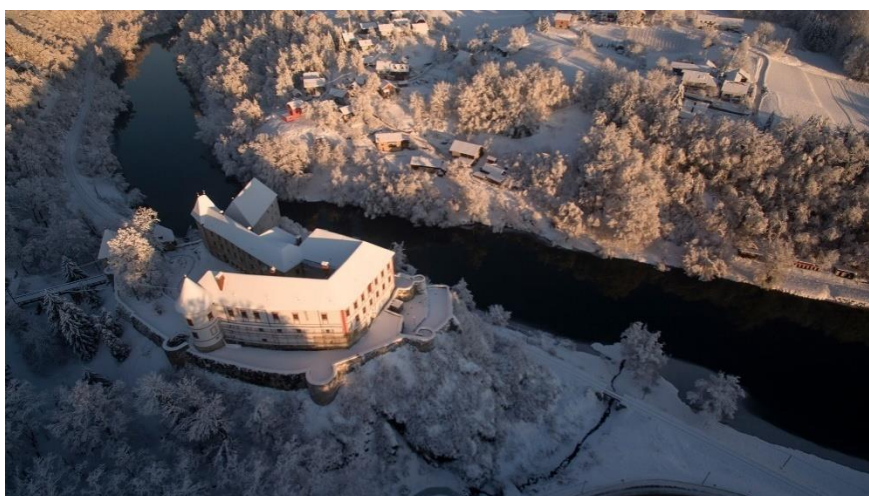
(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

5.1. Vanjska utvrda

Zidovi vanjske utvrde vidljivi su gotovo u cjelosti, samo u podosta sniženoj varijanti. Opasuju unutrašnju utvrdu sa sve četiri strane u obliku izduženog i nepravilnog ovala, osim na krajnjem istočnom dijelu. Dok su zidovi na sjevernoj, istočnoj i južnoj strani građeni u neposrednoj blizini središnje utvrde, dotle je zapadni zid sagrađen na nešto većoj udaljenosti, zbog čega se između kompleksa ulazne kule i unutrašnje utvrde oblikovalo manje dvorište. Za razliku od obrambenih zidova unutrašnje utvrde, bedemi vanjske utvrde s polukulama i kruškolikim puškarnicama znatno su tanje građeni (oko 0.70 m), ružne su teksture zida i zidani lošom žbukom. Na osnovi navedenoga, zaključujemo da su se zidovi vanjske utvrde gradili u velikoj brzini zbog mogućih napada Osmanlija i privikavanja na vatreno oružje. Točnu godinu gradnje ne znamo, ali gradnju datiramo između 1556. i 1599. godine, kada je na ulaznu kulu postavljena ploča u čast dovršetka njezine gradnje. U to vrijeme grade se obrambeni prsteni s polukulama i oko drugih hrvatskih utvrda i naselja: Brinje, zagrebački Kaptol, Samobor, Đurđevac, Dubrava, Susedgrad, Grobnik, Slunj itd⁴². Na mjestima lomova zida podignuto je ukupno šest potkovičastih polukula. Sjeverna, sjeveroistočna i jugoistočna kula ispunjene su zemljom i pretvorene u vidikovce, južna polukula dijelom je otkopana za vrijeme arheoloških istraživanja 1976-1977. godine, dok su se izvorne prostorije trapezastoga tlocrta jedna iznad druge očuvala tek u sjeverozapadnoj polukuli. No, na temelju zazidanih puškarnica i prozorskih otvora te crteža iz 1770. godine, danas znamo da su se sastojale od tri etaže, od kojih je srednja bila otvorena puškarnicama kruškolikog otvora, a gornja puškarnicama u obliku manjih pravokutnih otvora. Puškarnicama su bili otvoreni i bedemi.

⁴²Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:88.

(izvor: <http://ozalj.hr/ozalj/>, 1.9.2017)

Nedaleko obrambenog jarka u smjeru zapada nalaze se na malenom platou ostaci kapele sv. Antuna Padovanskog koju su kao manju jednobrodnu građevinu s polukružnom apsidom i manjim tornjićem nad ulazom sagradili Petar IV. Zrinski i Ana Katarina Zrinska između 1654. i 1664. godine povodom rođenja njihovog sina Ivana Antuna Zrinskog. Kapelica je u funkciji bila do 1792. godine kada se spominje kao napuštena, potom je preuređena u kovačnicu da bi potkraj 19. st. bila porušena.

Pogled na ostatke kapele sv. Antuna Padovanskog

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

U grad se ulazi s jugozapadne strane preko drvenog mosta koji leži na kamenim stupovima. Srednji stup zapravo je nekadašnja kula-službenica koja je s otvorima za strijelce služila obrani gradskog opkopa i jedan je od najstarijih (13.stoljeće) i arhitektonski najzanimljivijih dijelova grada. Građena je od tesanog kamena – donji dio na osnovi trokuta, dok je gornji četverokutan. U gornjem dijelu bila je prostorija s tri puškarnice i s otvorenom stranom prema ulazu u grad, nekad vjerojatno viša i natkrita krovom. Do 1821. godine podizao se je sve do ove kule most na lancima, o čemu i danas svjedoče dva kotura u rupi zida ulazne kule.

(izvor: <https://www.vecernji.hr/lifestyle/tajanstveni-grad-uz-kupu-sjediste-obitelji-zrinskih-1120436>, 1.9.2017)

Kompleks starog grada sastoji se od: 1) ulazne kule, 2) manje kule s lijeve strane ulazne kule, 3) glavne branič-kule tj. Babonić kule 4) južnog, istočnog i sjevernog krila (u sklopu sjevernog krila nalazi se kapela) 5) Trške kule te 6) Palasa Zrinskih (kasnije pretvorenog u Žitnicu). U 18. stoljeću Ozalj je obnovljen i pretvoren u barokni dvorac.

Ulazna kula s portalom

(izvor: vlastita slika, uslikano 20.5.2017)

Dvokatna ulazna kula kvadratnog je tlocrta pokrivenog strmim šatorastim krovom. Na njoj se nalazi i lijepo profilirani kameni portal. Portal je lučno zaključen kvadratičnim obrađenim blokovima, od kojih su tri istaknuta iz zida: jedan na vrhu luka te dva sa svake strane u sredini. Lučno zaključeni otvor uokviruju kameni pilastri sa strana i na vrhu, koji nose po jednu kamenu kuglu sa svake strane. Svaki kat ima s ulazne strane po jedan prozor, dok su na prvom katu još dvije puškarnice, svaka s jedne strane prozora. Prvi kat potječe iz vremena

vladavine Zrinskih o čemu svjedoči i kamena ploča s tekstom na latinskom jeziku koja je uzidana s desne strane kule, sasvim na uglu i koja u slobodnom prijevodu glasi: „Poglaviti i velemožni gospodin Juraj grof Zrinski, meštar kraljevskih tarnika u Ugarskoj, savjetnik posvećenog rimskog carstva i kraljevskog veličanstva i župan zaladske županije itd. Dade me učiniti godine Gospodnje 1599.“⁴³ S južne strane na ulaznu kulu naslanja se okrugla polukula s kojom je povezana nadsvođenim prolazom.

(izvor: vlastita slika, uslikano 20.5.2017)

Prema predaju tu su se nalazile tamnice u kojima je ban Petar Zrinski zatočio Ali-pašu Čengića nakon što ga je zarobio u bitki kraj Jurjevih stijena 1663. godine.⁴⁴ Gotovo isto rješenje nalazimo kod kaštela u Driveniku, Bakru i Grobniku. Ulaznom kompleksu pripada još jedna manja kula, podignuta gotovo na pola puta između ulazne kule i Žitnice, na malenom kamenom istaku. Riječ je o dvoetažnoj građevini poligonalnog tlocrta i zaobljenih uglova.

⁴³U originalu na latinskom jeziku piše: SPECTABILIS AC MAGNIFICUS GEORGIUS/ COMES PERPETUUS ZRYN TAVE/ RNICORUM REGALIUM IN UNGARIA/ MAGISTER SACRAE ROMANORUM/ CESAREAE REGIAEQUE MAIESTATIS/ CONSILIARIUS AD COMITATUS ZALLADIENSIS/ LAD COMES ET CETERA FIERI ME FECIT/ ANNO DOMINI 1599.

⁴⁴E. Laszowski, Grad Ozalj, str. 30-31.

Ozalj i kula-oružana

(izvor: vlastita slika, uslikano 20.5.2017)

5.2. Unutrašnja utvrda

Savijeni put vodi dalje u dvorišni prostor između gradskih krila koji je nekada s te strane bio zatvoren. E. Laszowski (1929) navodi da su do 1875. godine na mjestu između sjeverne branič-kule i gradskog zida na zapadnoj strani kraj ulazne, Zrinske kule, stajala stara unutrašnja gradska vrata i četvrto krilo koje je na ključ skretalo uz gradski zid prema ulaznoj kuli i koje je nadozidao negdje oko 1770. godine Teodor Batthyány. Nad ulaznim vratima nalazio se kameni grb Frankopana iz 15. stoljeća s prikazom dva lava kako lome kruh. Danas se grb nalazi u zidu pod kulom, a uz njega se nalazi i brončana spomen-ploča postavljena 1971. godine u znak sjećanja na 300-godišnjicu pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana⁴⁵.

⁴⁵Tekst spomen-ploče glasi: NAVIK ON ŽIVI KI ZGINE POŠTENOM/ F. K. Frankopan/ U povodu tristo godišnjice smaknuća zatočenika hrvatske samostalnosti/ i hrvatskih književnika bana Petra Zrinskog i kneza Frana Krste Frankopana./ podiže narod Ozlja 30. travnja 1971.

(izvor: vlastita slika, slikano 10.7.2017)

Grb Zrinskih i spomen-ploča

(izvor: vlastita slika, uslikano 20.5.2017)

Povijesni grb svih Frankopana od 1430. godine prikazuje dva lava kako lome kruh, odnosno *'Leo qui vocatur Fragapane'*. Taj grb spominjemo jer se kroz povijest spominju tri potpuno odvojene loze Frankopana, koje nisu bile u nikakvom srodstvu, a nalazile su se u Rimu, na otoku Krku i u Furlaniji. Naša se loza nazivala Frankopan, a talijanska Frangipani (Rim, Furlanija) i s vremenom su sve više počeli kontaktirati, ponajviše politički i zbog posjeda, kao da su krvno srodstvo. U 15. stoljeću čak su jedni druge nazivali rođacima i u oporukama pisali da ako ne budu imali svoje potomke, sve posjede ostavljaju drugim dvjema lozama. Pronađen je i grb krčkih Frankopana u Kosinjskom Bakovcu iz 1527. godine, spomenik koji potječe iz

Ribnika, burga Anža Frankopana. Na njemu je vidljiva šesterokraka zvijezda te natpis na hrvatskom jeziku i glagoljici⁴⁶.

„Moglo bi se zaključiti da je kula, bez obzira na njezinu tipološku pripadnost, zaštitni znak plemićkih gradova, njegov najviši, najsnažniji i najdojmljiviji dio, koji treba stvarnom i potencijalnom neprijatelju sugerirati snagu, sigurnost i neosvojivost položaja.“⁴⁷

Babonić-kula

(izvor: vlastita slika, uslikano 20.5.2017; <http://lokalni.vecernji.hr/gradovi/novi-sjaj-povijesnog-kompleksa-starog-grad-a-ozlja-349>, 1.9.2017)

Branič-kula, odnosno Babonić-kula, podignuta je u nekadašnjem sjeverozapadnom uglu unutrašnje utvrde, na najvišoj točki, a danas se nalazi na zapadnome kraju sjevernog krila, nasuprot ulaznoj kuli (kao i u Gvozdanskom). Riječ je o čvrsto zidanoj dvokatnoj građevini trapezastog tlocrta, koja završava trećom obrambenom etažom natkrivenom šatorastim krovom s malim, kratkim sljemenom. Zidana je nepravilnim kamenom lomljencem, a uglovi su joj ojačani glatkim klesancima nejednakih veličina. Dok je prizemlje kule zidano masivno, s po jednim uskim i izduženim prozorom postavljenim posred sjevernog pročelja⁴⁸, dotle su ih gornji katovi imali nekoliko. Na drugom katu kule posebno je zanimljiva niša iz koje se

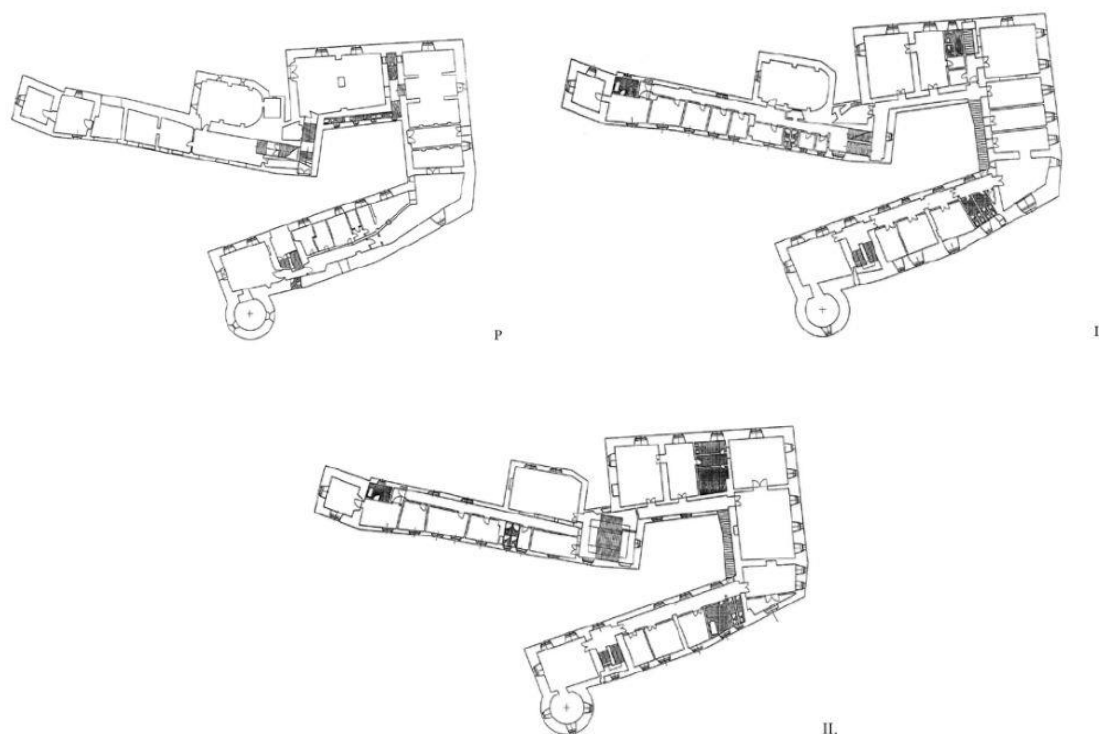
⁴⁶Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:340.

⁴⁷Drago Miletić, Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012:205.

⁴⁸Po Z. Horvatu više liči strijelnicama nego prozoru.

ulazilo u drvenu konzolnu kućicu zahoda. Ulaz u kulu nalazio se na istočnom pročelju, u visini današnjeg prvog kata, tako da mu se u najstarijoj fazi moralo pristupati drvenim stepenicama. Sam ulaz oblikovan je romaničkim kamenim okvirom, kakve nalazimo i na Popovom tornju i kuli Lotrščak zagrebačkog Gradeca, zatim na istočnome obrambenom gradskom zidu Gradeca nedaleko Popova tornja i na Medvedgradu, dakle na kompleksima građenima sredinom 13. stoljeća. Upravo tada datiramo i ovu obrambenu građevinu (u vrijeme Babonića).

Tri gradska krila – sjeverno, istočno i južno - dvokatne su građevine. Današnji izgled istočnog i južnog gradskog krila rezultat je velike graditeljske obnove koju je vodio Franjo Perlas u razdoblju od 1743-1753. godine, kada su krila podignuta zavisinu jednog kata. Radove je vodio Verneda, građevinski kapetan talijanskog porijekla. Za Teodora Batthyánya, koji 1766. godine kupuje Ozalj od Perlase, nadozidan je drugi kat sjevernog krila grada, od gradske kapele do stare četverouglaone kule. Prof. Vinko Štrkalj, stručnjak Restauratorskog zavoda u Zagrebu, ustanovio je da je samo dio drugog kata nastao u 18. stoljeću⁴⁹.

Tlocrt unutrašnje utvrde – prizemlje, prvi i drugi kat

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

⁴⁹Prof. V. Štrkalj, Stari grad Ozalj – sjeverno gradsko krilo, Izvještaj o konzervatorskim istraživanjima s prijedlogom prezentacije nalaza, svibanj 1998.

Jedno od dvojica vrata kojima se pristupalo u unutrašnju utvrdu nalazila su se u zapadnom krilu palače nedaleko branič kule. Na temelju crteža iz 1830. godine znamo da je to bio jednostavan, polukružni ulaz kojim se pristupalo iz vanjskog u unutarnje dvorište. Drugi ulaz nalazio se u zapadnom dijelu sjevernog krila, tik do današnjeg prolaza između vanjskog i unutrašnjeg dvorišta. Na temelju istraživanja danas znamo da su to bila uska i relativno niska vrata. Povišene ulaze nalazimo u plemićkih gradova Pake, Garića, Vrbovca kraj Huma na Sutli ili zagrebačkog Gradeca (ulaz na istočnome obrambenom zidu kraj Popova tornja)⁵⁰. S obzirom na skučenost prostora ispred njih te činjenicu da je ovaj dio vanjskoga dvorišta niveliran, možemo pretpostaviti da im se pristupalo pokretnim mostom već preko drvenoga podesta. Gradnja obrambenih erkera iznad ulaza učestala je praksa u hrvatskih plemićkih gradova i utvrđenih naselja tijekom 15. i 16. stoljeća, dakle u vrijeme snažnog prodora renesanse na hrvatski prostor. Takve građevine nalazile su se na ulaznim kulama Samobora, Malog Kalnika, Garića, kao i na ulazima gradskih vrata Senja ili iznad ulaza utvrda u današnjim Kaštelima.⁵¹

Sjeverno krilo

(izvor: vlastita slika, slikano 1.9.2017)

Sjeverno gradsko krilo najveće je po veličini i po broju prostorija. Od branič-kule do kapele to je dugačka uska zgrada, otvorena s unutrašnje strane nizom arkada. Isprva je čitavo zapadno prizemlje bilo otvoreno s deset manjih arkada, no prilikom pregradnje Ozlja sredinom 18. stoljeća (obitelj Perlas) njih pet bilo je zamijenjeno trima većim arkada. Dvije od njih nalaze se ispred kapelice i služe kao reprezentativni pristup glavnom stepeništu, a treća se nalazi u zapadnom dijelu sjevernog krila i služi kao prolaz prema vanjskom dvorištu i Žitnici. Od

⁵⁰Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:79.

⁵¹Z. Horvat, Neki novi pogledi, str. 23; D. Miletić, Samoborski stari grad, str. 77.

kapele do istočnog krila širina krila je dvostruko veća, otvorena s unutrašnje strane u visini prvoga kata trijemom i četirima velikim arkadama koje nose osmerokutni stupovi kasnogotičkih stilskih karakteristika. Sredinom 18. stoljeća (u vlasništvu grofa Perlase) sagrađeno je i veliko stubište koje povezuje sva dijela sjevernog krila te rješava visinske razlike koje postoje između prvog i drugog kata na istočnom krilu i zapadnom dijelu sjevernog krila, a smatra se da je ono bilo drvenim hodnicima povezano s južnim krilom i Žitnicom do 1834. godine⁵². Konzervatorska istraživanja zaključila su da je istočni dio sjevernog krila nastao u 15. stoljeću, a zapadni dio u 16. stoljeću⁵³. Prostorije su na prvom i drugom katu smještene uz dvorišno pročelje, a povezane su hodnikom koji se proteže duž sjevernog pročelja. Dvorišno pročelje zapadnog dijela sjevernog krila raščlanjeno je s osam prozorskih osi kroz dva kata, dok su na prvom katu iznad ulaznih vrata trijema vidljiva dva zazidana gotička prozora. Zapadno od prolaza prema Žitnici, u prizemnom dijelu, nalazi se jedan veći kvadratični prozor koji pripada prostoriji do branič-kule. Vanjsko pročelje ovog dijela sjevernog krila raščlanjeno je u prizemlju s jednim manjim kvadratičnim prozorom prostorije do branič-kule, a vidljiva je i struktura starijih, nešto nižih, ali također lučno zaključenih vrata prolaza iz unutarnjeg dvorišta prema Žitnici. U istočni dio sjevernog krila može se pristupiti iz trijema kroz stubište, kroz vrata iz unutarnjeg dvorišta između gradskih krila ili kroz vrata uz vanjski gradski zid. U prizemlju je jedna velika prostorija, nekada gradska pivnica, čiji se svodovi oslanjaju na središnji kameni stub četvrtastog presjeka. Iz ove prostorije moguć je prolaz dalje kroz podrum istoknog i južnog krila, koji nemaju svodove, već u većim razmacima samo zidane lukove od tesanog kamena koji ukružuju zidove. Na nekoliko metara visokim starim temeljnim zidovima dižu se noviji iz sredine 18. stoljeća. Sjeverno krilo povezano je s istočnim krilom hodnikom koji je prema dvorišnoj strani, u visini prvog kata, rastvoren s četiri velike arkade koje nose osmerokutni stupovi (15/16. stoljeće). Iznad su smještena dva prozora pravokutnog oblika, a sjeverno vanjsko pročelje ovog dijela sjevernog krila rastvoreno je s četiri prozorske osi.

⁵²E. Laszowski, Grad Ozalj, str. 35.

⁵³Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008: 77.

Istočno krilo

(izvor vlastite slike, slikano 1.9.2017)

Istočno krilo se, na temelju pronađenih ostataka bifore iz 13. stoljeća⁵⁴, smatra najstarijim dijelom čitavog ozaljskog kompleksa. Nedaleko bifore nalazi se jedan visoki i uski šiljati gotički prozor koji osvjetljava podrumski prostor koji je nekad bio prizemlje. Iako se po većini literature pronalazi podatak da je drugi kat istočnog krila dograđen u 18. stoljeću za vrijeme obnove Franje Perlase, vjerojatniji je podatak da je drugi kat nadograđen već u srednjem vijeku te da se komunikacija istočnog krila u visini prvog i drugog kata odvijala, kao i danas, drvenim hodnicima⁵⁵. Istočno krilo povezano je sa sjevernim i južnim krilom vanjskim drvenim hodnikom koji leži na četverostrukim stepenasto uvučenim i na rubovima zaobljenim drvenim konzolama i proteže se u visini prvog i drugog kata. Hodnik je natkriven krovnom strehom. U dvoranu na prvom katu vode vrata uvučena u duboku pravokutnu nišu. Južno od tih vratiju, kao i na drugom katu u ravnini vrata, zazidani su nekadašnji prozorski otvori. U prizemlju su široka pravokutna vrata s kamenim okvirom i segmentnim lukom s uklesanom godinom 1814. U zidu s desne strane vratiju vidljivi su tragovi stare romaničke bifore. Vanjska ploha pročelja ima na južnom kraju, u visini prizemlja, jako trbušasto izbočenje od gromadnog kamena koje je ostatak starijeg zida. Ispod srednje prozorske osi

⁵⁴Najstarija bifora pronađena na jednom starom gradu kontinentalne Hrvatske.

⁵⁵Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:78.

nalaze se pravokutna vrata sa segmentnim lukom i širokim okvirom. Sa svake strane vratiju probijen je po jedan podrumski prozor ne slijedeći šest prozorskih osi u prvom, odnosno sedam u drugom katu.

Romanička bifora na istočnom krilu

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

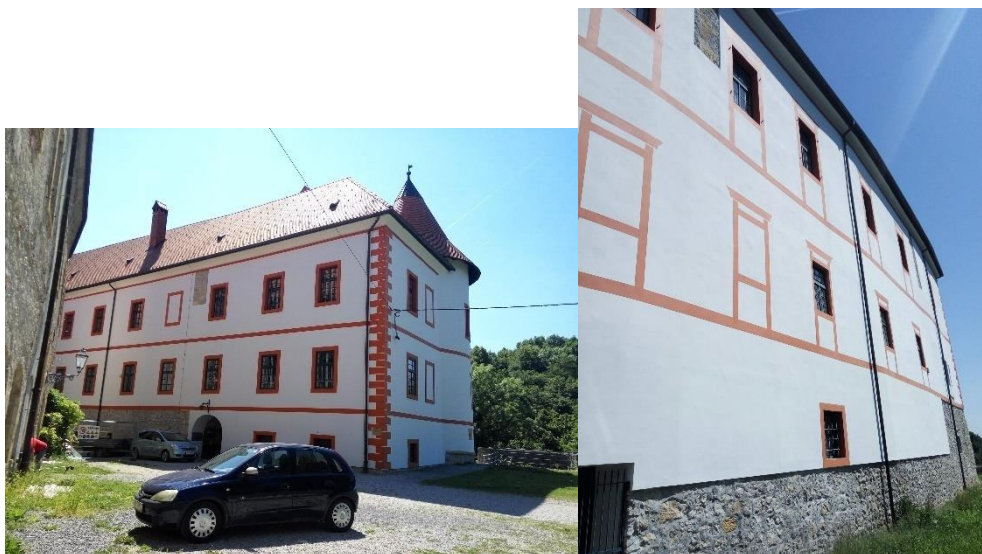

Južno krilo unutrašnje utvrde (snimio Krešimir Regan)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Vanjsko pročelje južnog krila se, poput druga dva krila, oslonilo na stari srednovjekovni obrambeni zid. Južno krilo isprva je bilo dvokatna građevina koja se protezala od istočnog krila palače pa sve do stubišta, koje se u cjelosti naslanja na nekadašnje zapadno pročelje ovoga krila. U takvome se obliku ono držalo do polovice 18. stoljeća, kada ga je grof Perlas

produljio do Trške kule. Tom prilikom bila je uz spoj Trške kule i vanjskoga pročelja dograđena manja, jednokatna građevina pravokutnog tlocrta, koja se vidi na veduti Ozlja iz 1770. godine⁵⁶. U južno krilo možemo ući preko drvenog hodnika istočnog krila ili kroz široki, lučni ulaz koji iz prizemlja vodi prema stubištu prvog i drugog kata. Dvorišno pročelje ima šest manjih prozora u prizemlju, sedam prozora s jednostavnim kamenim okvirima na prvom katu i sedam na drugom katu od kojih je srednji zazidan. Prvi kat raščlanjuje četiri, a drugi šest prozorskih osi.

Južno krilo

(izvor: vlastite slike, slikano 1.9.2017)

Prostorije drugog kata južnog, istočnog i dijela sjevernog krila imale su zrcalne svodove s baroknim štukaturama. Godine 1831. dao je grof Batthyány „oslikati sve sobe i vanjštinu grada“⁵⁷. Danas je od toga ostalo sačuvano samo nekoliko fragmenata na drugom katu krajnje prostorije istočnog dijela sjevernog krila.

⁵⁶Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:79.

⁵⁷E. Laszowski, Grad Ozalj i njegova okolina, Mjestopisne i povjesne crtice, Zagreb, 1929:42.

Trška kula

(izvor: vlastita fotografija, slikano 20.5.2017)

Na krajnjem zapadnom rubu južnog krila nalazi se Trška kula, koja je svoje ime dobila prema stanovnicima nedalekog Trga kraj Ozlja (jer su je prema urbaru ozaljskog vlastelinstva bili dužni održavati). Riječ je o dvokatnoj građevini potkovičastog tlocrta, „oblom turenu“, podijeljenoj polukružnim kamenim vijencem na niži, donji dio, i znatno viši gornji dio. Pretpostavlja se da je kula sačuvana u izvornoj visini. Sudeći prema građevinsko-stilskim karakteristikama, riječ je o renesansnoj baterijskoj kuli sagrađenoj najkasnije tijekom prve četvrtine 16. stoljeća za obranu dugačkoga južnog poteza unutrašnje utvrde. Za obranu od sve snažnijeg topništva pogodan je bio kružni tlocrt baterijskih kula, jer je djelovao kao svod na udarce topovskih kugli, tj. bio je statički povoljniji od ravnih poteza zidova i bedema. Iz tih je razloga, vjerojatno, i priličan broj gradova Hrvatske krajine, iz 16. stoljeća, ovalna tlocrta. Po vanjskom izgledu i položaju ozaljskoj Trškoj kuli najbližnja je baterijska kula Kostel-grada i kula na kaštelu u Bakru. Osim njih, slične baterijske kule sagrađene su i na plemićkom gradu Trakošćanu (zapadni ugao utvrde), Starom gradu Varaždinu (uz branič-kulu) i Milen gradu⁵⁸.

Unutar gradskog dvorišta nalazi se cisterna iz vremena Nikole Frankopana. Na kamenoj ogradi oko otvora uklesana je 1450. godina.

⁵⁸Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:83.

Cisterna

(izvor: vlastita slika, slikano 20.5.2017)

Kapela – unutrašnjost

(izvor: vlastite slike, slikano 20.5.2017)

Treća izvorno obrambena građevina Ozlja, nakon Babonić kule i Trške kule, jest kula gradske kapele, isprva naslonjena na vanjsko pročelje sjevernoga obrambenog zida, a danas interpolirana u njega. Kapela je sagrađena vjerojatno krajem 15. stoljeća i zadržala je dosta gotičkih karakteristika (1501. godine spominje se „kapelan Šimun“⁵⁹ što znači da je tada već postojala), a najsličnija joj je kapela Grebengrad u Hrvatskome zagorju. U 16. stoljeću njoj s južne strane dograđen je dvokatni aneks, čiji se drugi kat protegnuo i iznad kapele. Tom

⁵⁹R. Lopašić, *Oko Kupe i Korane*, Zagreb, 1895:193.

dogradnjom nekadašnja kula gradske kapele dobila je oblik dvokatne građevine gotovo kvadratnog tlocrta, pokrivene šatorastim krovom s dužim sljemenom usmjerenim pravcem sjever-jug. Izvorno je riječ o pravokutnoj građevini čiji je sjeveroistočni ugao odrezan i skošen. Istočno je malo pravokutno svetište smješteno u pomolaku koji leži na višedijelnim kamenim konzolama, vjerojatno zbog prilagodbe konfiguraciji terena. U kapelu se ulazi kroz dvojna vrata smještena na južnome zidu tik uz jugozapadni ugao. Kroz prva vrata ulazi se iz trijema u brod, a kroz druga u galeriju, smještenu uz zapadni i dio južnog zida kapele na gotičkim višedijelnim kamenim konzolama. Na kapelici moramo razlikovati samu kapelu, koja po visini odgovara prizemlju i prvom katu, te drugi kat koji je zajednički objema zgrada. Sjeverno i sjeveroistočno pročelje kapele otvoreno je u prizemlju trima šiljatim gotičkim prozorima i jednakim brojem puškarnica (dvije su na zapadnom zidu), zatvorenim perforiranim kamenim pločama s kruškolikim oblikom otvora. Nekadašnja gornja, obrambena, etaža kapele danas je, dakle, međukat između kapele i druge etaže sjevernoga krila, a pristupalo mu se stepeništem postavljenim na galeriju. Zidana je poput branič-kule, lomljencima, a na rubovima glatkim klesancima nejednakih veličina. Današnji oblik kapelica je dobila za vrijeme barokne obnove, ali se na njoj razlučuju još dvije spomenute starije građevinske faze koje su utvrđene konzervatorskim istraživanjima 1987. i 1988. godine.

U prvoj fazi kapela je, skupa s erkerom, podignuta kao gotička crkva u 15. stoljeću. Bila je svođena križno rebrastim svodom iznad kojega je bio krov, imala je tri i danas vidljiva prozora, vrata iz trijema koja i danas postoje, a vjerojatno je imala i današnju galeriju s vratima prema prvom katu sjevernog krila. Tri strijelnice u prizemlju dokaz su da je kapela u to vrijeme bila uključena i u obrambeni sustav grada. Drugi kat tada nije postojao.

U drugoj, gotičko-renesansnoj građevinskoj fazi, svod više nije postojao. Na njegovom mjestu je navodno bio tabulat, ali njegovi tragovi nisu nikad pronađeni. Nad kapelom i susjednim dijelom sjevernog krila podignut je drugi kat, dok na ostalim dijelovima sjevernog krila on još ne postoji. Na galeriji kapele postavljeno je stubište koje vodi u međukat smješten između tabulata kapele i poda drugog kata. U funkciji stubišta i spomenutog međukata otvorena su četiri kvadratna prozora gotičkih obilježja.

Prostorija drugoga kata je sa sjeverne strane bila osvjetljena s dva pravokutna renesansna prozora. Na zapadnom pročelju je *in situ* očuvan oštećeni, ali lijepo profilirani kameni okvir gotičko-renesansnog prozora, dok su na sjeveroistočnom pročelju vidljivi tragovi još jednog prozora, vjerojatno iz istog razdoblja i istog oblika. Sredinom 18. stoljeća, za vrijeme barokne

obnove, kamene konzole koje su pridržavale svodna rebra prekrivene su zidanim pilastrima na koje se oslanja križni zidani svod. Na zapadnom zidu otvoren je veliki prozor jednostavnih kamenih okvira s polukružnim nadvojem i štuko vijencem, dok su ostali prozori zazidani. Na sjevernom pročelju dva su manja prozora zazidana, a dva veća na drugom katu proširena. Na istočnoj strani, elipsoidni zaključak je presvođen segmentom kalote. Na tom mjestu stajao je oltar sve do prvih godina Drugog svjetskog rata kad je uništen zajedno s ostalim inventarom.

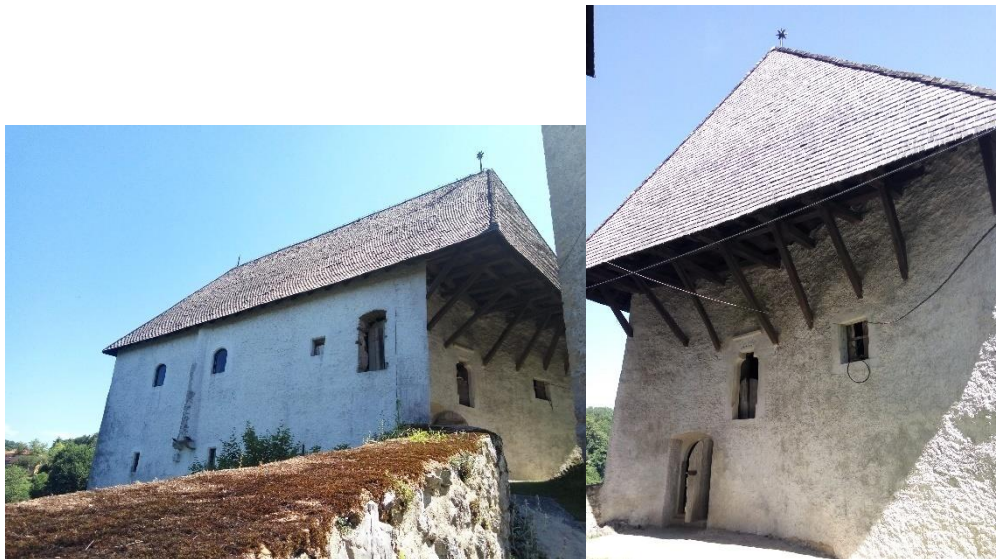
Uz ove tri sačuvane obrambene građevine, tijekom istraživanja 1995. godine pronađeni su između sjevernog i južnog krila ostaci zida koji se pružao smjerom sjever-jug. Slično rješenje odvajanja stambenog dijela od ostatka utvrde nalazimo i u drugih onodobnih plemićkih gradova, poput primjerice Kostel-grad ili Kamengrada kraj Požege. Fotografija Ivana Standla Posebno je vrijedna jer je jedino izvorno svjedočanstvo o izgledu zapadnoga krila porušenoga tri godine kasnije prilikom posljednjeg velikog preuređenja ozaljskog kompleksa. No, za razliku od crteža iz 1830. godine na kojemu je to krilo prikazano u jednoj visini duž čitave njegove dužine, ova fotografija nam jasno pokazuje da je sjeverni dio toga krila, tik uz branič-kulu, bio znatno viši. Stoga možemo pretpostaviti da je između 1830. i 1869. godine zapadno krilo bilo preuređeno tako da je njegov središnji i južni dio bio snižen gotovo za visinu jednog kata, a da je to krilo svoju izvornu visinu zadržalo tek uz branič-kulu. Na fotografiji je zanimljiv i prilazni most koji seže sve do ulazne kule, kao i danas porušeni stražarski drveni čardak, koji je ležao na zapadnome dijelu mosta nedaleko njegova spoja s kopnom.

Ozalj u prikazu sa sjeverozapada 1869. godine (snimio Ivan Standl)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

5.3. Palas Zrinskih (Žitnica)

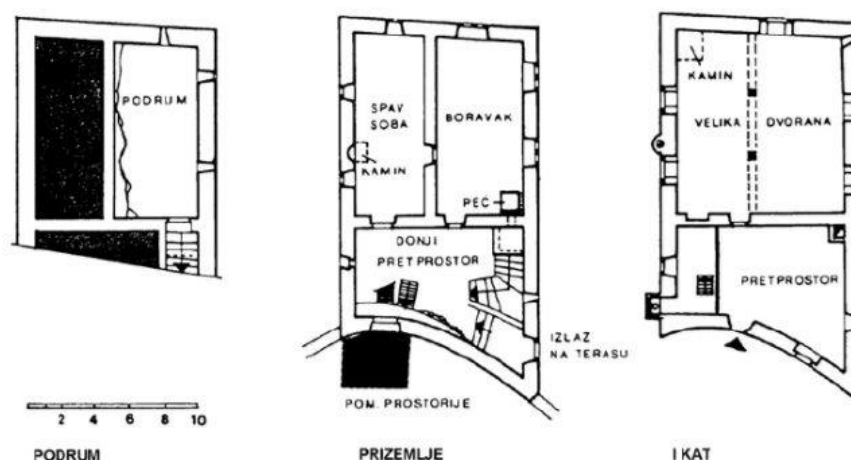

Palas Zrinskih (Žitnica)

(izvor: vlastite slike, slikano 20.5.2017)

Palas Zrinskih ili Žitnica samostalni je objekt podignut unutar kompleksa starog grada, ali izvan gradskog zida, na živoj stijeni koja se strmo uzdiže nad Kupom. Može mu se pristupiti samo kroz glavno, južno pročelje izgrađeno na gradskom zidu, dok se na istočnom pročelju, uz sam gradski zid, nalaze vrata koja su omogućavala komunikaciju s okolnim terenom koliko je to konfiguracija dozvoljavala. Zgrada Žitnice najbolje je sačuvana kasnogotičko-renesansna palača na čitavome prostoru kontinentalne Hrvatske. Ime je dobila za vrijeme vladavine Batthyányja koji su je pretvorili u hambar, a prije je imala potpuno drukčiju funkciju – funkciju palasa. Palas je nepravilnog pravokutnog tlocrta jer je južno pročelje zaobljeno prema unutra, a zidno platno sjevernog pročelja zakošeno. Stariji je palas građen u istočnom dijelu sklopa uz veliku vodospremnicu, a pregrađivan je i dograđivan najmanje dva puta. Mlađi palas je iz vremena Nikole IV. Zrinskog (1556. godine) što znamo zbog natpisa na nadvratniku: *NICO. CO. ZR. 1556. (Nicolaus comes Zriniensis 1556 = Nikola grof Zrinski 1556.)*. Iako se dugo smatralo da ju je u potpunosti izgradio Nikola Šubić Zrinski 1556. godine, novija istraživanja pokazala su da je Nikola samo porušio obrambenu etažu s krovom starijeg objekta te umjesto nje dogradio zidanu i sagradio novo krovništvo, koje se

široko nadvilo nad ulaznim pročeljem u koje se upire nizom greda. Palas se sastoji od podruma, prizemlja i prvog kata.

Tlocrt Žitnice po etažama (Zorislav Horvat)

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Najmanja etaža je podrum koja se sastoji od samo jedne prostorije u sjeverozapadnom dijelu palasa. Povezana je s prizemnom etažom uskim stepeništem. Ulazni prizemni prostor nepravilnog je modificiranog trapeznog tlocrta. Prizemna etaža sastoji se od dvije velike sobe i predvorja. Zapadna je služila kao spavaća soba, a istočna kao dnevni boravak, zbog čega je osvijetljena s trima velikim prozorima s kamenim šprljcima (tzv. češki prozori). Spavaća soba bila je osvijetljena s trima manjima pravokutnim prozorima, predvorje jednim manjim prozorom na zapadnom zidu, dok su stepenište i podrum otvoreni četirima strijelnicama. Spavaća je soba bila ukrašena zidnim renesansnim slikama vjerskog sadržaja, a pronađeni su i ostaci kamina. Na istočnom zidu su u pravilnim kružnim medaljonima ukomponirane scene iz Isusova života, a segmenti između priljubljenih krugova medaljona ispunjeni su anđeoskim glavicama s krilima. Na sjevernom i zapadnom zidu naziru se neznatni ostaci likova. Na zidovima boravka pronađeni brojni grafiti iz 16. i 17. stoljeća pisani glagoljskim i latiničnim pismom. Uz navode imena i godina nailazi se na sintagme na latinskom jeziku, zabilješke o događajima, a ponegdje i na sitne poruge. S južne strane se na palas naslanjala još jedna manja prostorija, vjerojatno kuhinja.⁶⁰ Na etažu prvog kata pristupalo se vanjskim stepeništem kroz portal Nikole IV. Nakon što se prođe kroz vrata, ulazi se u predvorje istoga oblika i veličine onome u prizemlju, a iz njega u veliku dvoranu koja se prostire svom širinom građevine i osvijetljena je petorima prozorima segmentnog nadvoja, u čijim nišama se nalaze

⁶⁰Z. Horvat, Stambeni prostori, str. 39.

kamene klupice. Pretpostavlja se da su u toj dvorani svadbovali Nikola Šubić Zrinski i slavni mu praunuk ban Petar Zrinski, te da je služila za svečanosti. S obzirom na veličinu dvorane, drveni strop nosi podvlaka⁶¹ postavljena na dva stupa. E. Laszowski (1929) smatra da je palas jedan od najstarijih dijelova Ozlja (natpis je, naravno, kasnija promjena), a G. Szabo (1920) smatra da upravo godina u natpisu datira i čitavu zgradu u 16. stoljeće i veže ju iz kneza Nikolu Zrinskog.

Unutrašnjost palasa (prizemlje i prvi kat)

(izvor: vlastite slike, slikano 4.6.2017)

Palača Zrinskog u tzv. Žitnici u gradu Ozlju bila je oslikana nizom zidnih slika. Prema mišljenju fra Branka Fučića, to zidno slikarstvo zapravo je bila nadoknada za tapiseriju; u dekorativno tkivo umetnute su – kao u medaljone – scene iz Kristova života. Koliko se zasad može reći, to se zidno slikarstvo može uklopiti u način slikanja domaćih majstora. Najraniji dosad zapaženi grafit, ugreben glagoljicom, daje *terminus post quem non* za te slike godinu 1516, tj. vrijeme kad su Ozalj držali Frankopani.⁶² Zidne slike zabilježene su i na ruševinama benediktinske opatije Rudine u Požeškoj kotlini, te samostanu Lepoglave. Većina tih freski su, naravno, propale.

Profesor Vjekoslav Štefanić, glagoljski paleograf, pregledao je na inicijativu Konzervatorskog zavoda glagoljske grafike na istočnom zidu veće prizemne prostorije. Konstatirao je niz zapisa od kojih je veći dio pisan glagoljicom, a manji latinicom. To su spomen-zapisi posjetitelja iz 16. stoljeća koji se mogu odčitati samo fragmentarno. Brojnost zapisa pokazuje da je ova prostorija bila u prošlosti dosta posjećena i da su mnogi posjetioči poznavali i služili

⁶¹Jaka drvena greda okomito postavljena na smjer pružanja greda stropa.

⁶²Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:300.

se glagoljskim pismom. Kako bi se sačuvao dokaz o širokoj upotrebi glagoljice u Ozlju i okolici, potrebno je da se nalazi sačuvaju od daljnjeg propadanja i pravilno prezentiraju. Kasnije, godine 1970. provedena su dodatna istraživanja latinskih natpisa (dr. Stipišić) i glagoljskih grafita (dr. B. Fučić), te je utvrđen položaj i djelomično sadržaj 35 grafita.

Iz popisa zaplijenjenih stvari 1672. godine jasno se vidi da su mnogobrojne odaje Zrinskih i Frankopana u Zagrebu, Karlovcu, Novigradu na Dobri i u Ozlju bile ukrašene slikanim tapetama i sagovima.⁶³

6. PREGLED GRADITELJSKIH FAZA⁶⁴

Prvoj ili najstarijoj fazi pripadaju ostaci obrambenog zida iz 9. stoljeća koji se polukružno pruža podno vanjskoga pročelja sjevernoga krila unutrašnje utvrde. Krešimir Regan (2008) zaključuje da je Ozalj u svojoj najstarijoj srednovjekovnoj fazi bio omanja utvrda ovalnoga tlocrta sagrađena u 9. stoljeću i obnovljena prije 1250. godine.

Drugoj razvojnoj fazi Ozlja pripadaju četverougona romanička branič-kula, podignuta na njegovoj najvišoj točki za zaštitu ulaza, zatim ostaci kapele položeni između zapadnog dijela sjevernog krila i sjevernoga obrambenog zida vanjske utvrde te ostaci prvobitnog palasa, danas interpolirani u podrumsku i prizemnu etažu današnjega istočnog krila palače. Datacija je oko sredine 13. stoljeća, dakle u vrijeme kada se odvijao projekt ubrzanog fortificiranja Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva u očekivanju nove provale Tatara. Moguće je da je palas nastao i u trećoj razvojnoj fazi, početkom 14. stoljeća, te da su ga podigli Babonići kad su vratili Ozalj među svoje posjede.

Četvrta građevinska faza Ozlja ona je koja se na temelju stilskih karakteristika datira u drugu polovicu 15. i prvu četvrtinu 16. stoljeća, dakle u vrijeme vladavine Frankopana. Oni su porušili staru predromaničko-romaničku utvrdu i sagradili novu u kasnogotičkom stilu (današnja unutrašnja utvrda s prostranim palasom i Žitnicom). Možemo uočiti kako unutrašnja utvrda Kaiserburg pokraj Nürnberga liči na unutrašnju utvrdu grada Ozlja. Oba kompleksa imaju branič-kulu na jednoj, a zasebno utvrđeni dvokrilni palas na drugoj strani te gradsku kapelu u nastavku jednog od krila palasa. Moguće je da je gradnju započeo Stjepan

⁶³E. Laszowski, Razgrađene stvari grofa Petra Zrinskog i Franje Krsta Frankopana, *Starine JAZU* 41, Zagreb, 1948. (A.Horvat 301-302)

⁶⁴ po Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008.

III. (II) Modruški upravo po uzoru na tu bavorsku utvrdu. S obzirom na veličinu zahvata gradnju je okončao njegov sin Bernardin Ozaljski.

Za vrijeme pete građevinske faze sagrađena je cjelokupna unutrašnja utvrda koja se isto pripisuje Frankopanima, ali o njoj i dandanas ne znamo puno, tek se naslućuje njen izgled na osnovu sačuvanih detalja ispod baroknog sloja te debljine zidova. Iako pisane dokumentacije o graditeljskoj aktivnosti Frankopana nema, o njoj svjedoče veliki kameni grb s unutrašnjih gradskih vrata i gradska cisterna s uklesanom 1450. godinom.

Šesta faza poklapa se s dolaskom obitelji Zrinski u posjed Ozlja, tj. od 1550. pa do 1577. godine. Stjepan IV. Zrinski preuredio je 1556. godine Žitnicu nadogradivši joj još jedan kat i pretvorivši je u za ono doba komfornu palaču. U drugoj polovici 16. stoljeća, čime već započinje sedma faza, sagrađena je vanjska utvrda, dok je na potezu od branič-kule do kule gradske kapele sagrađena nova jednokatna građevina. Kula gradske kapele pretvorena je u robusnu dvokatnu pravokutnu građevinu. Preko nje bila je ostvarena komunikacija između novoga i staroga dijela sjevernog krila, odnosno između kasnogotičkog i renesansnog palasa. Čitavo stoljeće kasnije dogodilo se probijanje kasnorenesansnih arkada i rušenje obrambenog zida, u vrijeme kad je sklapanjem mira na rijeci Žitvi 1606. godine prestala izravna osmanska prijetnja za hrvatske zemlje i nastupilo dulje razdoblje mira. Arkadama otvorene trijemove možemo naći na gotovo svim kurijama na zagrebačkome Kaptolu iz 17. stoljeća, na unutrašnjim pročeljima franjevačkog samostana te na vijećnici, ali najsličnije ozaljskima na starom gradu u Kraljevici.

Krešimir Regan (2008) iznosi još jednu zanimljivu tezu, a to je suvlasništvo nad Ozljem za vrijeme Nikole IV. Sigetskog i Stjepana IV. (III) Frankopana. Naime, nazočnost vlasnika u dvije osobe, Nikoli V. (1559-1605) i Jurju IV. Zrinskom (1549-1603), mogla je biti razlogom gradnje još jednog palasa. Prihvatimo li ovo objašnjenje kao izgledno, onda je jedan brat imao svoje domaćinstvo u starom frankopanskom palasu, a drugi brat u novome palasu, koji je sa Žitnicom i branič-kulom činio jedinstveni kompleks. Ova dva kompleksa bila su spojena u jedinstvenu cjelinu tek u 18. stoljeću kada je između njih bilo sagrađeno monumentalno stubište.

Djelatnost obitelji Zrinski u Ozlju možemo povezati u četiri faze koje su Ozlju dale manje-više današnji oblik i veličinu. Prvoj zrinskoj, odnosno šestoj građevinskoj fazi, pripada nadogradnja Žitnice za jedan kat, što je 1556. godine napravio Nikola IV. Zrinski. Drugoj zrinskoj fazi pripada vanjska utvrda, koju su između 1577. i 1599. godine sagradila braća

Nikola V. i Juraj IV. Zrinski. Oni su bili nositelji i treće faze u kojoj je bila nadograđena kula gradske kapele i zgrada smještena između nje i branič-kule duž sjevernog obrambenog zida kao nova rezidencija za jednog od braće. Četvrtoj i posljednjoj zrinskoj fazi pripada probijanje arkada u prizemlju zapadnog dijela sjevernog zida, rušenje unutrašnjeg obrambenog zida, podizanje starijeg dijela južnog zida i gradnja kapele sv. Antuna Padovanskog uz vanjski rub obrambenog jarka.⁶⁵ Na temelju velike sličnosti ozaljskih arkada i arkada dvorca stari grad u Kraljevici, možemo pretpostaviti da je ove radove na Ozlju izvršio Petar IV (1621-1671) nakon što je 1638. godine s bratom Nikolom VII (1620-1664) prvi put podijelio obiteljska imanja, odnosno nakon što su ih 1649. godine braća po drugi put podijelila. Ovom posljednjom obnovom on je od kasnogotičko-renesansne utvrde postao ranobaroknom rezidencijom, čiji oblik nije bitno promijenjen kasnijim Perlasovim i Batthyányjevim pregradnjama i dogradnjama.

Deseta građevinska faza odvijala se između 1743. i 1753. godine. Južno krilo je tada produženo prema zapadu sve do Trške kule, zazidane su arkade u prizemlju sjevernog pročelja i probijene nove; sagrađeno je monumentalno stepenište u zglobu između istočnog i zapadnog dijela sjevernog krila, srušen je dio srednjovjekovnih obrambenih zidova u jugozapadnom dijelu unutrašnje utvrde te je nadograđena ulazna kula za jedan kat.⁶⁶

Jedanaesta građevinska faza djelo je obitelji Bathyanyji, koja je 1776. godine preuredila manji palas u Žitnicu, nadogradila drugi kat sjevernog krila od kule gradske kapele do branič-kule, sagrađila zapadno krilo dvorca iznad starog kolnog ulaza u unutrašnju utvrdu, obnovila prilazni most, sagrađila terasu u istočnom dijelu vanjske utvrde u obliku bastiona te potez zida vanjske utvrde od sjeverne do sjeveroistočne polukule.⁶⁷

Dvanaesta i posljednja građevinska faza djelo je obitelji Thurn i Taxis, koja je 1872. godine porušila zapadno krilo dvorca te nivelirala sav teren između unutrašnje utvrde i južne strane vanjske utvrde. Od 1928. godine stari grad Ozalj je u vlasništvu Družbe „Braća Hrvatskog Zmaja“ koja je u prostorijama grada otvorila javnosti biblioteku i bogatu muzejsku zbirku, kao i gostionu i „penzion“ čiji je prihod bio namijenjen nužnim popravcima. U ratu i poratnom vremenu, oko sredine 20. stoljeća, grad je bio zapušten sve dok Konzervatorski zavod u Zagrebu (danas Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture, Zagreb) nije preuzeo brigu o zaštiti spomeničkih vrijednosti starog grada Ozlja.

⁶⁵Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:107.

⁶⁶Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:108.

⁶⁷E. Laszowski, Grad Ozalj, str. 80-84.

Godine 1966. osnovan je Restauratorski zavod Hrvatske, koji potom vodi radove na nekoliko plemićkih gradova: Kostajnici, Ozlju, Garić gradu, Zelingradu, Medvedgradu, Brinju, Đurđevcu, itd. Radove od 1967. godine vodi Restauratorski zavod Hrvatske, a Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu voditelj je arheoloških istraživanja. Konzervatorske i restauratorske radove na gradu Ozlju od devedesetih godina prošlog stoljeća nadalje vodi Restauratorski zavod Karovca. Kako svaka strane medalje ima svoju priču, tako je ima i ova. Konzervatorski zavod u Karlovcu odbio mi je ustupiti bilo kakve materijale i dokumentaciju o obnovi na gradu Ozlju u zadnjih dvadesetak godina.

6.1. Konzervatorski radovi (1952-1967)⁶⁸

Radovi su pokazali da je cijelo prizemlje (dvorišnog pročelja) sjevernog krila bilo lučno rastvoreno sve do 1743. godine kada su pred predvorjem kapelice, na mjestu četiri starije arkade otvorene dvije veće, prolaz koji vodi do žitnice proširen, a manje arkade između tih otvora zazidane ili zatvorene prozorima. Zaključeno je i da je zapadni zid trijema ubačen vjerojatno u baroku (kao i dva pregradna), što znači da je u srednjem vijeku trijem bio povezan s prolazom u gornje dvorište grada.

Na zapadnom zidu istočnog krila otkrivena je romanička bifora i romanički stropni grednik koji spadaju u najstariji sloj gradske arhitekture. Za vrijeme radova koje je vodio prof. Tihomil Stahuljak (1954) otkrivena je na zapadnom dvorišnom zidu istočnog krila romanička bifora⁶⁹ na temelju čega se zaključuje da je to mjesto starog, vjerojatno još predfrankopanskog palasa. Tim zaključkom odbacuje se tvrdnja G. Szabe, ali i E. Laszowskog, jer glavno, južno pročelje u svojoj devijaciji podržava liniju sjevernog obrambenog zida. Da je zgrada bila postavljena u vrijeme gradnje prvog obrambenog zida, tj. u 13. stoljeću, vjerojatno bi graditelji vodili računa o ravnini njenog pročelja. Također, većina arhitektonsko-plastičnih detalja tijekom istraživanja na palasu datirana je u 15. stoljeće, što navodi na zaključak da je prvotno fortifikacijski frankopanski objekt pretvoren u 16. stoljeću u palas, pod utjecajem težnji visokih feudalaca prema većoj udobnosti, ljepoti mjesta boravka, potrebi za danjim svjetlom zbog čitanja i pisanja zbog intelektualnog rada.

⁶⁸ po K. Juričić, Stari grad Ozalj, diplomski rad, Zagreb, 1999.

⁶⁹T. Stahuljak, Bilješke povodom radova na Ozlju 1954. godine, arhiv Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture, Zagreb

6.2. Restauratorski radovi (1967-1998)⁷⁰

Prof. B. Lučić, voditelj konzervatorskih istraživanja na Palasu (1967-1977), uklonio je barokne intervencije na njemu i pokušao dokumentirati izgled iz 16. stoljeća. Na osnovi istraživanja napustio je ideju o vezi sjevernog krila s Palasom te pretpostavio da se u prvi kat ulazilo drvenim stepenicama. Tu je pretpostavku potvrdio nalazom dvije četverokutne rupe ispod portala koje očito potječu od jakih drvenih konzola i koje su nosile podest pred portalom. No stvarna ideja o rekonstrukciji palasa je napuštena i slijedeći konzervatorski zahvati imali su svrhu sačuvati onakvo stanje u kakvom je Palas došao do nas.

Radovi na sjevernom krilu grada započeli su 1982. godine kao hitna intervencija, a ne kao etapa definiranog programa njegove obnove. U razdoblju od 1982. do 1988. godine izvedeni su radovi građevinski-statičke sanacije koji su obuhvatili izvedbu novih i djelomično sanaciju starih stropnih i krovnih konstrukcija.

Konzervatorska istraživanja pridonijela su boljem razumijevanju građevinskog razvoja zapadnog dijela sjevernog krila i stubišta. Nekoliko metara od ugla postojećeg stubišta, otkriven je ugao jednog dvokatnog objekta. Može se zaključiti da je samo dio drugog kata od ove linije do kvadratne kule nastao u 18. stoljeću. Odnosno, kapela je nastala kao dvokatni objekt, njen drugi kat nije dograđen u 18. stoljeću. Zaključimo, tri su građevinske faze na kapeli: gotička iz 15. stoljeća, gotičko-renesansna iz 16. stoljeća i barokna iz 18. stoljeća.

Na branič-kuli vidljivi su tragovi romaničke faze iz 13. stoljeća, kasnije gotičke faze. Kula je u svojoj najranijoj fazi bila viša.

7. STARI GRAD OZALJ U KONTEKSTU ARHITEKTURE STARIH GRADOVA I ARHITEKTURE BAROKNOG RAZDOBLJA

⁷⁰ po K. Juričić, Stari grad Ozalj, diplomski rad, Zagreb, 1999.

Karakteristike Ozlja analizirat će se u kontekstu arhitekture starih gradova u Hrvatskoj i Europi i to po tipu grada i građi, po položaju i po vlasnicima koji su posjedovali stari grad Ozalj.

7.1. Tipovi i građa

Po Miletiću postoje dva osnovna tipa starih gradova: centralni i izduženi tip. Centralni tip karakterističan je za nizine, a dijeli se na kružni (stari grad u Đurđevcu, Korog, Ribnik), trokutni (Kostajnica, Valpovo), kvadratni (Gorjan) te poligonalni (Brinje, Slunj). Izduženi tip starog grada dijeli se na eliptični, pravokutni i poligonalni. Upravo u poligonalni tip spadaju i posve nepravilni tlocrti gradova, kakav je tlocrt starog grada Ozlja, ali i, primjerice, Okića, Kornića (kifla), Susedgrada i Jelengrada. Prema Z. Horvatu (2008) Ozalj pripada tipu gradova složenog tlocrta, proširivanog tijekom vremena.

Tri su sastavna dijela ili okomita sloja kamenih zidova. Prvo je vanjsko lice zida; u Ozlju je prisutna najjednostavnija, najčešća i najmanje kvalitetna struktura vanjskog zida – lomljenac. Drugo je jezgra zida koja je također najčešće sastavljena od lomljenca te može biti lijevana ili je sloj lomljenca prekriven žitkim mortom pa opet lomljencom i tako redom. Treće je unutarnje lice zida i tom sloju posvećeno je najmanje pažnje pa je opet najčešće od lomljenca. U starom gradu Ozlju sva tri dijela su uglavnom od kamena lomljenca. Osim kamena, u izgradnji starih gradova važna je bila i primjena drva: za sve podno-stropne i krovne konstrukcije, za stubište, vrata, prozore, mostovi, šetnjice, itd. Primjerice, u južnom krilu grada Ozlja, i u novovjekovnom razdoblju pregrađene su stijene građene mosnicama i pletenim šibljem, stoga moramo prihvatiti mogućnost da je taj način gradnje preuzet iz ranijeg razdoblja. Također je zgrada koja je prethodila današnjem samostanu iz 18. stoljeća u Čakovcu bila drvena. Na poziv Nikole Zrinskog, franjevci su, došavši u Čakovec, podigli drveni gostinjac 1659. godine, a godine 1702. počeli su graditi svoj samostan.⁷¹ Važni materijali za gradnju bili su i opeka i crijep kojima su se zazidavali stariji otvori te ispunjavale pukotine u zidovima, nastale slijeganjem tla, potresnim djelovanjem, lošom temeljenošću itd. Pronađeni su u Ozlju i klesarski znakovi, što jasno upućuje na mogući broj zaposlenih klesara na nekom radilištu. Osim u Ozlju, klesarski znakovi vidljivi su i na nizu plemićkih gradova:

⁷¹Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:266.

Susedgradu, Grebengradu, Gariću, Velikom Taboru⁷², Ružici, Kostajnici, Brinju, Varaždinu i Medvedgradu.

„Po stupnju očuvanosti ruševni su gradovi najbrojnija skupina plemićkih gradova“⁷³, najčešće zato jer su razgrađivani kako bi se građevni materijal iskoristio za gradnju novih objekata. Najočuvaniji dijelovi su, zbog tehničkih značajki, kule iz kojih se lako iščitava tlocrt. Zaštita spomenika kulture je najmanje razvijena i od države potpomognuta grana povijesti umjetnosti, kako tvrdi Miletić (2012), što predstavlja veliki problem, pogotovo u očuvanju i opstanku starih gradova. Čak i kada se izdvoje sredstva za pokojnu obnovu, najčešće je prva na redu neka katedrala ili crkva, zbog njegovanja odnosa politike i Crkve. Za razliku od gradnji crkava i katedrala, u pozadini gradnje plemićkih gradova i njihovih kula stoji gotovo uvijek pojedinac. Također, konstrukcije plemićkih gradova bile su znatno masivnije, zidovi kula manje rastvoreni, otvori strogo usklađeni s funkcijom te nije bila izražena žudnja prema visinama kao kod većine katedrala.

7.2. Položaj

Stari gradovi građeni su najčešće na krajnje teško pristupačnim stjenovitim planinama, ili nešto nižim, ali gotovo jednako teško pristupačnim njihovim stjenovitim obroncima, ili u čovjeku nesklopoj močvarnoj ravnici, ili na riječnoj adi. Svaki od tih položaja zahtijevao je od graditelja izuzetnu odlučnost i organiziranost, spretnost i domišljatost u svladavanju brojnih tehničkih problema. Ni u jedne vrste arhitektonskih spomenika kao u starih gradova nije prisutna tako čvrsta uzročno-posljedična veza s tлом na kojem su sagrađeni. Karakteristike starih gradova su i udaljenost od središta, sigurnost osame i višeslojnost. Čvrstoća i otpornost bila je glavna, a udobnost sporedna stvar. Srednjovjekovni burg obično je bio potpuno prilagođen terenu: litici uvrh brda kao grad Okić, platou glavice u sklopu planine kao grad Medvedgrad, močvari u ravnici kao grad Ribnik, ili terenu nad ponorom kao grad Ogulin.⁷⁴ Gradovi u ravnici većinom su zaštićeni močvarnim tлом (Đurđevac, Ribnik), a na uzvisinama strmim padinama (Belec, Okić, Klis). Često su opasani jarcima i rovovima, koji se kod

⁷²Na sjeverozapadnoj kuli, njezinom kordonskom vijencu, nalaze se klesarski znakovi. To je jedina kula na kojoj se takvo što može naći, a na jednom bloku vijenaca nalazi se grb. Ispod je prilazni put na gradskom vratima, pa oni koji su prolazili su ugledali grb koji izgleda ugarski jer se poklapa s činjenicom porijekla plemićke obitelji Ratkay koji su se doselili iz Ugarske kada su dobili Mali Tabor 1502. godine. O gradnji prvih dviju kula velikotaborskog prstena nisu sačuvani nikakvi podaci, ne znaju se ni godine gradnje.

⁷³Drago Miletić, Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012: 128.

⁷⁴Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:217.

gradova u ravnici pune vodom (Konjšćina). Mnogi su smješteni na klisurama iznad rijeka (Ozalj, Slunj), a neki i nad ponorom (Ogulin). Gjuro Szabo smatra da je svaki od gradova „unikum“⁷⁵. Za vrijeme ratovanja s Turcima, a naročito poslije 16. stoljeća grade se kašteli koji se od tlocrtno nepravilnih gradova razlikuju svojim jedinstveno zasnovanim pravilnim planom, a služe uglavnom samo za obranu (Kaštela kraj Splita, Nehaj kraj Senja).

Također, zaključili smo kako je stari grad Ozalj istovremeno i visinski i nizinski grad. Visinski je zato što je građen na stijeni koja se strmo uzdiže nad rijekom Kupom te time povezuje prirodu s obrambenim zidom, a smatra se i nizinskim zbog pokupske sredine u kojoj je nastao.

Od niza stradalih burgova u 17. i 18. stoljeću, izdržali su oni koji su bili na podesnijem i pristupačnijem položaju da pregrađeni u dvor nastave svoj život (Slavetić, Veliki Tabor, Ozalj)⁷⁶. Kod navedenih primjera razrađivan je uglavnom u različitim reduciranim varijacijama obljubljeni zatvoreni tip talijanskog kaštela s unutarnjim dvorištem. U taj red ide i Mali Tabor kod Sutle, *refugium* Ratkajevih s cilindričnim kulama na uglovima. Ratkaji pregrađuju Veliki Tabor te grade Mali Tabor i Miljanu.⁷⁷

U Hrvatskoj je znatno više gradova u kontinentalnom dijelu, nego u zaleđu obalnog prostora, dok su posve izostali na obali i na otocima.

7.3. Vlasnici

U Hrvatskoj, i šire, najpoznatije srednjovjekovne plemićke obitelji su: Babonići, Nelipići, Šubići, Kurjakovići, Iločki, Morovići, Gorjanski, Zrinski, Frankopani i Ratkaji. Čak tri spomenute obitelji posjedovale su Ozalj (Babonići, Frankopani i Zrinski). Od 13. stoljeća pa nadalje stari grad Ozalj imao je čitavu lepezu vlasnika; Bela IV, obitelj Babonić, banovi Mikac Prodavić i brojni kaštelani, obitelji Frankopan i Zrinski, uprava Ugarske komore pa Unutrašnjoaustrijske komore, grofovi Petazzi, obitelj Perlas, grofovi Batthyány, obitelj Thurn i Taxis te družba „Braće hrvatskoga zmaja“. Regan (2008) ga smatra tipičnim predstavnikom plemićkih gradova tipa *Ganerbenburg* (više vlasnički plemićki grad).

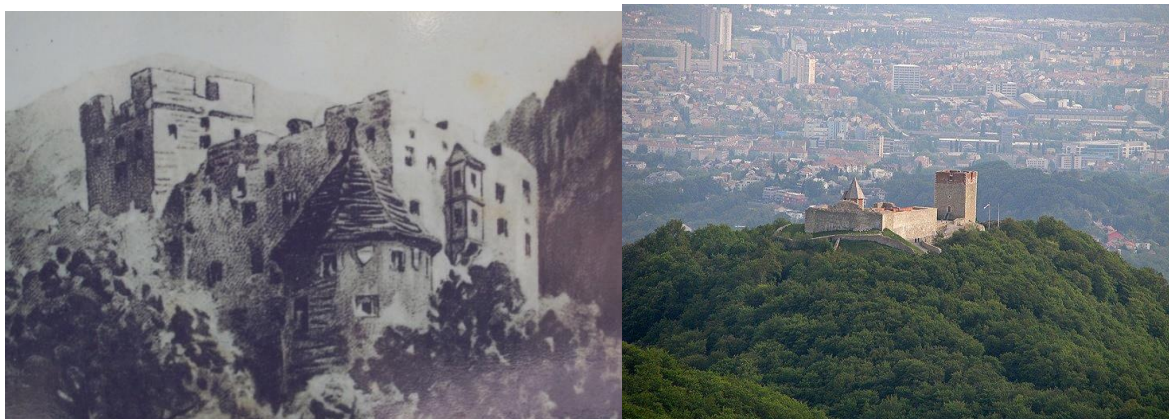
⁷⁵Gjuro Szabo, Srednjovjekni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920. g.

⁷⁶Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:255.

⁷⁷Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975:283.

7.3.1. Babonići i Frankopani

Loza **Babonića** utemeljena je u 12. stoljeću. Najstariji im je posjed bila Vodica, blizu Dubice, prema kojoj su nazivani *vodičkim knezovima*. Kasnije važno uporište bio im je grad Steničnjak, a posjedovali su i Susedgrad i Medvedgrad. Susedgrad, poput Ozlja, ima nepravilan tlocrt i spada u poligonalni tip gradova. Također je imao obrambeni prsten s polukulama te su na njegovoj arhitekturi pronađeni klesarski znakovi. Medvedgrad posjeduje kvadratnu kulu iz 13. stoljeća koju možemo usporediti s branič kulom u Ozlju, koju su podigli upravo Babonići, po kojima je i dobila ime. Na njoj se također nalazio romanički kameni okvir na ulazu. Sličnosti koje Medvedgrad i Ozalj još dijele su pronađeni klesarski znakovi te arhitektura koja je u potpunosti prilagođena terenu. Babonići su u posjedu Ozlja do 1325. godine kada ga gube u borbi s Karlom Robertom I. Anžuvincem (1288-1342). Moguće je da su oni sagradili i prvi palas, ali to nije dokazano.

Susedgrad i Medvedgrad

(izvor: <https://darkoantolkovic.files.wordpress.com/2014/06/nekad.jpg>, <http://2.bp.blogspot.com/-hizitXy3OxU/Td1w9stYxII/AAAAAAAAAJA/9XPQaQRpBLw/s1600/medved+pogled.jpg>, pregled: 10.8.2017)

Sljedeći veliki vlasnici Ozlja bila je obitelj **Frankopan**, izvorno knezovi Krčki. Obitelj je postojala od 11. do 17. stoljeća, a do sredine 15. stoljeća su, osim otoka Krka, stekli posjede u županiji Gackoj s Otočcem, do Slunja i Cetingrada, Pounja, Vrlike, Ostrovice i Skradina. Većinu tih posjeda Frankopani su izgubili u borbama s Osmanlijama. U 17. stoljeću njihovi posjedi protezali su se od Bosiljeva i Severina na Kupi do Novoga u Vinodolu. Članovi obitelji Frankopana – koji inače mnogo grade u krajevima uz more – u unutrašnjosti podižu

Ogulin, Novigrad na Dobri, kaštel Severin na Kupi i Jesenicu.⁷⁸ Frankopani krajem 15. stoljeća podižu renesansnu utvrdu u obliku nepravilnog četverokuta u gradu *Ogulinu*. Točno vrijeme nastanka ogulinske utvrde nije utvrđeno, no poznata je isprava Bernardina Frankopana koju je izdao u svom gradu Modrušu oko 1500. godine, kada je novosagrađenom gradu Ogulinu označio granice između Modruša i Vitunja. Poput Ozlja, ogulinski stari grad maksimalno je prilagođen terenu nad ponorom nad kojim je sagrađen.

Slično možemo uočiti i kod *Novigrada na Dobri*, zapadno od grada Karlovca, gdje je tlocrt kaštela prilagođen zaravanku brda na kojem dominira. Točno vrijeme nastanka nije poznato. Njegovo ime Novigrad moglo bi značiti da je na istome mjestu ili u blizini postojao i neki stariji grad (Stara Dobra je po povijesnim izvorima bila 1193. godine utvrđeno središte ovoga kraja). Sigurno je da su Frankopani (grof Gašpar Frankopan Tržački) do ovog posjeda došli u 14. stoljeću kada su kupili i Ozalj, a sam grad podigli su pedesetak godina poslije. Novigrad se dogradnjama kroz stoljeća preobrazio od obrambenog burga do raskošnog dvorca u kojem je 1783. boravio i austrijski car Josip II, a o čemu je nekad svjedočio napis na spomen ploči iznad ulaznih vrata grada koja se i danas nalaze uz povijesnu cestu Karolinu (građenu od 1726. do 1732. godine)⁷⁹. Novigrad je nakon 1671. godine doživio sudbinu ostalih posjeda Zrinskih i Frankopana, opljačkan je i devastiran, a zauzima ga krajiški general Josip Herberstein, zapovjednik Karlovca. Nekad raskošno opremljen dvor počinje propadati. U Novigradu na Dobri se, kao i u Ozlju, nalazila cisterna kao podzemna posuda zidana pravilnim klesancima u koju se voda dovodila drvenim žljebovima s obližnjih krovova.

Ogulin i Novigrad na Dobri

⁷⁸Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:283.

⁷⁹<http://www.hkv.hr/reportae/lj-krinjar/6658-reportaa-stari-grad-novigrad-na-dobri.html>, pregled: 10.8.2017.

(izvor: <http://static.panoramio.com/photos/large/75526912.jpg>,
<http://www.ivalovi.com/Vylety/Novigrad/34219566.jpg>)

Prvi spomen utvrde u *Severinu na Kupi* (prije Lukovdol) je sredina 16. stoljeća, kad se bilježi postojanje jedne kule smještene na desnoj strani kanjona rijeke Kupe. Tada je već pripadala Stjepanu IV. Frankopanu Ozaljskom. Katarina, sestra Stjepana IV. Frankopana, udala se 1541. godine za Nikolu IV. Šubića Zrinskog. U jeku turske opasnosti Stjepan IV. Frankopan je 1544. godine sa svojim šurjakom Nikolom IV. Šubićem Zrinskim sklopio ugovor o zajednici dobara i međusobnom nasljeđivanju. Sestri i bratu, Katarini i Nikoli IV. Šubiću Zrinskom, pripao je Severin na Kupi od 1577. do 1580. godine, kada je bio vraćen Frankopanima Tržačkim te je u njihovu vlasništvu ostao do 1671. godine. Bio je, poput Ozlja, u vlasništvu i obitelji Frankopan i obitelji Zrinski. S propašću Frankopana, kaštel do 1820-ih ostaje u posjedu Oršića, koji su tada već bili prisutni na području današnje Karlovačke županije. Na samom početku 19. stoljeća, točnije 1803. godine, Ivan Oršić pregrađuje kaštel u jednokatni, četverokutni, barokni dvorac s cilindričnim kulama, a s odlaskom Oršićevih, dvorac biva prodan barunu Ambrozu Vranyczanyju-Dobrinoviću, poznatom pripadniku Ilirskog preporoda⁸⁰.

Stari grad *Jesenica* spominje se u vlasti Frankopana od 1544. godine. Jaku zgradu flankirale su na bokovima dvije cilindrične kule, dok je treća bila na uglu dvorišnog zida. Stari grad je podignut na blagoj uzvišenoj kosi u podnožju sjeverozapadnih padina brda Borik i zatvarao je prijelaz preko rijeke Jesenice. Rijekom je bio zaštićen sa tri strane. U tvrđavi je 1806. rođen Mihajlo-Mićo Latas, kasnije poznatiji kao Omer Paša Latas (umro u Carigradu 1871. godine). Nažalost, danas više stari grad Jesenica ne postoji i ostali su samo obrasli temelji ove tvrđave jer joj je nakon drugog svjetskog rata uništen svaki trag.

⁸⁰<http://www.putovnica.net/plus/hrvatska-bastina/dvorac-zrinsko-frankopanski-u-severinu-na-kupi>), 10.8.2017.

Severin na Kupi i Jesenica

(izvor: http://landmarkings.com/images/dvorci/severinnakupi/severinnakupi_pov.jpg,
http://arhinet.arhiv.hr/_DigitalniArhiv/GrafikeHrvatskihMjesta/images/grafike/LickaJesenica.jpg, pregled:
10.8.2017)

Renesansni stil se očituje i na gradu *Varaždinu*, koji ima jake bastionske cilindrične kule te je okružen šančevima i zemljanim bedemima (*Wasserburg*). Grad je neko vrijeme bio i u vlasništvu obitelji Frankopan, a oko 1544. godine modernizirao ga je Ivan Ungnad, štajerski barun, inače zapovjednik hrvatske i slavonske krajine. Renesansni stil se, između ostalog, očituje i na biforama, kaminu, na slikovitim arkadama u unutarnjem dvorištu, gdje su nađeni tragovi grafita (koji su postojali i na porušenom Ivancu).⁸¹ I ostaci kamina (Žitnica), arkade u dvorištu te tragovi grafita (Žitnica) pronađeni su i u starom gradu Ozlju.

Varaždin

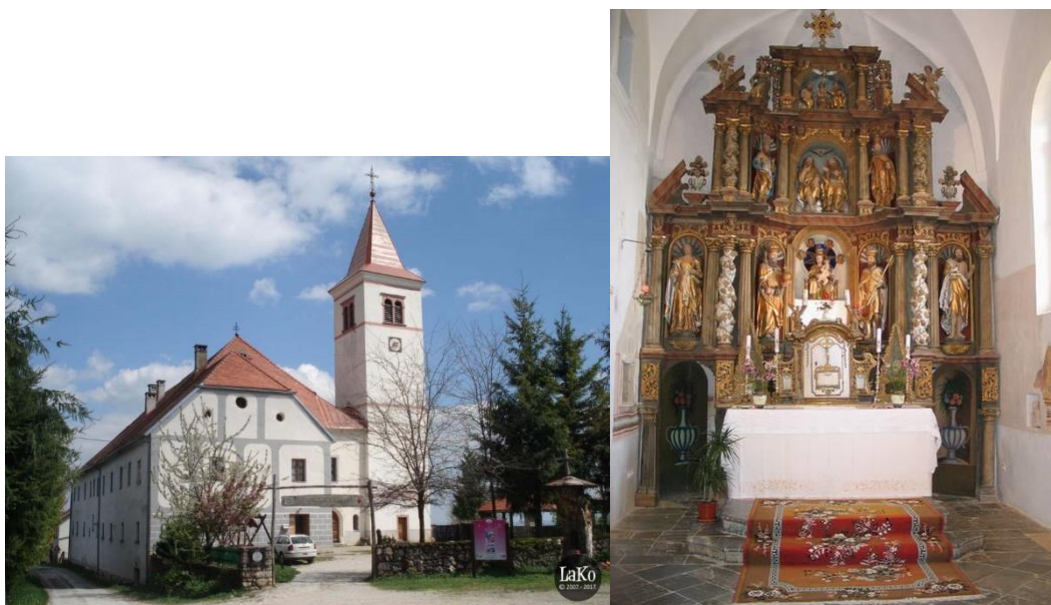
(izvor:
http://www.zhrmku.org.mk/images/Hrvatska/1/Sjeverna_Hrvatska/Stari_Grad_Varazdin/Stari_Grad_Varazdin_4.jpg, pregled: 10.8.2017)

Nedaleko Ozlja, na Smolčem brdu utemeljen je 1627. godine pavlinski samostan *Svetice*⁸². Brigom našeg leksikografa I. Belostenca, autora čuvenog *Gazofilaciuma*, prvog priora tog samostana, izgrađen je od 1647. do 1660. godine uz crkvu jednokatni samostan s dva krila i četverokutnom kulom. Pregrađivan je i obnavljan nakon potresa 1699. godine. Crkva na Sveticama postojala je još prije 1572. godine, što bismo mogli zaključiti prema odredbi Stjepana Frankopana, koji tada zahtjeva da ga sahrane „u crkvi blažene dive Marie na Smolča

⁸¹Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:221.

⁸²Petar Domitrović, tutor Nikole i Petra Zrinskog, utemeljio je pavlinski samostan na Sveticama.

vrhu, ak se zove Svetica“.⁸³ Kasnije su je povećali pregradnjama pavlini. Na arhitekturi retabla glavnog oltara u Sveticama se, kraj svih renesansnih elemenata, u njegovoj naglašenoj tektonici u koju unose živost tordirani stupovi, barokni duh očituje ornamentikom baroknog akanta, napose stvaranjem prostora, dubine. Kipovi stoje kao mirni dostojanstveni svjedoci zbivanja na oltaru, što je u uobičajeno u cijelom stoljeću.⁸⁴

Pavlinski samostan Svetice

(izvor: <http://lako.com.hr/wp-content/uploads/2017/04/Svetice-03.jpg>, <http://www.ozalj-tz.hr/typo3temp/pics/6d6c9c644c.jpg>)

Frankopani su u posjedu Ozlja od 1397. do 1580. godine. Oni su porušili staru predromaničko-romaničku utvrdu i sagradili novu u kasnogotičkom stilu (današnja unutrašnja utvrda s prostranim palasom i Žitnicom), a moguće je da je Bernardin Frankopan sagradio i Tršku kulu. Od kula u Ozlju gotovo sve karakteristike Bernardinovih kula nosi snažna i visoka Trška kula (izuzev kordonskog vijenca), čija se gradnja i datira u posljednje godine Bernardinova života. U drugoj frankopanskoj fazi u izgradnji starog grada Ozlja nastala je cisterna na kojoj je uklesana 1450. godina te kameni grb Frankopana iz 15. stoljeća koji se još nalazi u Ozlju. Postoji i varijanta da su za vrijeme Frankopana postojala dva palasa. Najraniji dosad zabilježeni grafit pronađen u Žitnici, ugreben glagoljicom, također je iz vremena Frankopana i daje 1516. godinu.

⁸³Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:289.

⁸⁴Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:202.

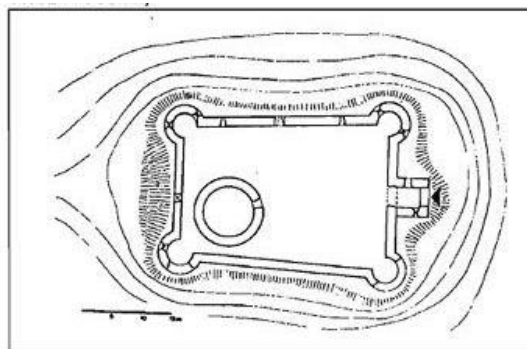
7.3.2. Obitelj Zrinski

Nakon Frankopana stari grad Ozalj preuzimaju još poznatiji vlasnici, obitelj **Zrinski**. Ogranak obitelji Zrinski razvio se iz poznate obitelji Šubića, utemeljene u 11. stoljeću. Juraj III, sin Pavla II. i Elizabete Frankopan, knez ostrovički, dobio je u posjed tvrđavu Zrin (30. srpnja 1347) i postao Juraj I. Zrinski. U posjedu tvrđave Zrin bila je još jedna poznata plemićka obitelj Iločki, utemeljena u 13. stoljeću. Zanimljivo je da su braća 1328. godine došla u posjed znamenite tvrđave Zrin, koju im je u zalog dao bivši slavonski i hrvatski ban Ivan I. Babonić. Nešto kasnije Zrin postaje njihovo trajno vlasništvo, ali im ga kralj Ljudevit Anžuvinski 1347. godine oduzima i daje Jurju I. Zrinskom, a oni u zamjenu dobivaju druge posjede. Zrinski su u drugoj polovici 15. stoljeća posjedovali vlastelinstva Pedalj, Gvozdansko, Pastuški grad, Završki grad, Stupnički grad, Semidraž, Jamnički grad, Dobriljin i Podmilanski grad. U 16. stoljeću u njihovom su posjedu i Kostajnica, Medvedgrad, Čakovec, Međimurje, Ozalj i Bakar. U to vrijeme sjedište obitelji postaje grad Čakovec. Od istaknutijih objekata članovi porodice Zrinski u kontinentalnom dijelu Hrvatske pregrađuju još i Ozalj, Vrbovec, Švarču, Brod na Kupi, dižu čitave nove tvrđave Novi Zrin i Legrad, a Nikola Zrinski osniva franjevački samostan u Čakovcu, koji je izgrađen zadužbinom njegovog nesretnog sina Adama (umro 1691. godine). Spomenuti Adam projektirao je i neke utvrde, što je sačuvano u rukopisu *Fortificatio militaris* iz 1681. godine, ali je pitanje je li od toga bilo što izvedeno⁸⁵. Smatra se i da je palači na Markovićevom trgu zagrebačkog Gornjeg grada upravo on u biti dao današnji oblik, vjerojatno između godine 1680. i 1691, a sagrađena je na mjestu nekadašnje kraljevske palače iz vremena od oko 1335. godine.

U naselju *Gvozdanskom* postoji starohrvatska utvrda koju su podigli hrvatski plemenitaši Zrinski. U njemu je Nikola III. Zrinski imao topionicu, ljevaonicu i kovnicu novca. Utvrda Gvozdansko posjeduje pravilnu formu kaštela: izduljena, simetrična pačetvorina, kod koje su dvije uže strane različite duljine, a na četiri ugla ima zaobljene kule. Na glavnom pročelju ukomponirana je unutar zida četverougona ulazna kula, a sučelice njoj unutar dvorišta, decentirano je podignuta glavna kula kružnog tlocrta. To omiljeno boravište sigetskog junaka Nikole Zrinskog spominje se od 1509. godine i odolijevao je turskim napadima sve do 1578. godine. Očito Juraj IV. Zrinski koji krajem 16. stoljeća podiže ulaznu četvrtastu kulu u Ozlju nije jedini iz te obitelji koji gradi kule u starim gradovima.

⁸⁵Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:248.

Potencijalni graditelj snažne okrugle kule u Gvozdanskom je Petar II. Zrinski iz 15. stoljeća. On je bio oženjen za kneginju Jelenu Babonić Blagajsku, dok mu je druga supruga nepoznata. Poginuo je u Krbavskoj bitki 1493. godine. Kao i u Ozlju, branič kula u Gvozdanskom se nalazi na zapadnome kraju sjevernog krila, nasuprot ulaznoj kuli.

Gvozdansko

(izvor: <http://www.sisak.info/wp-content/uploads/2012/01/Gvozdansko.jpg>,

http://www.hkv.hr/images/stories/Slike05/GVOZDAN_KASTEL/4_Gvozdansko_tlocrt_ulaz_kule.jpg)

Nekadašnji stari grad *Vrbovec* prvi se put spominje 1528. godine u pismu koje je kralju Ferdinandu I. uputio hrvatski ban Ivan Karlović. Kaštel je podignut za obranu od Turaka, ali nije poznato tko ga je i kada izgradio. Kaštel i gospodarske zgrade uništene su u požaru tijekom seljačke bune 1755. godine, tako da je do danas ostala sačuvana tek jedna cilindrična kula, zvana kulom Petra Zrinskog koji se i rodio u blizini Vrbovca 1621. godine. Kaštel je kroz različita vremena mijenjao vlasnike. Bio u posjedu Zrinskih, pa Zagrebačkog kaptola, potom grofa Adama Batthyányja, sve do Patačića. Obitelj Patačić je nakon 1755. godine na ruševinama jednog krila starog kaštela podignula novi zidani dvorac. Patačićev omanji barokni dvorac sačuvan je do danas.

Osim starog grada *Dubovca*, Karlovac je u neposrednoj okolini imao i tvrdi grad Zrinskih na *Švarči*, sagrađen sredinom 17. stoljeća (1660. godine). Poslije urote Zrinskih i Frankopana 1671. godine, vojska je tako temeljito opljačkala i srušila gradinu da ni kamen nije ostao. Građa je iskorištena za podizanje više kuća u Karlovcu.

U središtu naselja *Brod na Kupi* sagradili su Zrinski još jedan svoj dvor, trokatnu građevinu kvadratnog tlocrta, te oko nje (danas porušene) vanjske utvrde. Na kaštelu Zrinskih u Brodu

na Kupi pronađena je godina 1651. pa se smatra da od tada i datira. Vjerojatno je držao stražu željezari Petra Zrinskog u Čabru, na kojem također bijaše godina 1651. Ovdje je vidljivo kako ovakav tip graditeljstva izmiče svemoćnom talijanskom utjecaju.⁸⁶ Sagrađio ga je knez Petar Zrinski, vjerojatno na mjestu starijeg kaštela obitelji Zrinski nakon 1577. godine ili još starijeg Frankopanskog kaštela iz 15 stoljeća ili ranije. Kaštel prezentira tip građevine koja spaja fortifikacijsku funkciju sa stambenom, te pripada tipu tvrđave - palače.

Kula u Vrbovcu i Brod na Kupi

(izvor: https://www.locator-tzzz.com/images/points/2016/11/11/1478879047_4827d3fb806729684e541710564ad05c_1024.jpg,
<http://www.delnice.hr/slike/kastel2.jpg>)

Novi Zrin je bila utvrda koju je na krajnjem istočnom rubu Međimurja (na području naselja Donja Dubrava), blizu ušća rijeke Mure u Dravu, dao sagraditi ban Nikola Zrinski 1661. godine. Iz ovog primjera vidljivo je kako je njemačka renesansa u 17. stoljeću doprla do nas. Osnovna koncepcija pravilnog četverokuta s unutarnjim dvorištem i ugaonim kulama, preuzeta od talijanskog kvatročenta, jednom usvojena u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima za izgradnju kaštela, žilavo traje. Početkom lipnja 1664. ogromna turska vojska opsjela ju je i nakon nekoliko tjedana, 7. srpnja 1664. godine, pomoću laguma (potkopa) ju razorila. U blizini mjesta gdje se nekad nalazila utvrda postavljen je spomen-obelisk. Zanimljiv primjer je i dvor *Lukavec*, tlocrtno četverokutan s unutarnjim dvorištem, a na uglovima se nalaze rizalito podignute prizmatične niske kule sa zasebnim krovovima.

Legrad u 16. stoljeću ulazi u sastav posjeda Zrinskih koji u Legradu utvrđuju sjedište Legradske ili Međimurske kapetanije izgrađivši protuosmansku utvrdnu 1567. godine. Stariji

⁸⁶Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:263.

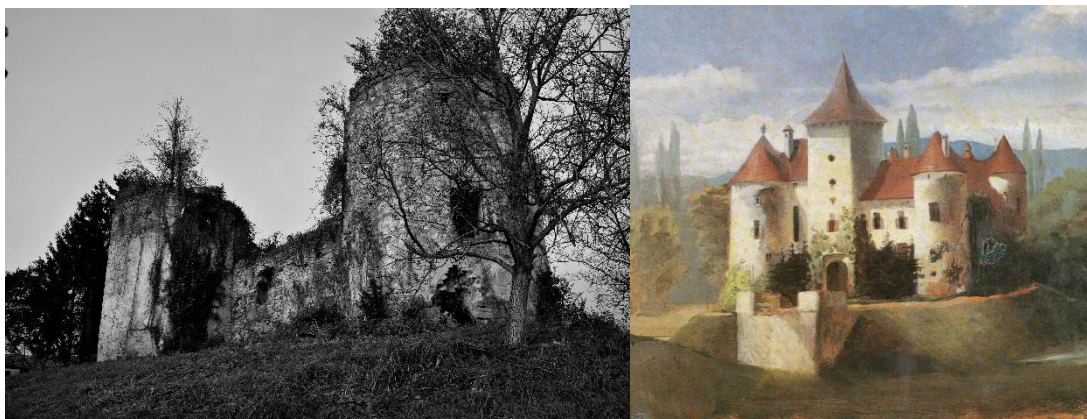
Nikola Zrinski, sigetski junak, započeo je graditi i Legrad, a dovršio ga je njegov sin nakon očeve pogibije, protestantizmu odan Juraj.

Novi Zrin i dvor Lukavec

(izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/97/Novi_Zrin.JPG/300px-Novi_Zrin.JPG, <https://i.pinimg.com/originals/c4/39/c7/c439c7e3571f448af313dc8ac9c805cc.jpg>, pregled: 10.8.2017)

Na posjedu Zrinskih u drugoj polovici 16. stoljeća nastao je i *Brlog na Kupi* (danas postoji samo dio objekta). Različite građevne faze imao je i *Bisag*, najjači kaštel Polonja, koji su do sredine 16. stoljeća držali Kaštelanovići, kako je to svjedočio grb nad ulazom, dok ga je u 17. stoljeću posjedovao Juraj Zrinski. Na bokovima glavnog trakta bile su kule kružnog tlocrta. Četverokutnu koncepciju tog objekta zatvaraju različito ritmizirani traktovi; najviše je pročelje naglašeno dvjema kulama, uobičajenog kružnog tlocrta. Godine 1579. počinje se s gradnjom *Karlovc*a, tvrđave koja predstavlja kulminaciju fortifikacijske arhitekture u Hrvatskoj. Upravu je vodio graditelj Matija Gambon, po nalogu štajerskog nadvojvode Karla, vrhovnog zapovjednika hrvatsko-slavonske krajine, strica kralja i cara Rudolfa II. Podignuta je također na posjedu Zrinskih, gdje Kupa prima Dobru, Mrežnicu i Koranu.

Bisag, fotografija Darka Antolovića i slika Julijane Drašković

(izvor: https://darkoantolkovic.files.wordpress.com/2015/01/dsc_0490-2.jpg, <http://os-bisag.skole.hr/upload/os-bisag/images/multistatic/91/Image/Dvorac%20Bisag.jpg>)

Čakovec se prvi put spominje u 13. stoljeću kao toranj ili kula (*Čakov turen*) jednostavnije fortifikacijske konstrukcije, izgrađen od drvenih elemenata. Njegov je utemeljitelj ugarski grof Dimitrije ili Dmitar Čak (mađ. Demeter Csák), po kojem je grad Čakovec dobio ime. Nešto kasnije se već navodi kao utvrda, odnosno utvrđeni grad (lat. *castrum*), u jednoj ispravi kralja Karla Roberta Anžuvinskog od 27. lipnja 1333. godine⁸⁷. U 16. stoljeću hrvatski ban Nikola Šubić Zrinski, koji je došao u posjed Međimurja 1546. godine, pretvara čakovečki *kastrum* u utvrđeni renesansni dvor (lat. *castellum*), branjen bedemima i bastionima (jedinstvenima u Hrvatskoj po tome jer nisu zemljani već su sagrađeni od opeke), te okružen opkopima napunjenima vodom, o čemu govori jedan dokument Zrinskog iz 1559. godine izdan međimurskim pavlinima, u kojem se navodi obveza kmetova za sudjelovanje u građevinskim radovima na objektu. Oko 1562. godine Nikola Šubić Zrinski je Stari grad opasao visokim zidinama i opkolio vodom potoka Trnave. U Međimurju se spominju talijanski graditelji Giovanni Arconati i Martino Secco pa se može pretpostaviti da su oni sudjelovali u tom poslu⁸⁸. Na prikazu iz sredine 17. stoljeća vidi se dvojako utvrđenje. Više nema cilindričnih kula, a tri poligonalna niska bastiona koja su branila pristup u grad i danas postoje. Nije isključeno da su nastali za vrijeme Jurja Zrinskog, u vrijeme kad se vodila 1600. godine bitka za Kanižu. Neke pregradnje spominju se i za vrijeme Nikole Zrinskoga oko 1642. godine. Odlaskom Zrinskih s povijesne scene 1691. godine kompleks Starog grada, poslije nekoliko kratkotrajnih promjena vlasnika, dolazi 1719. godine u ruke grofova Althan. Današnji je oblik utvrda dobila oko 1743. godine, tijekom rekonstrukcije poslije razornog potresa 1738. godine, koja je stari renesansni dvor pretvorila u monumentalnu baroknu palaču⁸⁹. Taj se unutrašnji objekt kompleksa čakovečke utvrde još naziva i Novi dvor. Arhitekt ove građevine bio je bečki dvorski arhitekt Anton Erhard Martinelli. Unutar Novog dvora nalazi se popločano unutrašnje dvorište iz kojeg se ulazi u zgradu na glavni, povišeni ulaz, ukrašen nizom arkada, te na nekoliko sporednih ulaza u prizemlju. Tako je nekadašnji srednjovjekovni nizinski utvrđeni grad (burg) okružen širokim vodom napunjenim jarcima (u njemačkoj stručnoj nomenkalturi poznat kao *Wasserburg*) izgubio svoje puno značenje.

⁸⁷ https://hr.wikipedia.org/wiki/Stari_grad_%C4%8Cakovec, pregled: 25.9.2017.

⁸⁸ Andela Horvat, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700., Zagreb, 1975: 241.

⁸⁹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Stari_grad_%C4%8Cakovec, pregled: 25.9.2017

Franjevački samostan u Čakovcu sačuvao je portrete bana Nikole Zrinskog i njegovog sina Adama, a zanimljivi su i zapisi nizozemskog učenjaka Jakova Tolliusa, koji je 1660. godine opisao što je vidio prilikom posjete banu Nikoli Zrinskom u Čakovcu. Uz zaplijenjeno dragocjeno tursko oružje, zastave, oružarnicu, knjižnicu od preko 400 knjiga i 16 rukopisa, uz riznicu s numizmatičkom zbirkom, vidio je i niz slika. Među njima Tullius je zapazio slike kraljeva, knezova i drugih slavnih ljudi, pa – kako kaže – slike divne umjetnosti Martina Luthera i njegove žene Katarine, te slike na kojima su bila prikazana junačka djela grofa Nikole Zrinskog.⁹⁰ Muzej u Čakovcu danas čuva 18 teško oštećenih kamenih poprsja nadnaravne veličine. Na njima možemo uočiti suvremenu odjeću 17. stoljeća (velikaške odore) te su, najvjerojatnije, ukrašavale pročelje dvora Zrinskih u Čakovcu. Anđela Horvat usporedbu nalazi u austrijskom Eisenstadtu, gdje je za pročelje dvora Esterhazyja Hans Mayr 1667. godine isklesao 18 poprsja ugarskih dostojanstvenika, čija su poprsja predstavljala nacionalni stav vlasnika.⁹¹

Na turske predmete koji su služili za dnevnu uporebu, kao što su pokrivači, nailazi se češće po dvorcima i kaštelima Zrinskih i Frankopana, koji su vodili žestoke bojeve s osvajačima. To su pribilježili pedantni popisivači razgrabljenih stvari nakon njihove pogibije 1671. godine u Wiener Neustadtu⁹². Jedna od najvećih koncentracija predmeta turske provenijencije bila je upravo u starom gradu Čakovcu Nikole Zrinskog (tursko oružje: lukovi, tobolci, željezni batovi, štitovi, blistave sablje demeškinje ukrašene zlatom, srebrom i dragim kamenjem; zastave otete u bojevima)⁹³.

⁹⁰R. Horvat, *Povijest Međimurja*, Zagreb, 1908: 217-219.

⁹¹Anđela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:339.

⁹²E. Laszowski, *Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskog i Franje Krste Frankopana i njihovih pristaša*, *Starine JAZU* 41, Zagreb, 1948, p.165, 198, 200, 207, 212, 227. (Anđela Horvat: 96)

⁹³R. Horvat, *Povijest Međimurja*, o.c, p. 217-218

Čakovec

(izvor: <http://www.visitmedimurje.com/images/Stari-grad-Zrinskih-03.jpg>, pregled: 10.8.2017)

Stari grad Ozalj u posjedu je obitelji Zrinski službeno od 1580. godine do 1691. godine. Prvoj zrinskoj fazi pripada nadogradnja Žitnice za jedan kat, što je 1556. godine napravio Nikola IV. Zrinski. Drugoj zrinskoj fazi pripada vanjska utvrda, koju su između 1577. i 1599. godine sagradila braća Nikola V. i Juraj IV. Zrinski. Oni su bili nositelji i treće faze u kojoj je bila nadograđena kula gradske kapele i zgrada smještena između nje i branič-kule duž sjevernog obrambenog zida kao nova rezidencija za jednog od braće. Četvrtoj i posljednjoj zrinskoj fazi pripadaju probijanje arkada u prizemlju zapadnog dijela sjevernog zida, rušenje unutrašnjeg obrambenog zida, podizanje starijeg dijela južnog zida i gradnja kapele sv. Antuna Padovanskog uz vanjski rub obrambenog jarka.

7.3.3. Grofovi Petazzi, obitelj Perlas i Batthyány te Thurn i Taxis

Nakon kratkotrajne državne vlasti stari grad Ozalj pada u ruke grofovima **Petazzi**. Taj stari tršćanski rod posjedovao je od 1620. godine grad Podgrad u Istri, te od 1622. godine kaštel San Servolo kod Trsta. U Hrvatsku su se naselili grofovi Adelmo i Giulio Petazzi, koji su 1702. godine od Austrijske komore u zalog (za 120 000 forinti) uzeli gradove Ozalj i Ribnik. Stari grad *Ribnik* bio je i u vlasništvu **Babonića** pa **Mikaca Prodavića**, potom Nikole **Frankopana** (predaja kaže da mu ga je prodao ban Mikac za 9600 tadašnjih dukata), a kasnije i u vlasništvu **Bernardina** Ozaljskog (1453-1529), sina Stjepana III. (II) Modruškog, koji je navodno prekinuo gradnju utvrđene rezidencije u Ribniku baš kako bi dovršio Ozalj. Od kraja 16. stoljeća Ribnik je i u vlasništvu obitelji **Zrinski**. Stari grad Ribnik građen je na močvarnom tlu i primjer je tipičnog *Wasserburga*, budući da su tadašnji stanovnici mogli, u

slučaju opasnosti, zatvoriti korito potoka, čime bi nastalo malo jezero, odnosno ribnjak, a sama utvrda postala bi otok⁹⁴. Stari grad je građen na dva kata, a prilazilo mu se pokretnim mostom. Ima osnovu u obliku nepravilnog kruga (kružni tip grada), u dvorišnom dijelu nalaze se arkade, a na istočnoj obrambenoj kuli nađen jeveć spomenuti grb obitelji Frankopan. Na utvrđi su očuvani brojni gotički i renesansni detalji, kao što su prozori, dovratnici i strijelnice. Kao i brojni drugi utvrđeni gradovi, i Ribnik ima svoje legende, poput onih o tajnim hodnicima, tamnicama te naknadno zazidanim otvorima. Prema nekim predajama, današnja branič-kula bila je mnogo viša u prošlosti i mogla se vidjeti čak iz slovenske Metlike.

Ribnik

(izvor: <http://www.antoniosiber.org/ribnik/ribnik4.jpg>, pregled: 5.9.2017)

Nakon grofova Petazzi Ozalj je bio u vlasništvu obitelji **Perlas**, a potom u vlasništvu obitelji **Batthyány**, mađarske plemićke obitelji. Oni su imali velika imanja ne samo u Ugarskoj (Mađarskoj) nego i u Križevačkoj, Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji (Geben, Dišnik, Novi Dvori, Latkovina, Garignica, Sveti Jakob, Kristalovec, Tomašica, Gradiška, Brezovec, manje posjede oko Pakraca i Voćin)⁹⁵. Jedanaesta građevinska faza na starom gradu Ozlju djelo je obitelji Bathyanyji, koja je 1776. godine preuredila manji palas u Žitnicu, nadogradila drugi kat sjevernog krila od kule gradske kapele do branič-kule, sagradila zapadno krilo dvorca iznad starog kolnog ulaza u unutrašnju utvrdu, obnovila prilazni most, sagradila terasu u istočnom dijelu vanjske utvrde u obliku bastiona te potez zida vanjske utvrde od sjeverne do sjeveroistočne polukule.

⁹⁴<http://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/ribnik>, pregled: 5.9.2017.

⁹⁵ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6295>, pregled: 25.9.2017.

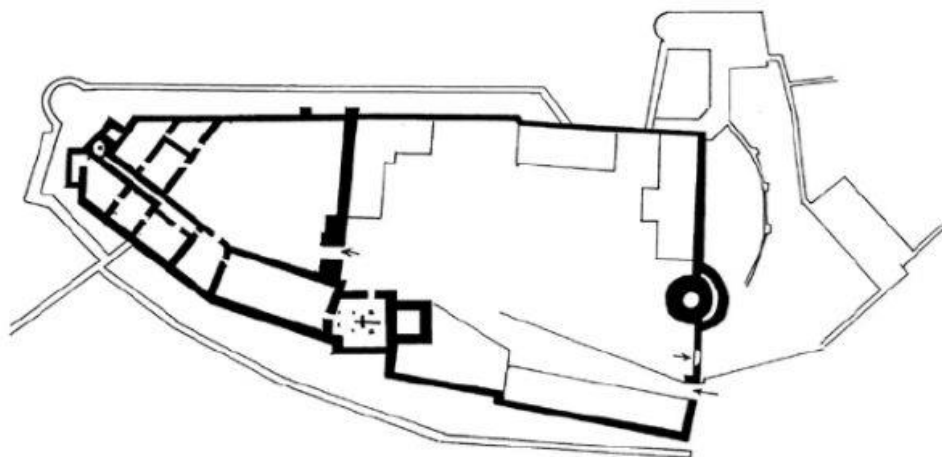
Njemačka plemićka obitelj **Thurn i Taxis** posljednja je koja posjeduje stari grad Ozalj, prije nego je pao u ruke Družbi braće hrvatskog zmaja. U 19. stoljeću članovi obitelji stekli su na području hrvatskih zemalja više vlastelinstava; godine 1872. Helena (1834–90), udovica kneza Maksimilijana Antona Lamorala (1831–67), kupila je od grofova Batthyánya vlastelinstva Ozalj, Grobnik i Brod na Kupi, a 1873. godine obitelj je kupnjom od grofova Erdődy stekla vlastelinstvo Zelin-Čiče. Tim je posjedima upravljala Dohodarstvena komora sa sjedištem u Karlovcu, koju je osnovao Helenin sin Albert (1867–1952). Do 1928. godine posjedovao je vlastelinstvo Ozalj, koje je tada darovao **Družbi**. Obitelj Thurn i Taxis u ozaljskom starom gradu 1872. godine porušila je zapadno krilo dvorca te nivelirala sav teren između unutrašnje utvrde i južne strane vanjske utvrde.

7.4. Pojedini elementi grada

Zanimljivo je uočiti kako unutrašnja utvrda *Kaiserburg* pokraj Nürnberga, moćna utvrda njemačkih careva, neobično liči na unutrašnju utvrdu grada Ozlja. Oba kompleksa imaju branič-kulu na jednoj, a zasebno utvrđeni dvokrilni palas na drugoj strani te gradsku kapelu u nastavku jednog od krila palasa. Ta cjelina carske utvrde u Nürnbergu građena je od druge polovine 12. stoljeća nadalje. Također, u njoj je mogao boraviti Stjepan III. (II) Modruški kao dvorjanin Sigismunda Luksemburškog. Unutrašnja utvrda Ozlja odjednom je podignut kompleks iz druge polovine 15. stoljeća, koji dobrim dijelom oponaša koncepciju unutrašnje utvrde Kaiserburga, stoga možemo zaključiti kako je pregradnju Ozlja iz romaničke u kasnogotičku utvrdu prema unaprijed i do svake pojedinosti javno zamišljenom planu započeo Stjepan III. (II) Modruški upravo po uzoru na tu bavarsku utvrdu. S obzirom na veličinu zahvata gradnju je okončao njegov sin Bernardin Ozaljski. On je naglo prekinuo gradnju svoje utvrđene rezidencije u nedalekom Ribniku da bi postojeće snage uložio u dovršetak Ozlja.⁹⁶ Od kula u Ozlju gotovo sve karakteristike Bernardinovih kula nosi snažna i visoka Trška kula (izuzev kordonskog vijenca), čija se gradnja i datira u posljednje godine Bernardinova života.⁹⁷

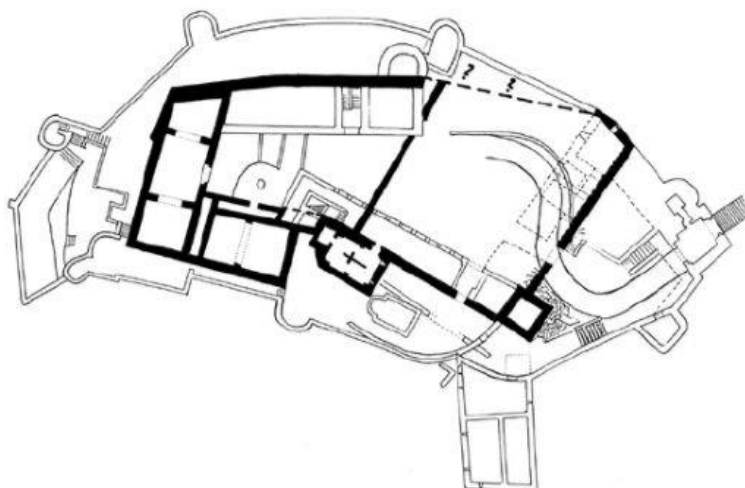
⁹⁶D. Miletić, Stari grad u Ribniku, str. 20-29.

⁹⁷Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:102.

Kaiserburg

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Usporedba Ozalj i Kaiserburga

(izvor: Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008)

Obrambene sadržaje u starim gradovima predstavljaju grabe i prokopi, podzidi, obrambeni zidovi i, naravno, kule. U vrijeme gradnje ozaljskog obrambenog sklopa grade se obrambeni prsteni s polukulama i oko drugih hrvatskih utvrda i naselja: Brinje, zagrebački Kaptol, Samobor, Đurđevac, Dubrava, Susedgrad, Grobnik, Slunj itd. Prije mongolskih provala zidovi su bili malih debljina, u Ozlju, primjerice, 78cm⁹⁸, dok se poslije udvostručuju ili utrostručuju. Debljanje zidova nakon tatarskih provala vidljivo je i na kulama. Kule tipološki razvrstavamo po: a) stilskim značajkama, b) tlocrtnom obliku (okrugle, kvadratne,

⁹⁸Mali Kalnik 75cm, Okić 84 cm.

pravokutne, poligonalne, nepravilne), c) materijalu (kamene, opečne, mješovite), te d) temeljnoj namjeni⁹⁹. Kvadratne kule nalaze se u Ozlju, Brinju, Kostajnici, Medvedgradu, Ribniku, Samoboru i Zrinu. Po vanjskom izgledu i položaju ozaljskoj Trškoj kuli najbližnja je baterijska kula Kostel-grada, podignuta uz južni vanjski obrambeni zid tijekom 1520-ih ili 1530-ih uza sam njegov spoj s jugozapadnim bedemom, te kula na kaštelu u Bakru. Osim njih, slične baterijske kule sagrađene su i na plemićkom gradu Trakošćanu (zapadni ugao utvrde), starom gradu Varaždinu (uz branič-kulu) i Milen gradu¹⁰⁰.

Trška kula, kula u Kostel gradu i Bakru

(izvori: vlastita slika, <http://lako.com.hr/tag/sigismund-luksemburski/>,
http://ineco.posluh.hr/pgz/bakar/b_kastel.htm, pregled: 1.9.2017)

Možemo usporediti i ulaznu i okruglu ugaonu kulu u Ozlju s još nekima. Gotovo isto rješenje nalazimo kod kaštela u Driveniku, gdje je ulazna kula također branjena ugaonom okruglom kulom. Na sličan način bili su branjeni ulazi i kod kaštela u Bakru i Grobniku. Kod obiju utvrda neposredno uz ulaze sagrađene su okrugle ugaone kule ili polukule.

Ozalj, Drivenik i Bakar

⁹⁹Miletić.

¹⁰⁰Krešimir Regan, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008:83.

(izvori: vlastita slika, <http://frankopani.eu/loc/kastel-drivenik/>, 1.9.2017, izvor: <http://frankopani.eu/loc/kastel-u-bakru/>, 1.9.2017)

Kapele u starim gradovima građene su kao zasebne građevine unutar gradske jezgre (Medvedgrad, Valpovo, Zrin, Brinje), u podgrađu (Okić, Ružica), u sklopu jedne od kula (Grebengrad, Samobor) ili u sklopu palasa (Cesargrad). Stari grad Ozalj u svojoj starijoj fazi imao je kapelu u podgrađu, a u novijoj u sklopu palasa. Starija kapela nastala je u vrijeme Babonića, podignuta u sjevernom podgrađu kao slobodnostojeća građevina. Bila je to omanja romanička kapela s pravokutnim brodom i polukružnim svetištem u kojoj su unutarnji zidovi bili oslikani. Novija, gotička kapela, sagrađena je u 15. stoljeću, unutar prizemlja sjevernog stambenog krila. Sadrži i neke obrambene elemente, a posebnost joj je pravokutno iznad zemlje uzdignuto svetište, koje s vanjske strane nose četverostruke konzole. Najsličnija joj je kapela Grebengrad u Hrvatskome Zagorju. Konzole su, osim na ozaljskom starom gradu, vidljive i na Velikom Taboru, a igra s nizom konzola opetuje se i na pregradnji grada Vinice u prvoj polovici 16. stoljeća kada ga je, među ostalim, držao i podban Ivan Gjulaj.¹⁰¹

U Ozlju su zanimljive za usporedbu i arkade u dvorištu. Arkadama otvorene trijemove možemo naći na gotovo svim kurijama na zagrebačkome Kaptolu iz 17. stoljeća, na unutrašnjim pročeljima franjevačkog samostana te na vijećnici. Premda se nisu sačuvali zapisi o ovoj pregradnji, na temelju velike sličnosti ozaljskih arkada i arkada dvorca Stari grad u Kraljevici, možemo pretpostaviti da je ove radove na Ozlju izvršio Petar IV (1621-1671) nakon što je 1638. godine s bratom Nikolom VII (1620-1664) prvi put podijelio obiteljska imanja, odnosno nakon što su ih 1649. godine braća po drugi put podijelila. Ovom posljednjom obnovom on je od kasnogotičko-renesansne utvrde postao ranobaroknom rezidencijom, čiji oblik nije bitno promijenjen kasnijim Perlasovim i Batthyányjevim pregradnjama i dogradnjama.

¹⁰¹Andela Horvat, *Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975:221.

Arkade u Ozlju i u Kraljevici

(izvor: vlastita slika, slikano 10.5.2017, http://www.tzg-kraljevica.hr/kastel_zrinski.php)

Od gospodarskih sadržaja u starim gradovima bile su pomoćne zgrade, bunari i vodospremnici. U Ozlju, kao i u Sudedgradu i Novigradu, nalazi se velika podzemna posuda zidana pravilnim klesancima u koju se voda dovodila drvenim žljebovima s obližnjih krovova. Dok je, primjerice, u Medvedgradu tzv. vodospremnica s filtrom u koju se voda dovodi u ograđeni prostor i prvo ispušta u prirodni filter od krupnijeg i sitnijeg kamena, a dalje se cijedi u zidanu posudu iz koje se grabi vedrom.

7.5. LEGENDE

Postoje brojne legende o ozaljskom starom gradu, između ostalima o tajnim prolazima. Postoji legenda da se ispod starog grada Ozlja nalazi mreža tajnih podzemnih prolaza kojima se u slučaju opasnosti moglo izaći iz Grada. Prolazi su, navodno, bili tako veliki da je njima mogao proći konjanik na konju i izaći nekoliko kilometara dalje od Starog grada¹⁰². O tim tajnim prolazima piše i E. Laszowski 1895. godine: „Zapadni dio grada imade mnogo tajnih odaja i hodnika u zidu, za koje se pripovieda, da vode izvan grada čak u Ozalj i Novigrad“. Do danas, nažalost, nisu nađeni i sumnja se u njihovu postojanost. Legende o tajnim prolazima spominju se i za stari grad Dubovac u Karlovcu.

Još je jedno vjenčanje u Ozlju danas preraslo u legendu. Vjenčanje Ane Katarine Frankopan i Petra Zrinskog 1641. godine bilo je zacijelo najslavnije vjenčanje koje je Karlovac doživio. Tom vezom stupile su u tijesno rodbinstvo dvije najmoćnije hrvatske plemićke obitelji. Bili su to ujedno i posljednji svatovi ovih obitelji prije njihovog zatiranja i izumiranja. Upravo tužna sudbina mladenca Ane Katarine i Petra učinit će da ova svadba nadrase u legendu. Ana Katarina udala se sa samo 16 godina, a Petar još nije navršio 21 godinu. Svadbena svečanost održala se u starom gradu Ozlju, kojim su gospodarili Zrinski, i u karlovačkoj kuriji u vlasništvu Frankopana, najstarijoj sačuvanoj kući u starogradskoj jezgri Karlovca (iz oko 1630. godine), u kojoj je danas smješten Gradski muzej. Povjesničar Radoslav Lopašić o svadbi je zapisao: “Bogati i slavni knez Petar Zrinski pozove od svih strana ugledne goste na dan 27. listopada u svoj ozaljski grad, da prisustvuju vjenčanju njegovom sa duhovitom i krasnom Anom Katarinom, kćeri karlovačkog generala Vuka Frankopana Tržackoga. Iza objeda odvezu se svatovi, među kojima bijahu zastupnici vladara i mletačke republike, množina velmoža, plemića, građana, a pače vidjevahu se i slobodnjaci i kmetovi, u Karlovac, gdje je obavljeno svečano vjenčanje, a sjajna gozba u kući Frankopanovoj trajaše bez kraja i konca. Pred večer drugog dana vratiše se svi koliki u grad Ozalj...”.¹⁰³

¹⁰²<http://www.ozalj-tz.hr/index.php?id=8>, pregled: 12.4.2017.

¹⁰³<https://darkoantolkovic.wordpress.com/2015/08/02/legende-karlovacke-zupanije/>, pregled: 20.4.2017.

Nekadašnja kurija Frankopana, danas Gradski muzej Karlovac

(izvor: <http://www.kaportal.hr/portal/wp-content/uploads/2010/07/R-04484.jpg>, pregled 5.9.2017)

8. OZALJSKI KNJIŽEVNO-JEZIČNI KRUG

Ozaljski krug spada među književne krugove u hrvatskoj baroknoj književnosti, zajedno s dalmatinsko-dubrovačkim, kajkavskim i slavonskim krugom. Hrvatska barokna književnost dio je europskog baroka, a u Hrvatskoj se javlja u 17. stoljeću. Za ozaljski krug karakterističan je prvenstveno jezik koji objedinjuje sva tri narječja. To je kajkavski jezik pomiješan sa čakavskim, štokavskim i ikavsko-ekavskim elementima. Najvažniji pisci ovoga kruga su: Petar Zrinski, Ana Katarina Zrinski, Fran Krsto Frankopan i Ivan Belostenec.

Prema zabilješci Pavla Rittera Vitezovića, upravo u Ozlju (zacijelo u nekoj dvorani Palasa) Petar Zrinski (1621-1671) spjevao je parafrazirani prijevod s mađarskog na hrvatski jezik epa *Adrianskog mora sirenu*¹⁰⁴. Djelo je napisao njegov brat, Nikola Zrinski (1620-1664), koji je poginuo kod Čakovca u lovu na veprove. Osim ovog prijevoda, danas je cijenjeno i njegovo kratko, dirljivo pismo upućeno dan uoči smaknuća supruzi Katarini pod nazivom *Moje drago zercze*, već spomenuto u tekstu.

Ana Katarina Zrinska (1625-1673) pisala je svoj molitvenik *Putni tovaruš* vjerojatno isto ovdje, kod kuće, u Ozlju, oko 1660. godine. Molitvenik se odlikuje lirizmom i skladnim stilom, a sadržava molitve upućene svecima i prepjeve psalama. *Putni tovaruš* sadrži više molitava koje su namijenjene čitanju u raznim prigodama i za raznovrsne potrebe. To se djelo po jezičnim i stilskim značajkama smatra jednim od najizrazitijih književnih ostvarenja hrvatskoga baroka.

¹⁰⁴ <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2015/02/14/znamenite-licnosti-starog-grada-ozlja/>, pregled:25.9.2017.

Pjesnik, prevoditelj, senjski kapetan i urotnik, potomak stare hrvatske plemićke obitelji, brat Katarine Zrinske i šurjak Petra Zrinskog, Fran Krsto Frankopan rođen je 1643. godine. Možda je najzanimljivija i književno najvrednija pojava u ovome krugu. Poznao je talijanski, njemački, francuski, latinski, a možda i mađarski jezik. Za života je objavio samo spjev *Elegia* (1656. godine). Najznačajnijim djelom smatra se zbirka uglavnom ljubavno-refleksivnih pjesama, koju je autor naslovio *Gartlic za čas kratiti*, a koja je nastala u zatočeništvu. U rukopisnoj su ostavštini pronađeni pjesnički ciklusi: *Dijačke junačke* (pjesme vrlo bliske usmenoj književnosti), *Zganke za vrime skratit* (dvoznačne zagonetke), *Sentencije vsakojaske* (raznovrsne poslovice), *Pobožne pjesme* i *Gartlic za čas skratiti*¹⁰⁵. Djelo je prvotno bilo izgubljeno, ali je, srećom, nađeno u 19. stoljeću. Morala su proći puna dva stoljeća dok ju je otkrio tadašnji knjižničar u bečkoj Dvorskoj knjižnici Ivan Kostrenčić. On ju je prvi i objelodanio u knjizi *Vrtić*, 1871. godine, ali samo u izboru jer su neke od tih pjesama, one erotske iz *Gartlica* i ciklusa *Zganke*, zbog smjelosti izraza bile suviše izazovne za moralne osjećaje čitatelja tog vremena. Među njegovim je papirima pronađen i jedan dramski fragment s naslovom *Jarne bogati* iza kojega se krije Moliereova komedija *George Dandin* te vrlo zanimljiva filozofsko-pjesnička vizija *Trumbita sudnjeg dana*. Frankopanova se poezija odlikuje posebnim jezikom, mješavinom čakavskih, kajkavskih i štokavskih jezičnih osobitosti. Bogatstvo, osebnost i finoću jezika, a time i ozaljskoga književnog kruga, hrvatska književna znanost otkriva tek u novije vrijeme. Naime, u vrijeme kodifikacije hrvatskog književnog jezika uzor je bio Ivan Gundulić, pa je Frankopanova, po idiomu tronarječna poezija, iz tog diskursa djelovala kao odstupanje od središnjeg tijeka razvoja hrvatskog jezika¹⁰⁶. Tek su novija jezično-povijesna istraživanja (posebice Josipa Vončine) dostojno opisala i vrednovala osebnost i gipkost Frankopanova umjetničkog izraza. Reizdanje knjige *Gartlic za čas kratiti* priredio je Josip Vončina, a izašlo je u sklopu biblioteke *Stoljeća hrvatske književnosti* u izdanju Matice hrvatske, Zagreb, 1995. godine. Njegov najpoznatiji stih: »Navik on živi ki zgine pošteno« uklesan je i na mjestu pogubljenja u Bečkom Novom Mjestu.

Važna osoba po tronarječnoj jezičnoj koncepciji ozaljskoga književno-jezičnoga kruga bio je i Ivan Belostenec (1593-1675), hrvatski pjesnik, pučki pisac i propovjednik, jezikoslovac, leksikograf i redovnik. Najvažnije mu je djelo dvojezični dvosveščani enciklopedijski rječnik *Gazofilacij* ili *riznica latinsko-hrvatskih (ilirskih) riječi* (*Gazophylacium, seu Latino-*

¹⁰⁵ <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/A15844/Ozaljski-knjizevni-krug/>, pregled: 25.9.2017.

¹⁰⁶ <http://www.ozalj-tz.hr/index.php?id=31>, pregled: 25.9.2017.

Illyricorum onomatum aerarium). Ono je ostalo nedovršeno, ali je svejedno iznimno značajno, najviše po bogatstvu riječi (oko 40000 riječi na 2000 stranica teksta) i po razvijanju općeg znaka za jat u latinici (ĵ - e sa kvačicom ili takozvano rogato e). Rječnik su dovršili i za tisak priredili pavlini Jerolim Orlović i Andrija Mužar, a objavljen je u Zagrebu 1740. godine.

9. ZAKLJUČAK

Stari grad Ozalj smješten je na klisuri, s lijeve strane rijeke Kupe. Arhitektonski je zaista raznolik i u ovome je najveća ljepota ovog zdanja, skupa s pričama koje ga prate. Građen je i nadograđivan u različitim epohama, od kojih je svaka dala svoje obilježje tom neobično vrijednom zdanju (od šestog stoljeća do danas) i skupa dišu s današnjim vremenom. Povijest starog grada Ozlja iznimno je dugotrajna. U podrumu je pronađena neolitička nastamba Lendanske kulture koja potječe iz 3000. godine prije Krista, a pronađeni su i nalazi iz rimskog doba (3-6.stoljeće). Negdje u 6. stoljeću vjerojatno započinje gradnja kamenog starog grada, no prvi povijesni zapis o današnjoj gradnji potječe iz 1244. godine kad se Ozalj spominje kao slobodni kraljevski grad. Od tada pa nadalje grad je imao čitavu lepezu vlasnika; Bela IV, obitelj Babonić, banovi Mikac Prodavić i brojni kaštelani, slavne obitelji Frankopani i potom Zrinski, uprava Ugarske komore pa Unutrašnjoaustrijske komore, grofovi Petazzi, obitelj Perlas, grofovi Batthyány, obitelj Thurn i Taxis te družba „Braće hrvatskoga zmaja“.

Regan je podijelio je kompleks na četiri dijela: ranosrednjovjekovnu, unutrašnju i vanjsku utvrdu te Žitnicu. Od ranosrednjovjekovne utvrde sačuvao se manji dio obrambenog zida, koji se u blagome luku pruža kroz prirodnu škarpu od branič-kule do spoja vanjskoga obrambenog zida s jugoistočnom uglom Žitnice, zatim teče usporedno sa sjevernim obrambenim zidom vanjske utvrde da bi negdje u visini sjeverozapadnoga ugla kule gradske kapele počeo blago zaokretati prema jugu u smjeru svetišta kapele. Obrambeni zidovi vanjske utvrde opasuju unutrašnju utvrdu sa sve četiri strane u obliku izduženog i nepravilnog ovala, osim na krajnjem istočnom dijelu. Dok su zidovi na sjevernoj, istočnoj i južnoj strani građeni u neposrednoj blizini središnje utvrde, dotle je zapadni zid sagrađen na nešto većoj udaljenosti, zbog čega se između kompleksa ulazne kule i unutrašnje utvrde oblikovalo manje dvorište. Na mjestima lomova zida podignuto je ukupno šest potkovičastih polukula. Prelaskom drvenog mosta te prolaskom kroz ulaznu kulu ulazi se u kompleks starog grada koji se sastoji od ovih pojedinačnih dijelova unutrašnje utvrde: glavne branič-kule tj. Babonić kule, Trške kule, južnog, istočnog i sjevernog krila, kapele te palasa Zrinskih (Žitnice) kojeg su

generacije Zrinskih izabrale za svoj dom, a obitelj Bathyany za svoje žito. U 18. stoljeću Ozalj je obnovljen i pretvoren u barokni dvorac.

U svojoj najstarijoj srednovjekovnoj fazi Ozalj je bio omanja utvrda ovalnoga tlocrta sagrađena u 9. stoljeću i obnovljena prije 1250. godine. U drugoj razvojnoj fazi Ozlja nastala je četverougaona romanička branič-kula, podignuta na njegovoj najvišoj točki za zaštitu ulaza, zatim kapela čiji su ostaci položeni između zapadnog dijela sjevernog krila i sjevernoga obrambenog zida vanjske utvrde te prvobitni palas, čiji su ostaci danas interpolirani u podrumsku i prizemnu etažu istočnog krila palače. Datirana je oko sredine 13. stoljeća. Frankopani su porušili staru predromaničko-romaničku utvrdu i sagradili novu u kasnogotičkom stilu (današnja unutrašnja utvrda s prostranim palasom i Žitnicom). Dolaskom Zrinskih u vlasništvo starog grada Ozlja nadograđen je palas za jedan kat, što je 1556. godine napravio Nikola IV. Zrinski. Poslije toga sagrađena je vanjska utvrda, koju su između 1577. i 1599. godine podigla braća Nikola V. i Juraj IV. Zrinski. Oni su bili nositelji i iduće faze gradnje u kojoj je bila nadograđena kula gradske kapele i zgrada smještena između nje i branič-kule duž sjevernog obrambenog zida kao nova rezidencija za jednog od braće. Posljednjoj zrinskoj fazi pripada probijanje arkada u prizemlju zapadnog dijela sjevernog zida, rušenje unutrašnjeg obrambenog zida, podizanje starijeg dijela južnog zida i gradnja kapele sv. Antuna Padovanskog uz vanjski rub obrambenog jarka. Između 1743. i 1753. godine za vrijeme vladavine obitelji Perlase južno krilo je produženo prema zapadu sve do Trške kule, zazidane su arkade u prizemlju sjevernog pročelja i probijene nove; sagrađeno je monumentalno stepenište u zglobu između istočnog i zapadnog dijela sjevernog krila, srušen je dio srednjovjekovnih obrambenih zidova u jugozapadnom dijelu unutrašnje utvrde te nadograđena ulazna kula za jedan kat. Sljedeća građevinska faza djelo je obitelji Bathyanyji, koja je 1776. godine preuredila manji palas u Žitnicu, nadogradila drugi kat sjevernog krila od kule gradske kapele do branič-kule, sagradila zapadno krilo dvorca iznad starog kolnog ulaza u unutrašnju utvrdu, obnovila prilazni most, sagradila terasu u istočnom dijelu vanjske utvrde u obliku bastiona te potez zida vanjske utvrde od sjeverne do sjeveroistočne polukule. Posljednja građevinska faza u Ozlju djelo je obitelji Thurn i Taxis, koja je 1872. godine porušila zapadno krilo dvorca te nivelirala sav teren između unutrašnje utvrde i južne strane vanjske utvrde.

Stari grad Ozalj pripada centralnom poligonalnom tipu grada s nepravilnim tlocrtom te tipu gradova složenog tlocrta, proširivanog tijekom vremena. Smješten je na litici iznad rijeke u pokupskom području, stoga smo zaključili kako je istovremeno i visinski i nizinski grad.

Građa je uglavnom od kamena lomljenca, s nešto drva i opeke. Pronađeni su u Ozlju i klesarski znakovi, što jasno upućuje na mogući broj zaposlenih klesara na nekom radilištu. Ozaljsko odvajanje stambenog dijela od ostatka utvrde nije usamljeno, ono nalazimo i u drugih onodobnih plemićkih gradova, poput primjerice Kostel-grada ili Kamengrada kraj Požege. Zaključili smo kako unutrašnja utvrda Kaiserburg pokraj Nurnberga neobično liči na unutrašnju utvrdu grada Ozlja. Oba kompleksa imaju branič-kulu na jednoj, a zasebno utvrđeni dvokrilni palas na drugoj strani te gradsku kapelu u nastavku jednog od krila palasa. Moguće je da je pod utjecajima ove građevine nastao upravo i stari grad Ozalj u jednoj fazi svoje gradnje.

Čak tri slavne srednjovjekovne plemićke obitelji posjedovale su Ozalj: Babonići, Frankopani i Zrinski. Romaničku branič kulu u Ozlju povezujemo s kulama u Susedgradu, Medvedgradu. Sagrađili su je Babonići te se po njima i zove Babonić kula. Nalazi se, kao i u Gvozdanskom, nasuprot ulaznoj kuli, na zapadnome kraju sjevernog krila. Frankopani svojevremeno u unutrašnjosti, osim Ozlja i Ribnika, podižu i Ogulin, Novigrad na Dobri, kaštel Severin na Kupi i Jesenicu. Nakon Frankopana stari grad Ozalj preuzimaju još poznatiji vlasnici, obitelj Zrinski koji u kontinentalnom dijelu Hrvatske pregrađuju još i Vrbovec, Švarču, Brod na Kupi, dižu čitave nove tvrđave Novi Zrin i Legrad, a Nikola Zrinski osniva franjevački samostan u Čakovcu. Stari grad Ribnik bio je i u vlasništvu Babonića pa Mikaca Prođavića, potom Nikole Frankopana, a kasnije i u vlasništvu Bernardina Ozaljskog sina Stjepana III (II) Modruškog, koji je navodno prekinuo gradnju utvrđene rezidencije u Ribniku baš kako bi dovršio Ozalj. Stari grad Ribnik građen je na močvarnom tlu i primjer je tipičnog *Wasserburga* i kružnog tipa grada. Posebno su za usporedbu zanimljive kule. Kvadratne kule poput ozaljske nalaze se još u Brinju, Kostajnici, Medvedgradu, Ribniku, Samoboru i Zrinu. Po vanjskom izgledu i položaju ozaljskoj okrugloj Trškoj kuli najbližnja je baterijska kula Kostel-grada, podignuta uz južni vanjski obrambeni zid tijekom 1520-ih ili 1530-ih uza sam njegov spoj s jugozapadnim bedemom, te kula na kaštelu u Bakru. Osim njih, slične baterijske kule sagrađene su i na plemićkom gradu Trakošćanu Starom gradu Varaždinu i Milen gradu. Zanimljiva za usporedbu jest i ulazna kula u Ozlju, kraj koje se s desne strane nalazi dodatna okrugla kula koja ju štiti i s kojom je povezana tamnicama. Gotovo isto rješenje nalazimo kod kaštela u Driveniku, gdje je ulazna kula također branjena ugaonom okruglom kulom. Na sličan način bili su branjeni ulazi i kod kaštela u Bakru i Grobniku. Stari grad Ozalj u svojoj starijoj fazi imao je kapelu u podgrađu poput one u Okiću i Ružici, a u novijoj se nalazi u sklopu palasa, kao u Cesargradu. Najviše sličnosti s ozaljskom kapelom ima kapela

Grebengrad u Hrvatskome Zagorju. Premda se nisu sačuvali zapisi o ovoj pregradnji, na temelju velike sličnosti ozaljskih arkada i arkada dvorca Stari grad u Kraljevici, možemo pretpostaviti da je ove radove na Ozlju izvršio Petar IV. nakon što je 1638. godine s bratom Nikolom VII prvi put podijelio obiteljska imanja, odnosno nakon što su ih 1649. godine braća po drugi put podijelila.

Stari grad Ozalj bio je poprište kulturnog djelovanja književno-jezičnog kruga čiji su glavni akteri bili Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan i Ana Katarina Zrinski. On je nadasve vrijedan arhitektonski primjer koji pokazuje neprekidnu liniju razvoja od palisadnog utvrđenja župe rodovskog plemstva preko kamene branič kule ranog feudalizma i kompleksnog starog grada visokih feudalaca do baroknog gospodskog dvorca. Upravo zbog toga vrijedan je svake pažnje i promatranja, a posebice očuvanja od propadanja.

10. POPIS LITERATURE:

1. Antoljak, S, Babonići u Hrvatski biografski leksikon, sv. 1, Zagreb 1983.
2. Calore, Paula, Castles of Bavaria, Twickenham, 1998.
3. Čučković, L, Ozalj: zaštitna arheološka iskopavanja 1992. godine, 1992.
4. Čučković, L, Arheološko nalazište Ozalj u *Žumberački krijes*, 1994.
5. Čučković, L, Ozalj u *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Zagreb, 2006.
6. Devide, Marija, Burgovi u Slavoniji u *Arhitektura*, br. 109/110, Zagreb, 1971.
7. Dukić, D, Hrvatska književnost – neke temeljne značajke u *Hrvatska i Europa*, Barok i prosvjetiteljstvo, sv. 3, ur. Ivan Golub, Zagreb, 2003.
8. Feletar, D, Đurić, T, Navik on živi ki zgine pošteno, Čakovec, 1971.
9. Feletar, D, Đurić, T, Navik on živi ki zgine pošteno: Kratka povjesnica Zrinskih i Frankopana: deset povijesnih gradova, Koprivnica, 1997.
10. Heneberg, V, Naše gradine i gradovi, Zagreb, 1923.
11. Horvat, Anđela, Spomenici kulture SR Hrvatske, njihova rasprostranjenost i opća valorizacija, Zagreb, 1971.
12. Horvat, Anđela, Pregradnja burgova-kaštela u *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 1-2, Zagreb, 1974.
13. Horvat, Anđela, Između gotike i baroka, Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700, Zagreb, 1975.
14. Horvat, R, Povijest Međimurja, Zagreb, 1908.
15. Horvat, Z, Strukture gotičke arhitekture, Zagreb, 1989.
16. Horvat, Z, Pozicije burgova u *Prostor* : znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol.16 No.1(35), 2008, Zagreb.
17. Horvat, Z, Neki novi pogledi na burg Mali Kalnik, Križevci, 2004.

18. Horvat, Z, Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. stoljeća u *Prostor*, vol. 15, br. 1, Zagreb, 2007.
19. Horvat, Z, Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana u *Modruški zbornik*, br. 3, Modruš, 2009.
20. Horvat, Z, Stambeni prostori u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 2009.
21. Horvat, Z, Kružne branič-kule u Hrvatskoj krajini u 16. stoljeću u *Prostor*, Zagreb, 1993.
22. Jančić, I, Obitelji Zrinskih i Frankopana : nastajanje i nestajanje, Ozalj, 2013.
23. Juričić, K, Stari grad Ozalj, diplomski rad, Zagreb, 1999.
24. Kevo, M, Povjesnica zmajске braće u *Hrvatska revija*, Zagreb, 2005.
25. Klaić, V, Krčki knezovi Frankapani, Rijeka, 1991.
26. Krmpotić, M, Putovima Frankopana, Zagreb, 2010.
27. Kruhek, M, Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja, Karlovac, 1993.
28. Kruhek, M, Posjedi i gradovi obitelji Zrinskih i Frankopana, Zagreb – Wien, 1999.
29. Kukuljević Sakcinski, I, *Regesta documentorum Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII*, Zagreb, 1896.
30. Laszowski, E, Uspomeni Radoslava Lopašića u Radoslav Lopašić, Oko Kupe i Korane : mjestopisne i povjestne crtice, 1895.
31. Laszowski, E, Grad Ozalj i njegova okolina, Zagreb, 1929.
32. Laszowski, E, Grad Ozalj i njegova okolina, Ozalj, 1993, pretisak starijeg izdanja.
33. Laszowski, E, Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskog i Franje Krsta Frankopana, *Starine JAZU* 41, Zagreb, 1948.
34. Lučić, B, Ozaljski stari grad u *Kaj*, Zagreb, 1976.
35. Lopašić, R, Oko Kupe i Korane, Zagreb, 1895.

36. Miletić, D, Samoborski stari grad, Samobor, 2001.
37. Miletić, D, Stari grad u Ribniku: Nedovršeni projekt Bernardina Frankopana u *Peristil*, Zagreb, 2002.
38. Miletić, D, Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske, DPUH (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske), Zagreb, 2012.
39. Milić, B, Razvoj grada kroz stoljeća, II. Srednji vijek, Zagreb, 1995.
40. Modrušan, M, Kruhek, M, Arhivski izvori u *Kaj*, Zagreb, 1976.
41. Nadilo, B, Živopisne i romantične utvrde Ozalj i Ribnik u *Građevinar*, Zagreb, 2003.
42. Pasinović, A, Varaždin i Ozalj u *Arhitektura*, Zagreb, 1971.
43. Regan, Krešimir, Plemićki gradovi, kašteli i tvrđave obitelji Zrinski u *Zbornik radova Znan- stvenog skupa »Povijest obitelji Zrinski«*, u povodu 340. obljetnice smrti Nikole Zrinskog, Zagreb, 2007.
44. Regan, Krešimir, „Orlovo gnijezdo“ obitelji Zrinski – plemićki grad Ozalj, Zagreb, 2008.
45. Stahuljak, T, Bilješke povodom radova na Ozlju 1954. godine, arhiv Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture, Zagreb.
46. Stergar, B, Gerber, Z, Lukšić, I, Ozaljski kraj od pretpovijesti do 20. stoljeća, Karlovac, 2010.
47. Szabo, G, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1920.
48. Štrkalj, V, Stari grad Ozalj – sjeverno gradsko krilo, Izvještaj o konzervatorskim istraživanjima s prijedlogom prezentacije nalaza, 1998.
49. Težak-Gregl, T, Čučković, L, Stergar, B, Velika seoba, Karlovac, 1994.
50. Težak-Gregl, T, Čučković, L, Stergar, B, Ozalj od neolita, Karlovac, 1994.
51. Vajdić, M, Po dragome kraju u *Kaj*, Zagreb, 1976.

Internetski izvori:

1. <http://www.enciklopedija.hr/>
2. https://hr.wikisource.org/wiki/Glavna_stranica
3. <http://dbhz.hr/wordpress/>
4. <http://www.hkv.hr/> (Ljubomir Škrinjar, Reportaža: Stari grad Novigrad na Dobri, 2010)
5. <http://www.putovnica.net/>
6. <http://www.ozalj-tz.hr/index.php?id=2&L=0>
7. <http://www.ozalj-tz.hr/index.php?id=8>
8. <https://darkoantolkovic.wordpress.com/>
9. http://www.academia.edu/32924036/ORLOVO_GNIJEZDO_OBITELJI_ZRINSKI_P_LEMI%C4%86KI_GRAD_OZALJ